

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA VEDA HUTBESİ

Mehmet TURAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2022

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İNSAN
HAKLARI BAĞLAMINDA VEDA HUTBESİ**

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi Bayram DOĞAN

Mehmet TURAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2022

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İNSAN HAKLARI
BAĞLAMINDA VEDA HUTBESİ**

Mehmet TURAN

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Bayram DOĞAN

Yıl : 2022, Sayfa: XII+144

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Bayram DOĞAN (Başkan)
: Dr. Öğr. Ayşegül KÜÇÜKDAĞLI (Üye)
: Dr. Öğr. Süleyman Emre ZORLU (Üye)

İnsan hakları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de gündemde kalmayı başaran ender konulardandır. Bunun temel sebebi insan ile ilgili olmasıdır. Dolayısıyla insanın ve insana dair hususların varlığını sürdürdüğü sürece insan hakları hep olacaktır ve konuşulmaya devam edecektir. İslam dininin insanı merkeze alan bakış açısı, insanı onore etmekte ve yüceltmektedir. Çünkü insan diğer canlı ve cansız varlıklarla mukayese edildiğinde varlıkların en şerefli ve değerlisi olarak göze çarpmaktadır. Haksız şekilde hayatına son verilen bir kişinin ölümünü tüm âlemin yok edilmesiyle eş tutan İslam, insan ve insan hakları için olumlu bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısı, sadece teoride kalmamış pratikte de kendini göstermiştir. Veda Haccı, Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatı boyunca yaptığı tek hacdır. Çünkü hayatı boyunca iki defa umre yapmış, bir defa da hac görevini yerine getirmiştir. Hac görevini yerine getiren Hz. Muhammed (s.a.v), orada bulunan ve hac farzasını yerine getiren yüzbinlerce Müslümana seslenmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) bu hac ibadetinden çok kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Dolayısıyla yaptığı bu hacca "Veda Haccı" burada verdiği hutbelere de "Veda Hutbesi" denilmiştir. Her ne kadar orada bulunan Müslümanlara hitap edilmişse de hutbenin muhtelif yerlerinden geçen "Ey İnsanlar!" hitabıyla tüm insanlık muhatap kabul edilmiştir. Dolayısıyla Veda Hutbesi sadece Müslümanlar için değil tüm insanlık için verdiği mesajlar hasebiyle evrensel bir mahiyettedir. Hutbe dikkatlice incelendiğinde yaşama hakkı, eşitlik hakkı, malın korunması ve mülkiyet hakkı, özel hayatın gizliliği, suçun bireyselliği hakkı, onur ve şerefın korunması hakkı, kadın hakkı gibi temel insan haklarının ele alındığı görülecektir. Yaklaşık bin dört yüz yıl önce insan hakları konusundaki bu dünyaya sesleniş, önemli ve değerlidir. Veda Hutbesi için "ilk insan hakları bildirisi" yakıştırması yerinde bir ifade olacaktır. Çünkü Veda Hutbesi'nden 583 yıl sonra Batı dünyasında insan hakları ile ilgili ilk gelişme 1215

tarıhli Magna Carta'dır ki bu belge insan hakları konusunda Veda Hutbesi'nin çok gerisindedir.

Anahtar Kelimeler: Veda Hutbesi, Medine Vesikası, Hak, İnsan Hakları, Temel İnsan Hak ve Hürriyetleri, İslam'da İnsan Hakları, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.

KAHRAMANMARAS SUTÇU IMAM UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT

MA THESIS

**A FAREWELL SERMON IN THE CONTEXT OF
HUMAN RIGHTS FROM PAST TO PRESENT**

Mehmet TURAN

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Bayram DOĞAN

Yea : 2022 , Pages: XII+144

Jury : Assist. Prof. Dr. Bayram DOĞAN (Chairperson)
: Assist. Prof. Dr. Ayşegül KÜÇÜKDAĞLI (Member)
: Assist. Prof. Dr. Süleyman Emre ZORLU (Member)

Human rights are one of the rare topics that have managed to remain on the agenda today, as in the past. The main reason for this is that it is related to humans. Therefore, as long as human and human issues continue to exist, human rights will always exist and will continue to be talked about. The human-centered perspective of the religion of Islam honors and exalts people. Because when compared to other living and non-living beings, man stands out as the most honorable and valuable of beings. Islam, which equates the death of a person whose life is unjustly terminated with the destruction of the whole world, has a beyond perfect perspective for human and human rights. This point of view has not only remained in theory, but also manifested itself in practice. Farewell Hajj, Hz. It is the only pilgrimage that Muhammad (pbuh) made in his lifetime. Because he has performed two Umrahs in his life and once fulfilled his pilgrimage. Hz. Muhammad (pbuh) addressed hundreds of thousands of Muslims who were there and fulfilled the pilgrimage obligation. Hz. Muhammad (pbuh) died a short time after this pilgrimage. Therefore, this pilgrimage he made was called the "Farewell Pilgrimage" and the sermons he gave here were called the "Farewell Sermon". Although it was addressed to the Muslims who were there, all humanity was accepted as the addressee with the address "O People!" passing through various parts of the khutbah. Therefore, the Farewell Sermon is a universal text because of the messages it gives not only for Muslims but also for all humanity. When the sermon is carefully examined, it will be seen that basic human rights such as the right to life, the right to equality, the protection of property and the right to property, the right to privacy, the right to the individuality of the crime, the right to protect honor and dignity, and the right of women are discussed. This address to the world about human rights about one thousand four hundred years ago is important and valuable. Therefore, it is an appropriate decision to refer to the Farewell Sermon as "the first universal declaration of human rights".

Because 583 years after the Farewell Sermon, the first development regarding human rights in the Western world is the Magna Carta dated 1215, which is far behind the Farewell Sermon on human rights.

Keywords: Farewell Sermon, Medina Document, Right, Human Rights, Fundamental Human Rights and Freedoms, Human Rights in Islam, Universal Declaration of Human Rights.

ÖN SÖZ

Geçmişten günümüze kadar insan ve insan haklarına dair birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. İnsanın önemsenmediği ve insana dair sözü olmayan hiçbir düşünce ve ideolojinin karşılık görmesi mümkün değildir. O sebeple düşünce tarihinde başarılı olan veya olmak isteyen kesimlerin başvurduğu en kolay ve ulaşılabilir argüman hiç şüphesiz insan ve insana dair söylemlerdir. Konunun manipülasyona elverişli olması, kitlelerin yönlendirilmesi için bir vasıta görevini yerine getirmiştir.

Tarihi olaylara bakıldığında insan unsuru hep ön plana çıkmıştır. İnsan, hep olay ve olguların merkezinde yer almış ve etkin bir role sahip olmuştur. Ateş ve tekerleğin icadında olduğu gibi yazının icadında da etkin rol oynayan gene insandır. Hayatın sorgulanması gerektiğini ifade eden felsefeciler de tüm dünyayı ve insanlığı tehdit eden silahları icat edenler de insandır. O halde insan hayatı olumlu veya olumsuz etkileyen tüm çabalarda etkin rol oynamıştır.

İnsan hakları, insanın varlığı hasebiyle doğal olarak sahip olduğu haklardır. Dolayısıyla, bir insanın bu haklara sahip olması için var olması kafidir. Bu düşünce yapısı evrensel niteliktedir. Bu düşünce yapısına göre dil, din, ırk, kültür, cinsiyet vb. hiçbir ayırım bu hakları engelleyecek güce sahip değildir.

Hz. Muhammed (s.a.v), Allah tarafından kendisine İslam dini tebliğ edildiğinde ilk olarak kendi çevresinde bulunan insanlarını dine davet etmiştir. İslam'ın insanı önemseyen ve değerli olarak gören bakış açısı, başta temel hak ve hürriyetlerinden mahrum kalan insanlara müjde olmuştur. Zaten İslam dinini ilk benimseyen kesim, toplum tarafından hor görülen ve her türlü baskı ve eziyete maruz kalan insanlar olmuştur. Çünkü İslam, mevcut anlayışın tersine insana ve özellikle kadına çok değer vermiştir.

Dünya ve ahiret saadetini hedefleyen İslam, tüm insanlık için bir kurtuluş reçetesi olmuş ve insanlığı onurlandırmıştır. İslam'ın hüküm sürdüğü topraklarda barış ve hoşgörü hüküm sürerken, aynı zaman dilimindeki diğer diyarlarda insanlığa dair kan ve gözyaşı hâkim olmuştur. Aydınlanmayla beraber bilimsel ve ekonomik gelişmeler yaşayan Batı, insan hakları noktasında da bazı gelişmeler yaşamıştır. Başta 1789 Fransız İhtilali olmak üzere birçok gelişme yaşanmış ve insan hakları noktasında bazı düşünce değişiklikleri meydana gelmiştir. Durum böyle iken Batı dünyası insan hakları için devrim yaptıklarını iddia etmişlerdir. Veda Hutbesi ile Fransız İhtilali'nin getirdiği haklar göz önünde bulundurulduğunda durum çok farklıdır. O kadar zaman farkı rağmen Veda Hutbesi'nde yer alan çoğu hakkın Fransız İhtilali'nde yer almadığı görülecektir. Bu da insan hakları noktasında Veda Hutbesi'nin önemini gözler önüne sermektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v)'in Medine'ye hicret etmesi neticesinde Medine'de tüm sosyal grupların bir arada yaşaması "Medine Vesikası'nın" bir sonucudur. Önceki

zamanlarda siyasi bir birlikteliğin kurulmadığı Medine’de tüm sosyal blokları bir araya getirerek ve hiçbirini ötekileştirmeden ülke yönetimine katılmasını sağlayan Hz. Muhammed (s.a.v), dini bir lider olmasının yanında bir devlet adamlığı kimliğine sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Medine Vesikası’nda suçun şahsiliği, inanç özgürlüğü, adalet hakkı vb. insan hakları ele alınmış ve bu haklar ülke sınırları içerisinde hayatlarını idame eden tüm insanlara verilmiştir.

Veda Hutbesi, Medine Vesikası’ndan yaklaşık on yıl sonra vuku bulan önemli bir insan hakları bildirisi. Hz. Muhammed (s.a.v)’in hac farızası sırasında orada bulunan Müslümanlara seslendiği hutbelerden meydana gelen konuşmalara "Veda Hutbesi" olarak tanımlamak mümkündür. Hz. Muhammed (s.a.v) sadece orada bulunan ve hac görevini yerine getiren Müslümanlara değil, verdiği mesajlarla tüm insanlığa seslenmiştir. Dolayısıyla, Veda Hutbesi içeriği ve tüm insanlığa hitap etmesi nedeniyle evrensel bir boyuta sahiptir.

Veda Hutbesi için salt bir dini eylem ve belge yakıştırması yapılması çok doğru değildir. Çünkü içerik anlamında ele alındığında tam bir hukuki belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuki bir belgede yer alan çoğu ifade Veda Hutbesi’nde de yer almaktadır. Dikkatlice incelendiğinde yaşama, adalet, mal ve mülkiyet, özel hayatın gizliliği, namusun korunması, kadın hakları gibi en temel insan hakların yer aldığı görülmektedir. Bu sebeple Veda Hutbesi için insan hakları bildirisi yakıştırması uygun olacaktır.

Çalışmada Veda Hutbesi’nde yer alan insan hakları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için hak, insan hakları, insan hakları tarihi, insan haklarının sınıflandırılması, İslam’da insan hakları, İslam ve Batı menşeli bildiri ve beyannameler ile İslam hukukunun kaynakları ele alınmıştır.

Mehmet TURAN
Kahramanmaraş / Ağustos-2022

TEŞEKKÜR

İnsan hakları, bir insanın insan olması sebebiyle sahip olduğu haklar olarak tanımlamak mümkündür. İnsan yaratılışı sebebiyle merak eden, sorgulayan, öğrenen ve yaşamını idame etmek için birtakım fizyolojik ihtiyaçları bulunan bir varlıktır. Tüm bunlar için bazı temel hak ve hürriyetlere ihtiyaç duymaktadır. Her ne kadar bilgi ve teknoloji çağı olarak adlandırdığımız bir zaman diliminde yaşıyorsak da her gün dünyanın değişik yerlerinde insanlar birtakım haksızlıklara maruz kalmakta ve en temel haklarından mahrum bırakılmaktadır. Bu durum insan hakları ihlallerinin yaşanmasına sebep olmakta ve insanın onur ve haysiyetini zedelemektedir. On dört asır önce tüm insanlığa Veda Hutbesi aracılığıyla seslenen Hz. Muhammed (s.a.v), en temel insan hak ve hürriyetlerine vurgu yapmıştır. En büyük dileğim insan hak ve hürriyetlerin önemsendiği, insanların yerinden ve yurdundan sürülmediği ve yaratılanların en şerefli olarak değer gördüğü bir dünyada yaşamaktır.

Tez aşaması da dâhil olmak üzere yüksek lisans eğitimimin tüm dönemlerinden engin bilgi, tecrübe ve emekleriyle desteklerini benden esirgemeyen, yaptıklarıyla bana yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sayın Bayram DOĞAN'a en içten teşekkür ve saygılarımı sunarım. Ayrıca derslerimize giren ve bölüme alan dışı yerleşmeme rağmen bu bölümü bana sevdiren tüm hocalarıma, özellikle tez jürisine katılarak bana katkı sağlayan hocalarıma çok teşekkür ederim.

Hayatımın tüm aşamalarında maddi ve manevi olarak bana destek veren başta annem Tevhide TURAN olmak üzere, rahmetli babam, kardeşim, abi ve ablalarıma şükranlarımı sunarım. Bu iki yıllık çalışmamın tüm zamanlarında büyük bir fedakârlık örneğini sergileyen ve her daim destekçim olan sevgili eşim Remziye TURAN, çocuklarım Bengisu, Osman Taha ve Hatice Kübra'ya tüm kalbimle teşekkür ediyorum.

Büyük bir çabanın ürünü olan bu çalışmanın bilim dünyasına katkı sağlaması ümidiyle...

Mehmet TURAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
EKLER LİSTESİ	XII
1. GİRİŞ	1
2. İNSAN HAKLARI KAVRAMI, TARİHSEL GELİŞİMİ, SINIFLANDIRILMASI VE KAYNAKLARI	4
2.1. Hak	4
2.2. Hak ile İlgili Teoriler	6
2.2.1. İrade Teorisi.....	6
2.2.2. Menfaat (Çıkar/Yarar) Teorisi.....	7
2.2.3. Karma Teori.....	7
2.2.4. İhtisas Teorisi	8
2.2.5. Analitik Hak Teorisi	8
2.2.6. Beyan Teorisi.....	9
2.2.7. Tasarım Teorisi.....	9
2.3. İnsan Hakları	9
2.3.1. İnsan Hakların Tarihi.....	11
2.3.1.1. Antik (Eski) Çağda İnsan Hakları.....	11
2.3.1.2. Orta Çağda İnsan Hakları	12
2.3.1.3. Yeni Çağda İnsan Hakları.....	13
2.3.1.4. Yakın Çağda İnsan Hakları.....	15
2.3.2. İnsan Haklarının Sınıflandırılması	16
2.3.2.1. Klasik İnsan Hakları Sınıflandırılması	16
2.3.2.1.(1). Negatif Statü Hakları	17
2.3.2.1.(2). Pozitif Statü Hakları	17
2.3.2.1.(3). Aktif Statü Hakları	18
2.3.2.2. Kuşaklara Göre İnsan Haklarının Sınıflandırılması.....	19
2.3.2.2.(1). Birinci Kuşak Hakları.....	20
2.3.2.2.(2). İkinci Kuşak Hakları.....	21
2.3.2.2.(3). Üçüncü Kuşak Hakları	23
2.4. Batı Menşeli Uluslararası ve Bölgesel Belgeler.....	24
2.4.1. Magna Carta Libertatum.....	25
2.4.2. Virginia Haklar Bildirgesi	27
2.4.3. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi	28

2.4.4. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.....	30
2.4.5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	33
2.5. Cumhuriyet Dönemi İnsan Hakları	37
2.5.1. 1924 Anayasası.....	38
2.5.2. 1961 Anayasası.....	39
2.5.3. 1982 Anayasası.....	41
3. İSLAMDA İNSAN HAKLARI	44
3.1. İslam Hukuku ve Kaynakları	46
3.1.1. Kitap (Kur'an-ı Kerim).....	47
3.1.2. Sünnet.....	49
3.1.3. İcma	50
3.1.4. Kıyas.....	51
3.1.5. İstihsan.....	53
3.1.6. Mahkeme Kararları.....	54
3.1.7. Hulefa-i Raşidin'in Tatbikatı.....	54
3.1.8. İslam Devletlerinin Anayasaları	54
3.1.9. İslam Dünyasındaki İnsan Hakları Beyannameleri	55
3.2. İslam'da Temel İnsan Hakları	55
3.2.1. Dinin Korunması Hakkı (Din Dokunulmazlığı).....	57
3.2.2. Kişi Dokunulmazlığı Hakkı (Canın Korunması ve Yaşama Hakkı)	59
3.2.3. Aklın Korunması Hakkı (Düşünce Özgürlüğü).....	60
3.2.4. Nesil, Onur ve Namusun Korunması ve Dokunulmazlığı Hakkı (Neslin Korunması)	62
3.2.5. Malın Korunması ve Dokunulmazlığı Hakkı (Özel Mülkiyet Edinme Hakkı)	64
3.3. İslam Hukukunda Hürriyetler	66
3.3.1. Şahsi Hürriyetler.....	68
3.3.2. Manevi Hürriyetler	72
3.3.3. Sosyal ve Ekonomik Hürriyetler	76
3.3.4. Siyasi Hürriyetler.....	80
3.4. İslam'da İlk İnsan Hakları Tecrübeleri	82
3.4.1. Medine Vesikası	82
3.4.2. Necranlı Hristiyanlarla Yapılan Anlaşma	84
3.4.3. Veda Hutbesi	85
3.5. İslam Dünyasındaki İnsan Hakları Beyannameleri.....	86
3.5.1. İslami İnsan Hakları Beyannamesi	87
3.5.2. İslam İnsan Hakları Kahire Beyannamesi	88
3.5.3. Arap İnsan Hakları Beyannamesi	89
3.6. Osmanlı Dönemi İnsan Hakları.....	91

3.6.1. Sened-i İttifak	92
3.6.2. Tanzimat Fermanı.....	94
3.6.3. Islahat Fermanı	95
3.6.4. Kanun-i Esasi.....	96
3.6.5. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu	98
4. VEDA HUTBESİNDE İNSAN HAKLARI	100
4.1. Kişi Dokunulmazlığı (Yaşama Hakkı).....	102
4.2. Eşitlik Hakkı.....	104
4.3. Mal ve Mülkiyetin Korunması Hakkı	106
4.4. Kadın Hakları	109
4.5. Suçun Şahsiliği.....	111
4.6. Özel Hayatın Gizliliği	113
4.7. Namus ve İffetin Korunması ile Aile Hakkı	115
4.8. Kişisel Hak ve Hürriyetler	117
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	121
KAYNAKLAR	126
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

AIHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	: Avrupa Konseyi
ArİHS	: Arap İnsan Hakları Sözleşmesi
BM	: Birleşmiş Milletler
Hız.	: Hazreti
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İİBF	: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İSAM	: İslam Araştırma Merkezi
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhü ve Sellem
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

EKLER LİSTESİ

Ekler

Ek 1.1. Diyanet İşleri Başkanlığının Veda Hutbesi Metni

Ek 1.2. El-Vesaiku's-Siyasiyye'deki Veda Hutbesi Metni

1. GİRİŞ

Bu tez çalışmasında, esas itibarıyla evrensel anlamda ilk insan hakları bildirisi olan Veda Hutbesi'nin insan hakları bağlamında ele alınması amaçlanmaktadır. Geçmişten beri Veda Hutbesi ile ilgili çokça kitap, makale vb. yazılar yazılmış, ilim sohbetleri ve bilim etkinliklerinden konuşulmuştur. Yapılan tüm bu çabalar sonucunda Veda Hutbesi'nin Hz. Muhammed (s.a.v)'in 23 yıllık peygamberlik görevinin özetinin yanı sıra, insan hakları ile ilgili yönünü de gözler önüne sermiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v)'in yaptığı ilk ve son hacca Veda Haccı, bu esnada Akabe, Arafat ve Mina gibi önemli yerlerde arkadaşlarına ve orada bulunan tüm Müslümanlara seslenip nasihat ettiği konuşmalarına da Veda Hutbesi denilmektedir. Söz konusu bu olaylar Hicretin 10. yılında ve miladi 632 yılında gerçekleşmiştir. Veda Hutbesi'nin içeriği dikkatlice incelendiğinde insan hakları ile ilgili önemli hususlara değinildiği görülecektir. Bu çalışmanın amacı, Müslümanlara ve tüm insanlığa verilen mesajı dikkatlice okuyup anlamak ve insan hakları noktasında alan taramasına katkı sağlamaktır.

İnsan hakları, insanın olduğu ilk günden beri var olan ve insan unsuru var oldukça da önemini hiçbir zaman kaybetmeyecek önemli bir konudur. Tarih boyunca insan hakları ile ilgili gelişmeler hep ilgi görmüş ve dinamik kalmıştır. 10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen 30 maddelik İnsan Hakları Evrensel Bildirisi önemli bir beyanname olmasına rağmen, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden 1316 yıl önce tüm insanlığa seslenen Veda Hutbesi insan hakları noktasında ilk olması nedeniyle çok temel bir belge niteliğindedir. Bu nedenle yakın tarihimiz başta olmak üzere, bu konu ile ilgili birçok kitap ve makale yazılmıştır.

Günümüzde az da olsa bu konu ile ilgili çalışmalar vardır ve devam etmektedir. Bu çalışmadaki amaç, salt dini bir belge mahiyetinde olan Veda Hutbesi'ni ele almak değildir. Aksine 14 asır önce tüm insanlığa ilk evrensel mesajlar veren ve insan hakları konusunda Medine Vesikası gibi insanlığa söyleyecek sözü olan Veda Hutbesi'ni insan hakları noktasında irdelemektir. İnanıyoruz ki, yapacağımız bu çalışma bu konu ile ilgili yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacak ve bilimsel hayata farklı bir perspektif katacaktır.

Hz. Muhammed (s.a.v)'in 1390 yıl önce özelden Müslümanlara genelden ise tüm insanlığa seslendiği Veda Hutbesi ile insan ve insan haklarına ait evrensel mesajlar vermiştir. İnsan hakları ile ilgili bu manada önemli mesajlar taşıyan Veda Hutbesi'ni ilk insan hakları beyannamesi olarak görmek mümkündür (Fırat, 2020, 7). Veda Hutbesi'nde can, mal, namus, haysiyet ve şereflerin dokunulmaz olduğu, hiçbir ırkın diğer ırktan üstün olmadığını belirterek adeta insanlığa ders vermiştir (Yaman, 2015, 1).

İnsan hakları ile ilgili İslam hukukundaki temel esas o davranışın yasaklanmamış olması yani serbest olması durumudur. Hürriyet önemli bir durum olmakla beraber mutlak hürriyetten söz edilemez. Hürriyetlerin bir sınırı vardır, kişiye

bağlı olup başkasına devredilmez ve vazgeçilmezdir (Armağan, 2011, 79). Gerçekten de İslam'ın insan haklarına bakışı şahsına münhasır olup diğer kaynaklara oranla daha sağlam bir yapıya sahiptir. İnsanın yaratılması ile beraber sahip olduğu güzellikler var ve bu güzelliklerin korunması önemlidir. İnsanın sahip olduğu tüm haklar Allah'tandır ve Allah'ın insanlara bağışdır. Bu durumu Veda Hutbesi'nde görebiliriz. Nihayetinde Veda Hutbesi'nin kaynağı da Kur'an-ı Kerim'dir (Şentürk, 2000, 228).

Bu çalışma Veda Hutbesi'nin insan hakları bağlamında incelemesi ve ortaya çıkan sonuçların değerlendirmesi amaçlamaktadır. İnsan hakları konusu gün geçtikçe daha da önemli hale gelen bir alan olmakla beraber son yıllarda ihlallerle daha çok konuşulmuştur. Biz de bu önemli konuyu Veda Hutbesi çerçevesinde ele almaya gayret göstereceğiz. Bunu yaparken Veda Hutbesi'nin tüm boyutlarını değil, insan hakları ile ilgili hususlar irdelenecektir.

Araştırmanın temel yöntemi yerli ve yabancı kaynak tarama şeklinde olacaktır. Öncelikle hak ve insan hakları, İslam'da insan hakları, İslam'da ve Batıda insan hakları kaynakları daha sonra Veda Hutbesi'nde yer alan insan hakları ile ilgili kaynaklar taranacaktır. Akabinde sonuç-değerlendirme bölümünde ise ulaşılan sonuçlar yazarın bakış açısına göre şekillenecektir.

Çalışmada giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere üç ana bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler konunun daha iyi anlaşılması için detaylı bir alan taraması şeklinde yapılmıştır. Bu alan taramasında kitap ve internet kaynakları şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Birinci bölümde, ilk olarak hak ve hak ile ilgili teoriler ele alınmıştır. Daha sonra insan hakları konusu ele alınmış ve devamında insan hakları tarihi antikçağ, ortaçağ, yeniçağ ve yakınçağ şeklinde irdelenmiştir. İnsan hakları konusunun daha iyi anlaşılması için insan hakları ile ilgili sınıflandırma konusu üzerinde çalışılmıştır. Klasik haklar sınıflandırılması kapsamında, Alman hukukçu Georg Jellinek tarafından yapılan negatif, pozitif ve aktif statü hakları ele incelenmiştir. Kuşaklara göre insan hakları sınıflandırılması konusu ele alınmış ve bu konu üç kuşak halinde incelenmiştir. Hemen sonrasında tüm dünyayı etkileyen Batı menşeli insan hakları belgeleri ele alınmıştır. Doğal olarak hukuku bir bağlayıcılığı ve yaptırımı olmamasına rağmen tüm dünya ülkelerini etkileyen ve kabulü nedeniyle günümüzde 10 Aralık İnsan Hakları Günü olarak kutlamanın yapıldığı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) teferruatlı olarak araştırılmıştır. En son olarak Türkiye Cumhuriyeti anayasaları insan hakları çerçevesinde ele alınmış, en hürriyetçü anayasanın 1961 Anayasası olduğu görülmüştür.

İkinci bölümde, İslam'da insan hakları konusu ele alınmıştır. Çünkü İslam'da insan unsuru çok önemlidir, dolayısıyla insan hakları da çok önemli bir konu olduğu için konuyla ilgili çokça araştırma yapılmış ve kitap yazılmıştır. İslam hukukuna şöyle bir göz atıldığında insanın çok önemsendiği görülecektir. Şeref ve izzet sahibi olan insan, saygıya layıktır. Bununla beraber tüm insanların yaratılışları itibarıyla eşit

olduğu, hak ve hürriyetler noktasında önemsendiği sonucuna varmamız mümkündür. Bu bölümün devamında başta Kitap (Kur'an-ı Kerim) ve sünnet olmak üzere İslam hukuku kaynakları teferruatlı bir şekilde incelenmiş ve İslam'da temel insan hakları konusu ele alınmıştır. İslam hukukunda "beş zaruri husus" olarak belirtilen; dinin, canın, aklın, malın ve namusun korunması temel insan hakları çerçevesinde incelenmiştir. Şahsi, manevi, sosyal ve ekonomik ile siyasi hak ve hürriyetlerden meydana gelen İslam hukukundaki hürriyetler konusu irdelenmiştir. Daha sonra İslam'ın insan hakları ile ilgili ilk tecrübeleri olan Medine Vesikası, Necranlı Hristiyanlarla yapılan anlaşma ve Veda Hutbesi kısaca araştırılmıştır. Yapılan bu çalışmada İslam'ın Müslüman olmayanların haklarına saygı gösterdiği ve beraber yaşama imkânını verdiği görülecektir. Bu da İslam'ın insan merkezli bakış açısını gözler önüne sermektedir. İslami İnsan Hakları ve İslam İnsan Hakları Kahire Beyannameleri olmak üzere İslam dünyasında önemli olan beyannameler ele alınmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi insan hakları ile bu dönemlere ait önemli tarihi olay ve belgeler irdelenmiştir. Bu konu incelenirken Osmanlı'nın insan hakları tarihi açısından Tanzimat Fermanı'nın ne kadar önemli olduğu ve Fransız İhtilali'nin etkisiyle ilan edilen Kanun-i Esasinin yönetimde olduğu gibi insan hakları noktasında da belirleyici bir role sahip olduğu görülecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, çalışmanın da merkezinde yer alan Veda Hutbesi'ndeki insan hakları konusu ele alınmıştır. Veda Hutbesi'nin baştan sona kadar insan ve insan hakları ile ilgili söylemlerden bulunduğu görülecektir. Başta yaşama hakkı, eşitlik hakkı, mal ve mülkiyetin korunması hakkı, kadın hakları, suçun şahsiliği hakkı, özel hayatın gizliliği hakkı, namus ve iffetin korunması ile aile hakkı ve kişisel hak ve hürriyetlerin korunması hakları konusu derinlemesine ele alınmıştır. Veda Hutbesi'nin insan hakları konusu ile ilgili güncelliğini koruduğu ve günümüz insan hakları ile ilgili bildiri ve belgelerden çok geri olmadığı söylenebilir.

Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde ise; yapılan araştırmanın neticesinde ulaşılan hususlar dile getirilmiştir. Bu bölümün yazarın kişisel görüşlerinin bir ürünü olduğu söylemek mümkündür.

2. İNSAN HAKLARI KAVRAMI, TARİHSEL GELİŞİMİ, SINIFLANDIRILMASI VE KAYNAKLARI

Bu bölümde öncelikle hak kavramı ile ilgili alan taraması yapılacak, sonrasında hak kavramı ile ilgili kuramlar kısaca ele alınacaktır. Devamında ise insan hakları, insan haklarının tarihi ve insan hakları ile ilgili bilgiler verilecektir.

2.1. Hak

Hak kavramı sıklıkla muhatap olduğumuz bir kavramdır. Daha çok hukuk dünyasında kendine yer edinmesine rağmen gündelik hayatımızı da kendine yer edinmiştir. Bu kavramın hayatımızda yer almasının en önemli nedenlerinden biri, kişinin kendi menfaatini düşünmesi ve kişisel yararını öncelemesindendir. Özdemir (2016, 101), insanların birbiriyle ya da devlet ile ilişkilerinde hak kavramın sıkça başvurduğunu dile getirmiştir. Hak kavramının sıklıkla dile getirmenin altında yatan en önemli husus taleplerin meşruluğunu vurgulamak isteğinden kaynaklanmaktadır.

Tüm popüler kavramlar gibi hak kavramının da herkesçe kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde, adalet, adaletin hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey kazanç, dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk, pay, verilmiş emekten doğan manevi yetki ve emek karşılığı ücret gibi tanımlanmıştır (TDK Sözlükleri, 26.12.2021, <https://sozluk.gov.tr/>). Görüldüğü gibi hak kavramı çok farklı anlamları içinde barındırmaktadır. Hatta hak kelimesinin Arapça çoğulu hukuk olarak ifade edilmiştir ve bu durum hak kavramının hukuki yönüne bir atıftır (Yücel, 2010, 335).

Hak, bireyin kanunlarla sahip olduğu yetki ve güce denir. Hakların bireysel ve toplumsal nitelikleri bulunmaktadır. Gündelik manada doğruluk, hukuki manada ise salahiyet anlamlarına gelen hak, hukuksal alanda çok önemli bir kavramdır (Uygun, 2000, 13).

Hak kavramı Kur'an-ı Kerim, hadis ve diğer kaynaklardan da kendine çokça yer bulmuştur. Burada Allah'a, insanlara, hayvanlara ve çevreye karşı haklar karşımıza çıkar (Sancaklı, 2020, 61). İslami kaynaklarda hak kavramı, doğru, gerçek, görev, sorumluluk, borç gibi anlamların yanında korunması gereken ve sahibine ödenmesi gereken maddi ve manevi olanak, pay ve menfaat anlamına gelmektedir (Çağrı, 2007, 535).

İnsanların topluluk oluşturarak bir araya geldikleri ve bu birliktelikle beraber ihtiyaçlarını karşılamak için bir çaba içerisine girdikleri, bunun sonucunda hukuki kanallarla durumun güvence altına bağlanması hakkı doğurmuştur (Kypak ve Karaman, 2016, 300-301). Yani hak beraber yaşamak zorunda kalmanın sonucunda önem kazanır. O zaman şunu demek mümkündür; hak, insan ve insanlarla ilgili olup beraber yaşayan insanların daha iyi hayat sürmesi için büyük önem arz etmektedir.

Hak ve hürriyet kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan kavramlar olup bu durum hukukun en önemli problemlerin başında gelmektedir. Ne kadar birbirinin yerine kullanılsa da hak ve hürriyet kavramları farklı kavramlardır. Buna rağmen anayasal metinlerde ve yargı kararlarında sanki aynı kavrammış gibi kullanılması dikkat çekicidir. Bu durum sadece Türk ve Alman Anayasalarından değil diğer birçok devletin anayasalarında mevcuttur (Gökpınar, 2015, 20). O sebeple hak ve hürriyet kavramlarının bütünüyle birbirinden ayırmak çok zordur (Kuyaksil, 2012, 19).

Maalesef, Batı hukukuna göre İslam hukukunda hak kavramı çok öne çıkmamıştır. Bununla beraber hak ile ilgili teoriler ve tartışmalara da çok rastlanmaz. Bunun böyle olması İslam hukuku için hakkın önemli olmadığına tersine, İslam hukukçuların daha çok pratik hukuk meselelerin üzerinde durmaları ve bu konulara daha çok eğilmelerinden kaynaklanmaktadır (Hacak, 2000, 33).

Hak sözcüğü aynı zamanda Allah'ın güzel isimlerindendir. Hak kavramının çoğulu olan hukukun temel gayesi de hakkın kime ait olduğunu belirtmek, hakların korunmasını sağlamak ve haklara yapılan tecavüzü ortadan kaldırılmasını sağlamaktır (Bin Aşur, 2000, 211).

Hak kavramı genel olarak hukuk sisteminin bireye sağladığı yetki ve menfaat olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte insana hak sahibi olmasını sağlayan hukuk düzeni, yapabilmek yetkisini de vermiştir. Hukuk insana yapabilmek yetkisini verirken başkasının da bu yetkiyi kullanmasına engel olmama ve saygı sorumluluğunu da getirmiştir (Güneş, 2004, 2-3).

Hakkın en önemli özelliği sahibine yapabilme iznini verirken, başkasına da engel olmama ve saygı duyma sorumluluğunu yüklemesidir. Bu da bize ödev hususunu hatırlatmaktadır. Ödev temel bir hakkın sınırlandırılması neticesinde meydana gelen hukuki durum olarak tarif edilebilir. Sınırlandırma sonucu bir insanın sahip olduğu hakka, diğer insanların da sahip olması gerektiğinin neticesine varabiliriz. Doğal olarak hiçbir hak bir insan için sınırsız değildir ve diğer insanların da bu hakka sahip olması gerekmektedir. İnsanlar hak ve hürriyetlere sahipken aynı anda başkalarının da haklarına saygı duymalıdır. Yani, bizim haklarımıza saygı duyan insanlar için biz de onların haklarına saygı duymalıyız ve bu doğrultuda ödevlerimizin gerektiği şekilde hareket etmeliyiz. Aksi takdirde toplumda bir kaosun yaşanması an meselesi olur (Çeçen, 2000, 21-22).

Hak kavramı ile ilgili farklı tartışmalar olmuş ve bu tartışmaların merkezine kavramın varlığını koymak mümkündür. Bazıları varlığını kabul etmiş, bazıları da varlığını reddetmiştir. İngiliz hukukçu ve filozofu J. Bentham, Polonyalı filozof, sosyolog ve hukukçu L. Petrazycki ve Fransız hukukçusu ve Bordeaux Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Leon Duguit gibi hukukçular hak kavramını tanımlanamaz olarak görürken başta İslam hukukçuları olmak üzere hukukçuların çoğunluğu tanımlanabilir bir hukuk terimi olarak görmüştür (Hodza, 2017, 8-10).

2.2. Hak ile İlgili Teoriler

Hak ile ilgili alan taraması yapıldığında birçok teoriye rastlamak mümkün olsa da bu bölümde en çok bilinen teorilerden kısaca bahsedilecek.

2.2.1. İrade Teorisi

Bu teorinin en önemli temsilcileri Alman hukukçulardan Carl Von Savigny ve Bernhard Windscheid'tir (Yörük, 1961, 234). Halihazırda Alman hukuk sisteminde etkinliğini sürdürmekte olan bu teoriye göre hak, ülkede var olan hukuk sisteminin bireye verdiği irade gücü, egemenliği ve hakimiyetidir (Bilge, 2006, 210).

Doğal hak dolayısıyla doğal hukuku ret eden Savigny, doğal hukuk akımının birtakım kurgularla iş tutmaya çalıştığını söyler. Kişinin yaratışından beri ya da toplum olmadan önceki durumdan doğal bir hakka sahip olduğunu kabul etmemekle beraber hak kavramının varlığına inanmakta ve hakkı iradeyle açıklamaya çalışmıştır (Karakaş, 2011, 12).

Windscheid hak kavramını, bir insanın iradesinin başka bir insanı etkilemesi olarak görür (Güvercin, 2007, 8). Kara (2008, 6), başka bir insanın iradesini etkileyen ve bunu yaptırان gücü insana veren şey hukuk düzenidir. Eğer bir insan hukuka dayanarak başka insanları kendi iradesi çerçevesinde etkileyebiliyorsa ve yönlendirebiliyorsa o zaman bu insan o konuda hak sahibidir (Hamdemir, 2009, 15).

Yörük (1961, 234), bu teorinin iki gruba ayırmanın mümkün olacağını söyler. Birinci grupta, hak sahibi olan kişi kendi eylemlerine karşı olumsuz tepki gösterip engellemelere karşı hukukun kendine tanıdığı irade gücünü kullanıp belli başlı bir davranış isteyebilir. Bu durum da hukuk sisteminin üstünlüğünün bir göstergesidir.

Söz konusu ikinci grupta hak, irade sahibi olan kişinin mevcut hukuku temel alarak kendine ait haklar için tasarrufta bulunabilir. Yani irade sahibi olan kişi kendisi için yeni bir hukuki durumu meydana getirebilir, var olan haklarını değiştirebilir, azaltma veya yok etme iradesini gösterebilir (Köse, 1997, 23). Durum böyle iken irade sahibi olan diğer insanların bunu kabul etmeleri ve saygı duymaları gerekmektedir.

Bu teoride çıkarılacak sonuca göre hak, bir iradenin diğer bir iradeye üstün gelmesi ve onu yönlendirme kapasitesidir. Elbette bu hukuk kuralları çerçevesinde olmalıdır. İradenin kudreti ise hukuk kuralları sınırlarında kalmasına bağlıdır. Hukuk sınırlarına riayet edilmediği zaman da iradeyi ve iradenin bir sonucu olan şeylerin hak olarak görmek, değerlendirmek ve korumak mümkün olamaz (Akşit, 1986, 55).

Diğer teorilerde olduğu gibi irade teorisi de çeşitli şekilde eleştiriye maruz kalmıştır. En önemli eleştiri, irade sahibi olmadan da hak sahibi olmanın mümkün olabileceğidir (Yörük, 1961, 235). Yani bir hakka sahip olmak için mutlaka irade sahibi olmak gerekmez. Örneğin zihinsel engelli bir kişinin ya da yeni doğan bir bebeğin

iradesi olmadan da çeşitli haklara sahip olduğunu söyleyebiliriz. O zaman şunu söylemek mümkündür; irade hak için önemli olsa da olmasa da olmazlardan değildir.

2.2.2. Menfaat (Çıkar/Yarar) Teorisi

Alman hukukçu Jherling tarafından geliştirilen bu teori, hak kavramını açıklamak için irade teorisinin yetersiz kaldığını ve iradeyi ateşleyen şeyin de çıkar ve yarar olduğunu savunur. Çünkü hak, hukukun koruduğu çıkardan ibarettir ve bu çıkar maddi olduğu gibi manevi olması da mümkündür (Güriz, 2005, 47).

Güriz (2007, 119), maddi veya manevi fark etmeksizin her menfaatin hak olarak kabul görmediği bir menfaatin hak olarak kabul edilmesi için onun hukuk düzeni tarafından desteklenmesi gerektiğini söyler. O sebeple hukuk sisteminin desteklemediği hiçbir çıkarı, hak olarak saymak mümkün olmasa gerek (Aydın, 2012, 124). Toparlamak gerekirse her hak bir çıkara tekabül ederken her çıkar bir hak değildir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak bu teorinin iki sacayağının olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi ortada bir menfaat/çıkar olması gerekiyor; ikincisi ise bu menfaat/çıkarın hukuk sistemi tarafından kabul görmesi, korunması gerekmektedir. Böylece kişinin dilekte bulunma ve bu dileğin himayesi durumu ortaya çıkmaktadır.

Hukuk sistemi tarafından korunan çıkarların bile zaman zaman hak olarak karşılık bulmadıklarını görüyoruz. Bu çıkarların tam olarak hak anlamında karşılık bulması için öncelikle ihlal edilmesi gerekiyor ki çıkar sahibi konu ile ilgili bu ihlalin giderilmesini talep etsin ve böylece bu hukuk sistemi tarafından korunsun. Bu durumda kişinin çıkarı ile beraber talep etme iradesi de kendini gösteriyor (Duguit, 1954, 23). Böylece hak kavramı için çıkarın her zaman yeterli olamayabileceğini, zaman zaman iradenin de kendini göstermesi gerektiğini gösteriyor.

Çıkar ve menfaatin hakkın kendisi olamayacağı, olsa olsa konusu ve hedefi olabileceğini savunanlar tarafından bu teori eleştirilmiştir. Hakkın bir çıkara ulaşmak için araç olarak kullanılabileceği ve çıkarın da bir görüş ve düşünceden ibaret olacağı ve bu sebeple çıkarın insandan insana ve konudan konuya değişebileceğini görüyoruz (Şen, 2010, 143).

2.2.3. Karma Teori

Bu kuramın irade ve menfaat teorilerinin birleşmesi ile meydana geldiğini söylesek sanırım yanlış söylememiş oluruz. Her iki teorinin de çeşitli eleştirilere maruz kaldığını görmüştük. Bu kuram bir nevi önceki iki teorinin sentezlemesinden ibarettir.

İrade ve çıkar teorileri hak kavramını anlamlandırırken belli başlı öğelerin üzerinde durmuşlar, hak ile ilgili diğer öğeleri görmezlikten gelmişler. Bu sebepten dolayı karma teori dediğimiz kuram ortaya çıkmıştır. Bu teoride irade ve çıkar teorilerinin ileri sürdükleri tezler beraber ele alınmıştır (Zevkliler, 1995, 99).

Georg Jellinek adlı Alman hukukçu bu teorinin en önemli temsilcilerindendir. Jellinek'e göre hak, insanın sahip olduğu çıkarı muhafaza etmek için kullandığı irade gücünden ibarettir (Bilge, 2006, 212). Ayrıca haklar, hukuk sistemi tarafından korunup güvence altına alınmıştır. Bu korunma ve güvence altına alma, hak sahibi olan insanın iradesine bırakılmış çıkarlardır (Yakar, 2010, 25). Gerek irade gerekse çıkar Jellinek için hak kavramının temel unsurlarındandır. Çünkü irade teorisinde manevi, menfaat teorisinde ise maddi öğeler mevcuttur. Bu temel öğelerin hangisi eksik olursa haktan bahsetmek mümkün olmayacaktır (Hodza, 2017, 12).

Jellinek'le beraber Fransız hukukçular Michoud, Salleiles ve İtalyan hukukçu Ferrara bu teorinin diğer temsilcilerindendir. Fakat Fransız hukukçu Michoud iradeye göre çıkara daha çok önem vermiş, iradeyi göz ardı etmiştir. Hakkın, korunan çıkar sayesinde iradeyi hukuk sistemi tarafından güvence altına alındığını iddia etmiştir (Bilge, 2006, 2012-213). Bu durum Michoud'u diğer teoriyi savunan hukukçulardan ayıran temel özelliklerdendir.

Bilge (2006, 212-213), hakkın söz konusu olması için irade ile menfaatin aynı kişide olmasına lüzum yoktur. Çünkü çocuklarda ve zihinsel engelliler yeterli kadar iradeye sahip olmayabilirler. Yasal olarak bunların adına yetkili olan kişiler, onların çıkarları doğrultusunda irade gösterip haklarını talep edebilirler.

Tabii olarak bu teori de eleştiriden nasibini almıştır. Yapılan eleştirinin en önemli noktası, hak ile ilgili tüm öğeleri (unsurları) içermediği hususu ile ilgilidir. Bununla beraber irade ve çıkar teorilerine göre daha az eleştirilmiştir.

2.2.4. İhtisas Teorisi

Bazı düşünürler ihtisas mefhumunu hakkın varlık ve temel ögesi görerek hak kavramını tanımlama çabası içerisine girmiştir. Bu teorinin en önemli temsilcisi Belçikalı hukukçu Jean Dabin'dir. Dabin'e göre, hakkın iç ve dış öğeleri bulunmaktadır. Bu öğelerin iki tanesi iç ve iki tanesi dış olmak üzere dört tanedir. Öncelik ve yetki iç öğeler, başkaların varlığı ve hukukun korunması da dış öğelerdir. Dabin'e göre; hak bir kişiye hukukun tanıdığı bir öncelik yetkisi olup kişi bunun sonucunda belirli bir kıymet üzerinde tasarrufta bulunabilmesidir (Hacak, 2000, 25).

Bilhassa bazı Arap hukukçuların bu teoriden etkilendiklerini söyleyebiliriz. Çünkü bu teoride diğer teorilerin aksine hak ile ilgili tüm öğeler mevcuttur. İhtisas teorisinde medeni hakların yanı sıra, dini ve ahlaki hakları da kendine yer bulmuştur (Kaya, 2004, 200).

2.2.5. Analitik Hak Teorisi

Analitik pozitivizm, her hukuk sisteminin belli bir vakit aralığında şekillendiğini savunur. O halde bu hukuk sistemine ait kavramların çözümlenmesi büyük önem arz

eder. Bununla birlikte hukukun kaynağının egemenin emirlerinde arama çabasına girer ki bu da devletin emirleri olarak ortaya çıkar (Uzun, 2004, 11).

Güriz'in (2007, 121) aktardığına göre, Austin hak kavramını açıklamak için ödev kavramına dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü hak sahibi bir davranışın yapılmasını istediği ya da bazı davranışların yapılmamasını istediğinde ortaya muhatap birey anlamında bir ödev ortaya çıkmaktadır. Ödevle mükellef olan kişi, ödevini yerine getirebiliyorsa o kişinin hak sahibi olduğu söylenebilir.

Analitik teoriye göre hakkın kaynağı yasalardır çünkü hukukla ilgili olan haklar yasaların ortaya çıkardığı haklardan ibarettir. Elbette hukuk dışında başka kaynaklardan doğan haklar vardır. Ahlak ve dini kurallar hak ve haklar doğurabilir. Fakat bu hukuki anlamda gerçek hak değildir. Hukuki bir müeyyideye tabi olmaması ve yargı tarafından uygulanmamaları sebebiyle gerçek hak olarak göremeyiz. Austin'in de ifade ettiği gibi, her yasa hak doğurmaz; lakin her hak mutlaka bir yasa tarafından var edilir (Güriz, 2007, 121-123).

Özetlemek gerekirse analitik teoride, hukuki sorumluluk (ödev) varlığı hasebiyle hakkı doğurmaktadır. Ödevi yasal mevzuat belirlediği için de hakkın kaynağı da mevzuattır. Misal, seyahat etme hakkını seyahat ile ilgili ödev ve yetkilerin düzenlediği hukuk kaidelerinde kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2.2.6. Beyan Teorisi

Bu teoriye göre hak, hukuki yollar vasıtasıyla ortaya çıkmakta ve bu hukuki ilişkiler yoluyla devredilebilmesi mümkündür. Aynı şekilde hukuki ilişkiler yoluyla da sonlandırılabilir. Tüm bunlarla beraber söz konusu hukuki yolların temelleri yasa tarafından belirlenmelidir. Sonuç olarak şunu ifade etmeliyiz ki bu teoriye göre hakkın yasaya bağlı olduğu sonucuna varılabilir (Güriz, 2007, 122).

2.2.7. Tasarım Teorisi

Tasarım teorisine göre hak ve ödev kavramları daha çok kişinin düşünme etkinliği ile alakalıdır. Yani hukuk denilen şey, insanların oluşturdukları psikolojik bir durumdan ibarettir. Bu psikolojik durum da norm şeklinde kendini görünür hale getirmektedir. Bireyin hukuki durumunun normlar sayesinde belirlenmesi, beraberinde hak denilen durumun ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Kısaca kanunun kişiye uygulaması hak olarak tanımlanabilir (Güriz, 2007, 123).

2.3. İnsan Hakları

İnsan hakları, hukuk ve politik alanların en önemli gündem maddelerinin başını çeken konulardan bir tanesidir. Bu durum hem ulusal hem de uluslararası düzeyde

teorik ve günlük yaşam içerisinde varlığını devam ettirmektedir (Gökpınar, 2015, 12). Çıkış noktası olarak insan haklarıyla barışık olmayan hiçbir projenin başarılı olma durumu söz konusu değildir. Bu durum devletler için de geçerlidir. Devletlerin gerek iç hukukları gerekse de uluslararası arenada takındıkları tavır insan hakları ile uyumlu olmak zorundadır. Aksi halde bu devletlerin meşruluğu polemik konusu olabilmektedir (Erdoğan, 1998, 7).

Kaypak ve Kahraman (2011, 299); insan hakları, insanın onurunu muhafaza eden, madden ve manen gelişimine katkı sağlayan ve insan onurunu korumayı hedefleyen haklardır. Ayrıca yaşadığımız bu zamanı insan hakları çağı olarak görmek mümkündür. Evrensel ilkelere sahip olan insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerle birbirini desteklemektedir. İnsan haklarına saygı çağımızda çok önemsenen bir durumdur. Devletlerin insan hak ve hürriyetlerine gösterdikleri saygı kadar önemsendikleri bir zamanda yaşıyoruz.

İnsan, insan olması sebebiyle sahip olduğu haklara kısaca insan hakları diyebiliriz. İnsan haklarının koruma altına alınması Batı dünyasında yaşanan en önemli olaylardan bir tanesidir. Bu durumun sağlanması için nice devletler yıkılıp nice devlet adamları makamlarından olmuştur. Daha önceleri insan hakları, o ülkenin iç sorunu olarak algılanırken dünya savaşlarından sonra hukuksal anlamda uluslararası bir gündem haline gelmiştir (Kuyaksil, 2012, 7).

Yukarıda çok kısa olarak tanımlamaya çalıştığımız insan hakları ile ilgili herkesçe genel kabul gören bir tanım yapmak pek de olası değildir. Tüm bunlara rağmen ortak hususları dile getirip ortalama bir tanım yapabiliriz. "Bir insanın insan olması sebebiyle dünyaya gelmesiyle beraber sahip olduğu haklardır. Bu haklar insanı devlet karşısında korurken yaş, cinsiyet ve inançları gibi unsurları gözetmez." Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, inanç hakkı gibi haklar bunların başında gelir (Kuyaksil, 2012, 21).

İnsan hakları sayesinde, insan dünyaya gözlerini açmakla beraber bazı haklara sahip olur. Bu haklar alınıp satılamaz, miras vasıtasıyla da başkalarına devrilmez ve hiçbir ayırım göz önünde bulundurulmadan herkesi eşit kabul eder. Hukuk sistemi tarafından yasal yollarla korunan temel insan hakları, ancak insanın ölmesiyle son bulabilir. Bunun haricinde ise yok sayılması mümkün değildir (Yılmaz, 01.01.2022, <https://www.academia.edu/>).

Tosun (01.01.2022, <https://www.academia.edu/>), insan hakları bize herkesin her zaman ve her yerde bazı dokunulmaz haklara sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu haklar sınırsız devlet iktidarına karşı insanı korumak içindir. Bununla beraber bir devletin bu hakları tanımaması veya saygı göstermemesi, bu hakların olmadığını da göstermez.

İnsanın doğuştan sahip olduğu haklar bazen ihlal edilebiliyor. Bu ihlallerle beraber zedelenmeler meydana gelmekte ve insanların birbirine zarar vermeleri durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi de bireysel çıkardan dolayıdır

(Daban, 2019, 164). O zaman yapılması gereken en önemli tedbir, hukuki önlemlerin alınmasıdır.

Çok popüler olan kavramın manipüle edilmesi de bir o kadar kolaydır. Genelde siyasi iktidarlar adalet, insan hakları ve demokrasi gibi argümanlarla varlığını garantiye almak isterler. Yani insan hakları, iç hukuk ile siyasi iktidarlar arasında sıkışıp kalmakta ve gerçek anlamda uygulamasında sıkıntılar yaşanmaktadır (Küçük, 2019, 29).

Hem ülkemizde hem de dünyada insan hakları değer gören bir kavram olup gün geçtikçe önem kazanmaya devam ediyor. Tabii olarak herkes sosyal hayatta insan haklarının hâkim olmasını ister. İnsan hakları insana insan tarafından verilmediğine göre, insanlar tarafından da elinden alınamaz. Çünkü insan hakları Allah'ın insanlara verdiği en güzel nimetlerin başında gelir. İnsan haklarının hüküm sürdüğü yerde onurlu bir yaşam vardır. Elbette bu hakların değer kazanması ve toplumsal alanda belirgin olması için hem bireye hem de topluma bazı görevler düşmektedir (Sancaklı, 2003, 48).

2.3.1. İnsan Hakların Tarihi

Tarihsel süreç bakış açısıyla incelediğimizde, insan hakları ile ilgili temel kavramların ta Antik Çağdan beri süregeldiğini ve her dönem için gelişimine katkı yapıldığı görülecektir. Örneğin siyasi iktidarın sınırlandırılması gerektiği ile ilgili çalışmalar ile Çinliler, demokrasi ve yasa önünde eşitlik gibi çalışmalarla eski Yunan ve yazılı hukuk sistemleri ile Romalılar insan haklarına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır (Sanioğlu, 2008, 78).

Görüldüğü gibi ilk çağlardan beri uygarlıklar yaptıklarıyla insan haklarının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Hatırlamak gerekirse insan hakları kavramı modern çağın söylemi olmasına rağmen insan ile ilgili haklar olması hasebiyle insanlık ile beraber var olagelmıştır. Bu bölümde tarihsel çağlardan başlayarak insan hakları ile ilgili inceleme yapılacaktır.

2.3.1.1. Antik (Eski) Çağda İnsan Hakları

Antik çağ da denilen Eski çağda Yunan ve Roma uygarlıkları hüküm sürmüştür. Bilindiği gibi felsefenin temelleri bu dönemde atılmıştır. Felsefenin bu dönemde doğması ve gelişmesi diğer alanları etkilediği gibi insan haklarını da olumlu anlamda etkilemiştir.

Bu çağda yaşayan Platon, insana değer verilmesinden çok devletin baskıcılığını savunan bir düşünceye sahiptir. Platon'un bu bakışı, tabii olarak insan hakları noktasında olumlu bir gelişme değildir. Devletin topluma istediği şekilde müdahale etmesinde beis görmez. Kölelere hayvan statüsünü uygun görmesi tartışılması gereken bir diğer önemli husustur (Hamdemir, 2009, 27). Platon'un insan hakları savunuculuğundan çok devleti yücelten bakış açısı, elbette insan haklarının gelişimi

açısından büyük bir şanssızlıktır. Bununla beraber köleliği savunması ve köleleri insan olarak görmemesi daha büyük bir şanssızlıktır.

Platon'un öğrencisi olan Aristoteles de insan hakları için çok iyi bakış açısına sahip değildir. Köleliği savunduğu gibi hiçbir şekilde hürriyet ve insan hakları olgusundan bahsetmemiştir (Küçük, 2019, 30). Öğretmeni Platon'un etkisinde kalan Aristoteles'in de insan haklarına pek bir katkıda olmamıştır.

Gözler (2011, 493), ilk olarak stoacıların hürriyet düşüncesinden konuştuklarını savunur. Devletin her şeyden daha üstün olmadığını, yasa ve aklın üstün olduğunu savunan stoacılar, insan hakları için büyük katkıda bulunduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte insanlar arasında birlik ve beraberlik ile kardeşlik fikirlerini savunmuşlardır. Buna rağmen Stoacılık, insan hakları fikrinden öte bir ahlak felsefesi düşüncesi yapısındandır. Stoacılar tüm insanların "dünya vatandaşlığı" düşüncesi etrafında bir araya gelmesini de savunlar.

Bu dönemde yaşayan diğer bir önemli insan grubu da "gezgin öğretmenler" olarak tarif edilen sofistlerdir. Sofistler insanların daha güzel bir hayat yaşamaları ve daha mutlu yaşamaları için çok kafa yormuşlardır. Hatta bunlarla uğraşırken anayasa bile yapmışlardır. Daha iyi bir hayat yaşaması gereken insan özgür iradesi ile hareket etmeli ve diğer insanlarla barış içinde yaşamalıdır. Bu durum insanların hayat standartlarını yükseltecektir (Yıldızdöken, 2017, 188-193).

Tüm bunlardan sonra Antik çağda insan haklarından bahsedilmesi mümkün değildir. Her ne kadar bazı haklar söz konusu ise de bunlar çok yetersiz kalmıştır. Köle denilen bir sınıf bulunmakta ve bunların hiçbir hakkı bulunmamaktadır (Gözler, 2011, 493).

2.3.1.2. Orta Çağda İnsan Hakları

İnsanın pek değerli görülmediği orta çağda, demokrasi ve haklar için çok olumlu bir kanaatin olduğunu söylemek mümkün değildir. Her şeyin merkezine din ve Tanrı anlayışı yerleştirilmiş ve yöneticilerin devleti yönetme vazifesini Tanrıdan aldıklarına inanılıyordu. Bununla beraber hürriyetten yoksun insan anlayışı hüküm sürmüş, insanın Tanrıya itaat etmesi ve ona göre davranması gerektiği düşüncesi yaygındır. Dolayısıyla insan hakları ile ilgili çok önemli bir gelişmenin yaşandığını söylememiz zordur (Goddard, 2018, 20-25).

Bu dönemde derebeylik ve resmi Hristiyanlık düşüncesi insana olan bakışın da değişmesine sebep oldu. Daha önceleri insana değer veren ve onu yüceltmek adına sözü olan din anlayışı, resmi din olarak kabul edilmesiyle beraber siyasallaştı ve otoriter devletin elinde bir oyuncak halini aldı. Derebeylik ile beraber toprak sahipleri merkezi yönetimi ele aldılar ve çalışanlar üzerinde hak sahibi olduklarını söyleyip merkezi devlet anlayışına darbe indirdiler (Gözler, 2011, 495).

Thomas Aquinas ve Marsilius Patavinus adlı düşünürler bu çağda yaşayıp düşünceleriyle insanları etkilemişlerdir. Thomas Aquinas daha çok dini merkeze alan bir düşünürdür. Ona göre tüm insanlar Tanrının iradesine tabiidirler ve devleti yönetenler de buna uygun davranmak zorundadır. Buna uygun davranmayan devlet adamlarına itaat edilmez. Tanrı iradesinin yeryüzünde insanlar vasıtasıyla tecelli edeceğine inanan Aquinas, bu yönüyle insan ve insanlığa değer vermiştir. Fakat köleliği tabii olarak görmesi ve din ve vicdan hakkını reddetmesi sebebiyle eleştirilir (Gözler, 2011, 497).

Marsilius Patavinus, liberal bir düşünceye sahip olup köktencidir. Kanun yapıcılarının seçimle gelmesini, Papanın hiçbir şekilde devlet işlerine karışmayacağını ve tayinlerle ilgili hiçbir işlem yapamayacağını savunur. Zorla inanmaya karşı çıkan, din ve vicdan hakkını savunan Patavinus fikirleriyle Orta çağda insan haklarından yana bir yol geliştirmiştir (Hamdemir, 2009, 36).

Orta çağın sonlarına doğru ve 13. yüzyılın başlarında, insan hakları adına bazı güzel gelişmeler yaşanmıştır. 1215 tarihli Magna Carta Libertatum (Büyük Hürriyet Fermanı) İngiltere’de ilan edilmiş ve böylece kralın yetkileri sınırlandırılmıştır. Bu olayla beraber kralın insan ve insanlara olan bakışında önemli değişiklikler olmuştur. Bu durumun en önemli sebeplerden biri, hiç kimsenin kanunlara uygun olmayan bir durumda yargılanmayacağı ve mahkeme kararı olmadan cezaevine atılmayacağı hususundadır. İnsan hakları açısından çok büyük bir gelişme olan Magna Carta, sonraki zamanlar için de büyük bir ilham kaynağı olmuştur (Hazar, 2015, 37-45). Gerçekten de Magna Carta Libertatum sadece kendi dönemi için değil günümüzde bile kendi adından sıkça söz ettirmektedir.

2.3.1.3. Yeni Çağda İnsan Hakları

Bu çağda egemen olan iktidar mutlakıyettir. Krallar ile feodal derebeyleri arasında yapılan mücadeleyi krallar kazandığı için, mutlak monarşiler feodaliteye karşı galip gelmiştir. Kralların iktidarlarını Tanrıdan aldıkları düşüncesi söz konusu olup iktidarların sorgulanması insanlar tarafından yapılamazdı. Krallar sadece Tanrıya hesap verebileceği düşüncesi hâkim olup bu düşüncenin en büyük savunucuları Jean Bodin ile Jacques Benigne Bossuet olmuştur (Hamdemir, 2009, 39-40).

17 ve 18. yüzyıllarda hâkim olmaya çalışan düşünce, bir kişinin insan olmasından dolayı bazı hak ve hürriyetlere sahip olduğu bu haklara devletin bile karışamayacağıdır. Tabiat Hali ve Sosyal Sözleşme hipotezleri bu düşünceleri destekler niteliktedir. Tabiat Hali Hipotezine göre insanlar daha önceleri tabiat hali olarak tarif edilen bir halde yaşamaktaydılar ve siyasi bir otorite, yani devlet söz konusu değildi. Bu sebepten insanlar mutlak bir hürriyete sahip olup hiçbir insan bir başka insandan üstün olarak görülüyordu. Sonuç olarak bir insan, sadece insan olması sebebiyle doğuştan getirdiği hak ve hürriyetlere sahipti (Küçük, 2019, 32).

Sosyal Sözleşme Hipotezinde ise, insanlara anlaşarak bir araya gelip devlet denilen otoriteyi anlaşarak kurdular. Tabiat durumundan uzaklaşıp devlet kurarak kendi aralarında sosyal bir sözleşmeye imza atmış oldular. Fakat burada insanlar tabiat halinde olduklarından sahip oldukları hakları, devlete devrettiklerini söylemek mümkün değildir. Devlet bireyin sahip olduğu haklara saygı duyacak ve korumak için elinden geleni yapacaktır (Gözler, 2011, 499).

Hamdemir (2009, 41-44), John Locke, Thomas Hobes ve Jean Jacques Rousseau gibi düşünürler insan haklarından yana tavır koyup insan hak ve hürriyetlerine büyük önem atfetmişler. Hobes, devleti sosyal sözleşmenin neticesi olarak açıklar. Ona göre yaşam hakkının engellenmesi asla söz konusu olamaz ve insanlar güvenlik ihtiyaçları için sosyal sözleşme yoluyla devlete geçiş yapmışlardır. İnsanların devlete geçiş ile beraber mutlak eşitlik ve hürriyetten vazgeçtiklerini söyleyebiliriz. Yani insanlar güvenlikleri için bazı haklarından vazgeçebilirler. Bu vazgeçiş güvenlik ve dolayısıyla hayat haklarının devam etmesi ile ilgilidir.

Locke de devletin kişilerin hayat, hak ve hürriyetleri ile mallarını korumakla sorumlu olduğunu söyler. Devlet bu görevini yerine getirmezse, kişi devlete itaat etmek mecburiyetinde değildir. Rousseau ise, devletlerin meşruiyetlerini milletin iradesinden aldıklarını ifade etmiştir. Bununla beraber insanlar kendi özgür iradeleriyle tüm haklarını devlete devretmiş ve tüm insanlar devletin önemli parçalarındandır. Rousseau için hürriyet çok önemlidir (Hamdemir, 2009, 44).

Rönesans ile beraber Avrupa’da insana verilen değer artmaya başlamıştır. Matbaa ve pusula ile beraber insanın yaşamında birçok yenilik meydana gelmiştir. Coğrafi keşiflerle beraber insanlar dünyada yeni yerler keşfetmiştir. Böylece yeni kültür ve insanları tanıma olanağı ortaya çıkmıştır. Yeni insanların tanınmasıyla beraber iletişim becerileri gelişmiş ve yeni bilgiler elde edilmiştir. Bu durum başka insanların tecrübelerinden yararlanma ve başka kültürdeki insanların değerlerine saygı duymayı beraberinde getirmiştir (Arnold, 1995, 13-20).

Hankins (2006, 139- 142), Rönesans ile beraber insanı temele alan hümanizm düşüncesinin ortaya çıktığını söyler. Bu dönemde en değerli şeyin insan ve insana ait şeylerin olduğu düşüncesi hâkim olmuştur. Bununla beraber Alman Martin Luther’in başını çektiği Reform Hareketleri, din anlayışında büyük kırılmaların yaşanmasına sebep olmuştur.

Rousseau (2018, 13-18), insanın doğal halde özgür ve eşit olduğunu söyler. Toplumsal yaşamla beraber hürriyet ve eşitliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu durum sözleşme yoluyla devlet dediğimiz aygıtın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Devlet ile insan arasındaki bu sözleşme yazılı değildir. Çünkü devletin biricik görevi insan hak ve hürriyetlerini korumaktır. Sosyal sözleşme düşüncesi hem Amerika hem de Avrupa’da insan haklarına olumlu katkı sağlamıştır.

2.3.1.4. Yakın Çağda İnsan Hakları

İnsan hakları tarihinde 1789 Fransız İhtilali bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde esas olan düşünce, insan haklarının temelini bireye dayandırılmasıdır. Bireyin sahip olduğu haklar, toplumun ya da devletin menfaatlerinden daha önce gelir. Toplumsal Sözleşmenin aksine, birey kendine ait hakları devlete devretmemiştir. Bireycilik ve birey çok önemli bir yere sahiptir. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ve 1791 tarihli Fransız Anayasası bu düşünceden etkilenmiştir. Devletin en önemli görevinin kişinin temel hak ve hürriyetleri korumak olduğunu pekâlâ söylenebilir (Gözler, 2011, 501-502).

Burke (2016, 63-67), Fransız İhtilali'nin insan hakları ile ilgi çok önemli ilkeleri barındırdığını söyler. Devletin en büyük görevi insan haklarını korumaktır. Kanunlar önünde tüm insan eşittir ve kanunlar tüm insanların faydasıdır. Kanunlara aykırılık arz etmedikçe hiçbir fikir kınanmamalıdır. Siyasi derneklerin gayesi doğal insan haklarını korumak olmalıdır. Kamu düzenini tehdit etmediği sürece hiçbir düşünceye müdahale edilmemelidir. Kanunlarla kesinlik kazanan suçlar cezalandırılmalıdır. Bu sayılan ilkeler Fransız İhtilali'nin insan hakları ile ilgili olmazsa olmazlarındandır.

24 Ekim 1945 Yılında kurulan Birleşmiş Milletler (BM), insan hakları konusunda diğer önemli gelişmelerdendir. BM Genel Kurulunca kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" aldığı kararlar noktasında çok değerli bir belgedir. 30 maddeden teşekkül eden bu bildirge, tüm dünya ülkelerini az çok etkilemiştir (Hazar, 2015, 85-86).

20. Yüzyılda vuku bulan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları büyük ölçüde insan haklarına zarar vermiştir. Maalesef bu savaşlarda milyonlarca insan hayatını kaybetmiş ve yaşadığı yerlerden göç etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu savaşlar insan hakları ihlallerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu yaşanan kötü tecrübeler, iyi şeylerin de olmasına vesile olmuştur. Bunların başında, insan haklarının bireysellik ve toplumsallıktan kopup evrensel bir kimliğe bürünmesidir (Akyeşilmen ve Şen, 2008, 51-55).

Roma'da 4 Kasım 1950'de Avrupa Konseyine üye ülkeler arasında "İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme" imzalandı. Ülkemiz de bu sözleşmeye 1954 yılında imza atmıştır. Daha sonra yapılan birçok uluslararası sözleşme insan haklarına olumlu katkı sağlamıştır. Örneğin yaşadığı ülkede veya başka ülkede mağduriyet yaşayan bir kişi, mağduriyet yaşadığı ülke ile ilgili dava açma hakkına sahiptir (James, 2007, 29-33). Bu ve benzeri gelişmeler insan haklarına olumlu katkı sağlamıştır.

21. yüzyılda da insan hakları noktasında önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen, hemen hemen her gün insan hakları ihlalleri ile ilgili vakalar yaşanmaktadır. Bu ihlallerle ilgili uluslararası tepkiler olmasına rağmen özellikle Batı kaynaklı ikircikli bakış açısı insan haklarına zarar vermektedir. Özellikle Batı dünyasının Doğuya art

niyetli bakışı, insan hakları konusunda büyük yaralara sebep olmaktadır. Suriye, Filistin ve dünyanın muhtelif yerlerinde yaşanan bunca ihlallere rağmen, uluslararası bir tepkinin olmaması ya da çok kısık sesle verilen tepkiler buna örnek gösterilebilir.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, uluslararası arenada insan hakları ihlallerinin azalmasında büyük bir rol oynamaktadır. Egemen devletlere verdiği tavizlere rağmen insan hakları için önemli bir uluslararası kurum olan UCM, dünya barışı için büyük bir umut olup dürüst çalışılması durumunda insan hakları için olumlu bir etkiye sahip olacaktır (Zorlu, 2016, 148).

2.3.2. İnsan Haklarının Sınıflandırılması

Birçok sebepten dolayı hakların sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. İnsan haklarının niteliği, devletin insan hakları ile ilgili bulunduğu nokta ile kişi ile devlet arasındaki ilişki durumu bu sebeplerin başında gelmektedir. Söz konusu insan hakkının hangi gruba girdiği, kişinin talep etme ve devletin de bu hakkında sorumluluğunu yerine getirmesi noktasında sınıflandırma büyük önem arz eder (Turhan, 2013, 367).

Alan taramasına dikkatlice baktığımızda maziden günümüze kadar farklı gaye ve şekillerde insan haklarının sınıflandırıldığına şahit oluyoruz. İnsan hakları konusunun gelişim açısından devamlılık arz etmesi ve dinamik bir yapıda olması nedeniyle sürekli gündemde kalmış ve sınıflandırma ihtiyacı sürekli devam etmiştir (Eroğlu, 2005, 7).

İlk sınıflandırma değişik ölçütlere göre yapılırken, daha sonraları konusuna, kronolojik sıralamasına, işlevine ve sorumluluk durumlarına göre yapılmıştır (Gören, 2000, 26). Bütünlük görüntüsü veren insan hakları, sınıflandırma için mâni bir durum teşkil etmemektedir. Hatta sınıflandırmanın yapılması, gelişimi ve hukuki durum açısından kolaylık sağlamaktadır (Atalay, 2004, 48).

Biz de bu bölümde en popüler sınıflandırma olan Klasik İnsan Hakları Sınıflandırması ve Kuşak Sınıflandırması konularına kısaca göz atacağız.

2.3.2.1. Klasik İnsan Hakları Sınıflandırılması

Alman hukukçu Georg Jellinek tarafından yapılan hukuki sınıflandırmaya göre haklar, negatif, pozitif ve aktif statü hakları olarak üç gruba ayrılır. Bu sınıflandırmanın en önemli yönü, bir kişinin toplum içindeki durumu ve devlet ile olan ilişki durumudur. Kişinin devlet karşısında bulunduğu nokta, insan hakları ile ilgili devletten görmek istediği fiilin niteliği ile ilişkilidir (Algan, 2007, 38).

Georg Jellinek'in bu sınıflandırması sentezci tablo olarak da anılmıştır. Birçok ülke anayasa ile ilgili hak ve hürriyet alanlarını düzenlerken bu sınıflandırmadan etkilenip bu doğrultuda düzenlemeye gitmiştir (Donnelly, 1995, 109-110).

Devletin insan hakları ile ilgili sorumluluğu üzerine tasarlanan bu sınıflandırma yer yer eleştiriye maruz kalmıştır. Devletin belli haklar ile ilgili olarak gösterdiği edimin

niteliğinin her zaman aynı olamayacağı ile ilgili eleştiri en ön safhada yer almaktadır. Çünkü bir hak, iki çeşit sorumluluk da içerebilir (Groppi, 2012, 205).

2.3.2.1.(1). Negatif Statü Hakları

Küçük (2019, 38), bu haklar özel alanla ilgili olup devletin dokunulmaması gerektiği hakları işaret eder. Devletin karışmasına karşı kalkan görevi gören bu haklar, insan haklarına hukuki olarak güç kazandırmaktadır. Bu statüde bulunan haklar için devletin olumsuz tavır sergilemesiyle sonuç alınabilir (Aybay, 2005, 59).

Özetle ifade edilirse, kişinin bu hak ve hürriyetlerden faydalanabilmesi için devletin müdahale etmemesi gerekmektedir. Devletin müdahale etmemesinin yanında da bu hakları tehdit eden üçüncü kişileri engellemesi kâfidir (Atar, 2002, 114). Çünkü bu haklar kendiliğinden ya da hak sahibi tarafından gerçekleşmektedir.

Bu haklar için ne devlet ne de herhangi bir kurumun bireye yardım etmesine gerek duyulmaz. Burada esas olan şey, bu hakların ihlal edilmesini devletin engellemesidir. Bunun haricinde devletin hiçbir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Kişinin özel alanına tekabül eden bu haklar, devletin karışmasını istemediği gibi, uygun bir ortamın hazırlaması noktasında devleti sorumluluk altına alır. Yani devlet bu hak ve hürriyetlerin rahatça uygulanması için güvenli bir ortam sağlamak zorundadır.

Turhan (2013, 368), bu hakları örneklendirirken hayat hakkı ve kişi dokunulmazlığını örnek verir. Bireyin bu haklardan faydalanması için devletin aktif olarak herhangi bir müdahalesine gerek duyulmadığını söyler. Özerk bir alanı kişiye sağlayan bu haklar dokunulmazdır.

2.3.2.1.(2). Pozitif Statü Hakları

Algan (2007, 38) pozitif statü hakları tarif ederken, bireyin bu haklarını kullanması için mutlaka devletin desteğini ihtiyaç duyduğunu öne sürer. Devletin olumlu (pozitif) bir el atması ve destekleri bu haklar için olmazsa olmazlardır. Negatif statü hakların aksine, bu haklar için devletin mutlaka bir şeyler yapması elzemdir.

Devletin ilk olarak sosyal politikalar ve kamu hizmetleri yoluyla bireyle ilgilenerek ve bazı olanaklar sağlayarak bu haklar için çalışmada bulunması lazım (Erdoğan, 1999, 186). Bu haklar, devletin ve kurumlarının belli bir sorumluluk içerisinde hareket etmesi noktasında sorumluluk yükler (Bulut, 2009, 35). Dolayısıyla bu haklar sayesinde ancak insan özgür olur fakat bunun için de devletin olması ve bu haklar için önlem alması gerekmektedir (Gören, 2000, 29). Böylece insanlar devletten hizmet, pozitif bir davranış ve yardım olanağıyla devletin sosyal olarak belli sorumluluk üstlenmesine vesile olur (Kapani, 2011, 6).

Devlet ekonomik olanakları ölçüsünde kişinin eğitim almasını sağlamalı, sağlık hizmetlerinden yararlanmasına olanak tanımalı, barınıp yaşayacağı yeri yok ise asgari şartlarda konut imkânı sağlamalıdır. Burada devreye toplumsal adalet denilen şey devreyi girmektedir. Devlet imkânları adil bir şekilde kullanmalı ve daha çok kişinin bu haklardan faydalanmasını sağlamalıdır. Tüm bunlar için yönetimin şeffaf, demokratik ve saydam olması gerekmektedir (Atar, 2002, 114).

Turhan (2013, 368) da pozitif haklar için, devletin mutlaka olumlu müdahalesine ihtiyaç duyulduğunu ve bu hakların tam anlamıyla karşılık bulması için devletin olanak sağlamasının çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Eğitim hakkı, sağlık hakkı, ekonomik ve sosyal yardım gibi haklar pozitif haklar grubunda sayılabilir. Bu hakların en önemli yönü, toplumda var olan eşitsizliği gidermektir.

Sosyal ve ekonomik alanlarda hakları sınırlanan bir kişi, devletin bu aksaklıkları gidermediğini ve bu sebeple hakları için mağdur olduğunu öne sürse ve devletin görevini tam olarak yerine getirmediğini de kanıtlayabilse, o zaman devletin kusurlu olduğunu bile söyleyebiliriz (Aslan, 2009, 146-147). Bu durum pozitif statü haklarının ne kadar da önemli olduğunu bize göstermektedir.

2.3.2.1.(3). Aktif Statü Hakları

Aktif statü hakları, kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklar olarak tarif edebilir (Hamdemir, 2009, 21). Bu haklar kişinin siyasi katılımına imkân sağlamaktadır (Eroğul, 2005, 25). Bu haklar; siyasi görüşünü açıklama, siyasi örgütlenme, rey kullanma, halkoylaması, seçme ve seçilme gibi haklardan meydana gelmektedir (Kapani, 2011, 6). Bu haklar yoluyla siyasi iktidarın meydana gelmesine katkı sağlamakta ve devlet karşısında aktif bir konumda bulunabilmektedir (Erdoğan, 1999, 186). Tüm bunlarla beraber kısaca özetlemek gerekirse; bu haklarla kişi özgürlüğünü devlet vasıtasıyla kullanmakta ve devlet için kullandığı bir duruma vesile olmaktadır (Gören, 2000, 28).

Kişilerin siyasal erkin oluşumuna ve kullanılmasına katılmasını sağlayan aktif statü hakları, bir nevi siyasal katılım haklarındandır. Siyasi katılım denilen haklarla, oy verme, seçme ve seçilme gibi eylemlerle devlet yönetimine katkı sağlayan birey, söz konusu siyasi kararları etkileyebilmektedir. Bu haklar pozitif ve aktif statü haklarının birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Misal vermek gerekirse, seçimlerin düzenli, güvenli ve huzur içinde yapılmasına imkân tanımak ve güzel bir ortam sağlamak devlete bir sorumluluk yüklemektedir. Bu pozitif hakları işaret etmekteyken, bir kişinin istediği partiden aday olması veya istediği aday ve partiye oy vermek istemesi devlete negatif özellikte sorumluluğa sebep olmaktadır (Turhan, 2013, 368).

Netice olarak şunu söyleyebiliriz; aktif statü hakları bireyin devlet yönetimine katılımı sağlayan haklardır. Birey bu yolla aktif konumundadır. Bununla beraber bu

hakların amacına uygun ve iyi işlemesi için de negatif ve pozitif statü haklarına ihtiyacı vardır. Yani bu haklar birbirini tamamlayan ve destekleyen bir pozisyonundadır.

2.3.2.2. Kuşaklara Göre İnsan Haklarının Sınıflandırılması

Değişen hayat şartları ve gerek kapsam gerekse içerik anlamında klasik insan hakları sınıflandırmanın ihtiyaca cevap verememesi üzerine farklı sınıflandırmalara ihtiyaç duyulmuştur (Atar, 2002, 115). Yapılan bu sınıflandırmanın en önemli çalışmalarından biri Çekoslovakya asıllı Fransız Hukukçu Karel Vasak yapmıştır. Vasak hakları, birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar diye üçe ayırmıştır. Bu sınıflandırmanın esas çıkış noktaları, hakların tarihsel çıkışları ve gelişim çizgileridir. Bu sınıflandırma ilk defa 1979 yılında ortaya çıkmıştır (Tepe, 2010, 9).

Tarihsel sürecin bu sınıflandırma için çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Birinci kuşak haklarını, kişi hak ve hürriyetleri ile siyasi haklar meydana getirir. Bu haklar Georg Jellinek'in klasik haklar sınıflandırmasında negatif ve aktif statü haklarına tekabül etmektedir. Birinci kuşak hakların en temel karakteristik özelliği kişiyi önelemesidir. İkinci kuşak haklar da Georg Jellinek'in klasik haklar sınıflandırmasında sosyal ve kültürel haklara karşılık gelir. Bu haklarda da kişinin ön planda olması söz konusu olup devlete pozitif sorumluluklar getirmektedir. Üçüncü kuşak haklar ise dayanışma, grup ve halkların hakkı şeklinde tarif edilebilir. Çevre hakkı, ekonomik ve sosyal gelişme hakları ile barış hakları bunlara örnek verilebilir. Günümüzde çeşitlenen ve zamana bağlı olarak gündeme gelen bazı haklar dördüncü kuşak hakların da olması gerektiğini bize göstermiştir Su hakkı ve bilimin kötüye kullanılması ile beraber insan kopyalamama hakkı buna örnek verilebilir (Turhan, 2013, 369).

Modern çağın getirdiklerinin bir neticesi olarak hayatımızın büyük bir kısmını kapsayan teknolojik ve bilimsel gelişmelerin sebep olduğu tahribatlar dördüncü kuşak hakların varlığını bize dayatmaktadır. Ayrıca son zamanlarda hukuki anlamda herkesin diline dolanan kişisel verilerin korunması kanunu da bu haklara girer (Boyar ve Işık, 2019, 602). Bu haklar daha çok teknolojik ve bilimsel gelişmeler neticesinde ortaya çıkan haklar olarak bilinmektedir. Günümüzde teknolojik gelişmeler çok hızlı ve başarılı olmasına rağmen, yanlış ve kötü kullanım sonucu kişilerin mağduriyetine de sebep olabilmektedir.

Kuşaklar arasında mantıksal bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Kuşaklar birbirine bağlı olarak ve birbirini destekleyerek gelişmişlerdir (Algan, 2007, 47). Parçaların bütünü tamamlaması gibi birbirilerinin olmazsa olmazları ve varlık sebepleridir (Bulut, 2009, 24). Dolayısıyla birinci kuşak ikinci kuşak hakları, ikinci kuşak haklar da üçüncü kuşak hakları doğurmuştur. (Algan, 2007, 47). İnsan hakları arasındaki ilişki ve bütünlük sonucunda, kişisel hak ve hürriyetler ile ekonomik ve siyasi haklar arasında da bir ilişki durumu bulunmaktadır (Tepe, 2010, 9).

Bu kurama yapılan eleştirilerin ana sebebi, kuşak kavramının anlamı üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü kuşak kavramının, bir önceki kuşağı devre dışı bıraktığı ve onun yerini aldığı manası çıkabiliyor. Fakat konu ile ilgili kuşak sınıflandırmasındaki durum bundan çok daha farklıdır. Burada bir kuşağın diğer kuşağın yerine geçip onu yok ettiği anlamını çıkaramayız. Ayrıca kuşakları salt kronolojik sıralamadan ibaret olduğu durumu da tartışmak gerekmektedir. İnsan hakları tarihsel gelişimi belli başlı genel temayüllerden etkilendiği söylenebilir, bunun dışında ise insan hakları ile inkılaplar (devrim) arasında mutlak bir ilişkiyi ortaya koyduğu çok doğru olmasa gerek. Şöyle ki, Avrupa ülkelerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gelişimi Sovyet inkılabından bağımsız olarak, refah devlet anlayışı ile beraber meydana gelmiştir. Yani bir hakkın ortaya çıkması ile o dönemde vuku bulan bir devrim arasında mutlak bir ilişki olmayabilir (Algan, 2007, 57).

2.3.2.2.(1). Birinci Kuşak Hakları

Bu kuşakta bulunan haklar, daha çok klasik ve geleneksel haklar olarak bilinen hakları kapsamaktadır. Kişisel hak ve hürriyetler, siyasal haklar bu kategoriye girer. İlk haklar demeti olarak da bilinen bu haklar, zamanında burjuvazi ile soylular sınıfında bulunan kişiler arasındaki çatışmalara dayanmaktadır (Sencer, 1990, 4). Bu iki sınıf arasındaki çatışma daha çok siyasi haklardan kendini göstermiştir (Kaboğlu, 2012, 225).

Fransa başta olmak üzere ticaret ve ekonomik durum itibarıyla çok iyi yerde bulunan burjuva sınıfı, sahip olduğu bu gücün yanında siyasal olarak da güçlü olmak arzusundaydı. Bunun yanında ekonomik olarak önceki döneme göre sahip olduğu gücü kaybeden aristokrasi sınıfı, siyasal anlamda hala güçlü bir durumdaydı. Bu sebeple bu iki sınıf arasında güç savaşı yaşanmıştır. Bu çatışmanın galibi burjuva sınıfı olmuştur (Algan, 2007, 35). Mücadele neticesinde eşitlik ve hürriyet gibi kavramlar önem kazanırken ve feodal dediğimiz yapının sonuna gelirken maalesef beraberinde burjuvazinin çıkarlarına uygun hak ve hürriyetler demeti ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu haklar, düşünce akımların etkisiyle hukuki sistemin temel taşları haline gelmiştir (Kaboğlu, 2012, 226).

Ağaoğulları (1989, 195), Fransız İhtilali'nin bireyciliğin büyük zaferi olarak kabul edilmesinin doğru olacağını savunur. Bireycilik 17. ve 18. yüzyılları boyunca çeşitli aydınlar tarafından savunulmuştur. Bireycilik geleneksel toplumun savunduğu ilişkilerin yapılmasına sebep olurken siyasal güç karşısında bireyi güçlü kılıp ona otonom bir alan açmıştır.

Birinci kuşak hakların en önemli özelliği bireyi korumaya yönelik olması, yani negatif statülü olmasıdır. Bu haklar devletin müdahalesini minimize ederken bireye devlet de dahil olmak üzere başka kişilerin müdahalesinden koruyup özel bir alan oluşturur (Fırat, 2005, 105-106). Kişiyi korumasına yönelik ilkeleri ortaya çıkarma

amacından dolayı birinci kuşak insan hakları önemlidir (Doğan, 2022, 22). Bu sebepten dolayı bu haklar birey için çok anlamlı ve önemlidir.

Bireysel hak ve hürriyetler ile siyasal haklardan meydana gelen bu haklar, devletin müdahalesini engellerken, bireye özel ve dokunulmaz bir alan yaratmaktadır. Birey bu alanda özgürdür ve istediğini yapabilirken devlet hiçbir şekilde bu alana dokunamaz, yani müdahale edemez. Özgür bir alanda olan kişi de isteğine bağlı olarak hareket edebilir. Devletin bu alana müdahale edememesi, konu ile ilgili yasal düzenleme yapamayacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Örnek vermek gerekirse, devlet bir kişinin seyahat etme hakkına dokunamazken bu hak ile ilgili yasal düzenleme yapabilmekte ve hukuki alanda bu konu belirginleştirilmektedir (Hodza, 2017, 63).

Klasik hakların bireyci ve liberal içeriklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Devletin karışmayacağı bu haklar için birey bağımsız ve özgürdür. Siyasi erki elinde bulunduran kesimin kişilerin doğal haklarını koruması gerekmektedir. Bununla beraber başta Fransa ve Belçika olmak üzere bu hakları ilk olarak anayasalarında teminat altına almışlardır (Gemalmaz, 2005, 92-96).

Bu haklar her ne kadar burjuvazinin çıkarları doğrultusunda ortaya çıkmış olsa da tüm insanlar için bir kazanım halini almıştır. İdeolojik olarak liberalizmin ürünü olan bu haklar insan hayatı için çok önemlidir. Bireyi merkeze alması da hürriyet ve özerklik noktasında bireyin elinin güçlü olmasını sağlamıştır (Uygun, 2000, 22).

2.3.2.2.(2). İkinci Kuşak Hakları

İkinci kuşak haklar, devlete hizmet etme yükümlülüğü getirir. Bu haklar; ekonomik ve sosyal haklar, çalışma ve dinlenme hakları ile emeklilik hakları gibi bir kısım haklardan oluşmaktadır. Bu haklar Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan anayasalardan kendini göstermiştir (Gözler, 2011, 511-513).

Burjuvazinin hürriyet ve eşitlik istekleri neticesinde feodalizmin mücadeleyi kaybettiği görülmektedir. Güç mücadelesinde üstün çıkan burjuvazi eşitlik ve hürriyet gibi klasik haklara sahip olmuştur. Kişisel hak ve hürriyetlerle beraber ekonomik, sosyal ve sosyal gibi haklara ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde toplumun önemli bir kısmı fakirlik yokluk içinde bir hayat yaşıyorlardı. Yoksullukla zor bir hayat yaşayan insanlar için klasik dediğimiz bir kuşak haklar çok şey ifade etmiyorlardı. Ekonomik ve sosyal güvenlik anlamında ihtiyaçları karşılamayan insanları için hayat hakkı çok bir anlam ifade etmiyordu. Ya da sağlıklı bir ortamda yaşayamayan bir insan için düşünce hakkı çok bir şey ifade etmediği gibi (Kapani, 2011, 51). O halde toplumun alt kesiminde bulunan insanların klasik olarak tarif ettiğimiz haklardan çok, onların hayatlarını ekonomik anlamda güçlendirecek eğitim, sosyal, güvenlik ve mali haklara ihtiyaç vardır (Demir, 2006, 14).

Hodza (2017, 63), bu kuşakta bulunan hakların sosyal haklara karşılık geldiğini ekonomik, sosyal ve kültürel olarak insanın onur içinde yaşamasını hedeflediğini ifade

eder. Sanayi devrimi bu hakların ortaya çıkmasından en önemli faktördür. Sanayi devriminin sebep olduğu ve derinleştirdiği ekonomik ve sosyal eşitsizlikler, işçi sınıfının tepki göstermesine sebep olmuştur. Çalışma, ekonomik ve sosyal, eğitim, sosyal güvenlik, sendika kurma, kültürel hayata katılma gibi haklar bu gruba girer.

Yoksulluk sebebiyle insanların büyük bir çoğunluğu bu haklardan mahrum kalmış ve insan haklarından yararlanmak için insanların hür olmasının yeterli olmadığı görülmüştür. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan işçi sınıfının eşitsizlik ve adaletle dönük tepkileri sonucunda elde edilen sosyal ve ekonomik haklar, ikinci kuşak hakları meydana getirmiştir (Doğan, 2022, 24).

Önceleri İngiltere’de başlayan ve sonraları tüm Avrupa’yı etkisi altına alan Sanayi Devrimi, işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır. Ağır çalışma koşulları ve çok düşük ücretle çalışan işçiler, hayatlarını idame etmek konusunda çok zorlanıyorlardı. O sebeple işçi sınıfının en büyük hayali, geçimini sağlayacak kadar bir ücret, uzun ve ağır çalışma sürelerinin kısaltılması, haftada belli bir sürenin tatil edilmesi ve belli bir süre çalıştıktan sonra emekli olma hakkına sahip olmaktır. Kısacası ifade etmek gerekirse, bu sınıf için çalışma şartları düzeltilmediği müddetçe sahip olunan diğer hakların hiçbir değeri yoktur (Demir, 2006, 15).

Birinci kuşak hakları liberalizmin savunduğu haklar olmakla beraber ekonomik olarak iyi bir durumda olan insanları kapsamakta, burjuvazi olarak tarif edilen küçük bir gruba hizmet etmektedir (Karakehya, 2010, 111). Bireyci düşünce yapısında devlete karışmama sorumluluğu verilmişti, bu durum toplumun alt tabakasında bulunan insanların kaderlerine terk edilmesi anlamına gelmektedir. Faraza hayat ve düşüncesini açıklama hakkı bulunan bir işçi, en hafif hastalıkta bile hekime gidemeyecek ve tedavisini yapamayacaktır. İşte bu durum Sanayi Devrimi ile beraber toplumsal bir tepki olarak işçi sınıfını doğurmuştur (Kaboğlu, 2012, 105).

İnsan haklarında 19. yüzyıl önemli bir dönüm noktası olmuş ve bakış açısı ile ilgili bir dönüşüm yaşanmıştır. İnsanlar için sadece hak ve hürriyetlerin olmasının yeterli olmadığı, bununla beraber devletten hizmet alma hakkının da olduğu fikri etkili olmuştur. Söz konusu dönüşümde devlet insan hak ve hürriyetleri için potansiyel bir tehlike değil mevcut ekonomik hayat için insanların haklarını koruyacağı bir güç haline geldiğini söyleyebiliriz (Coşkun, 2003, 598). Böylece devletin insan hakları ile ilgili görevlerinden olumlu bir değişiklik meydana geliyor ve haklar ile ilgili niteliksel bir değişim yaşanıyordu (Gruber, 2012, 255). İnsan haklarından yararlanma, tüm toplumu kapsayacak hale geldiğini görüyoruz. Daha önce sınırlı bir şekilde insan haklarından yararlanan ekonomik ve sosyal anlamda yoksul olan insanların da devletin verdiği hizmetlerden yararlanma hakkının olduğunu düşüncesi kabul görmeye başladı (Bulut, 2009, 30).

Gerek insan hakları gerekse devletin işleyişinde sosyal anlamda olumlu gelişmelerin ortaya çıktığına şahit oluyoruz (Hazır, 2004, 88). Bilhassa İkinci Dünya

Savaşı'ndan sonra sosyal haklarla ilgili önemli gelişmeler yaşandı. Bir daha geniş çaplı bu tür savaşların olmaması için neler yapılacağı konusu üzerinde düşünmeye başlandı. Yoksulluğun ortadan kaldırılması, işsizliğin en aza indirgenmesi için yapılması gerekenler ve gelecek kaygısını yaşamamaları için insanların hayatlarının iyileştirilmesi gerektiği düşüncesi baskın çıktı. Bu konularda devlet ne yapmalı ve neleri yapmamalı konusu üzerinde duruldu. Bu tartışmalardan sonra, devletin sadece ekonomik düzen ve serbest piyasa ile ilgili görevleri değil; sosyal ve ekonomik alanlarla ilgili daha fazla fonksiyonel davranılması gerektiği fikri öne çıktı (Güzel, 2012, 284).

İnsan hakları ile ilgili yaşanan olumlu dönüşüm, demokrasi anlayışını da etkilemiştir. Girişim ve rekabetin sebep olduğu acımasızlık ve eşitsiz ortamı yavaş yavaş yerini daha demokratik bir anlayışa bırakmıştır. 20. Yüzyıl demokrasinin sosyal bir niteliğe büründüğünü görülmektedir (Tunaya, 1980, 207).

Marksizmin etkisiyle bir araya gelen işçi sınıfı, ekonomik ve sosyal haklar için itici bir güç görünümünde olup, etkin rol oynamıştır. Marksist düşüncede var olan, insanın emeği sayesinde doğal ve sosyal çerçevesini değişime uğratıp insanlaştılabileceği fikri bu haklar için önemlidir (Akal, 2003, 11).

Birinci kuşak haklarda belirleyici rol oynayan liberal düşünce, ikinci kuşak haklarda ise toplumsal ve sosyal ihtiyaçlara yön veren bir anlayışa doğru değişim söz konusudur. Çünkü doğal ve sosyal çevreyi değiştiren fikrin bir neticesi olarak eğitim ve çalışma, hürriyetle formüle edilebilir. Yani, haklar insanlar ve insan grupları için gerçekleşebilir duruma gelir (Kapani, 2011, 52).

2.3.2.2.(3). Üçüncü Kuşak Hakları

Bu kuşakta bulunan haklar genel itibarıyla dayanışma hakları olarak bilinir ve isimlendirilir. Dayanışma olarak bilinen bu haklar, İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen bazı olumsuzluklara karşı insan ve insan onurunu koruma amaçlı haklardır. 1950'li yıllara kadar Asya ve Afrika ülkelerinin büyük bir kısmı, varlıklı ve güçlü Batılı ülkeleri tarafından işgal edilip sömürülmekteydi. Söz konusu bu zamandan itibaren, sömürülen bu bölgelerde tepkiler artmış ve bunun sonucunda bu bölgede yer alan ülkeler bağımsızlığını kavuşmuşlardır. Bu ülkeler Üçüncü Dünya Devletleri olarak anılır. Bu devletler bağımsızlığına kavuşmalarına rağmen acı gerçekle yüzleştiler. Bu yüzleşmedeki acı netice şudur ki; Batılı devletler sahip oldukları tüm doğal kaynaklarını elinden alıp sömürmüşler ve toplumsal yapı ile kültürlerini yok etme derecesine getirmişlerdir. Sömürgeci devletler de sömürdükleri maddi zenginliklerle bilimsel ve teknolojik gelişmelere öncelik verip, geri kalan ülkelerle aralarına büyük bir uçurumu andıran mesafe koymuşlardır. Söz konusu bu gelişmeler neticesinde, küresel düzeyde bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin tahrip ettiği doğal çevre çok zarar görmüştür (Kaboğlu, 1998, 31).

Üçüncü Dünya Devletleri ile Batılı devletler arasında bir uçurumu andıran bu fark gün geçtikçe artarak devam etmekteydi. Batılı devletler bilimsel ve teknolojik gelişmeler noktasında büyük atılımlardan bulunurken; Üçüncü Dünya Devletleri de sosyal çatışmalar, ekonomik bunalımlar ve çatışmalarla uğraşıyorlardı. Bununla birlikte sosyal eşitsizlikler derin eşitsizliğe sebep olurken, teknolojik gelişmeler de çevreye çok zarar veriyordu ve bu durum tüm dünyada etkisini gösteriyordu. Bu durum üçüncü kuşak hakların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu haklar ulusal ve uluslararası hukuki belgelerden yavaş yavaş kendine yer açmaya başlamıştır. 1972 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Konferansı İnsan Çevresi Bildirisi ve 1986 tarihli Gelişme Hakkı Bildirisi örnek olarak verilebilir. Bu haklar sadece bu belgelerde değil onlarca ulusal ve uluslararası belgede de kendine yer bulmuştur. Kısaca bu haklar; çevre hakkı, barış hakkı, kendini kaderini tayin etme hakkı ve ortak miras hakkı olarak örneklemek mümkündür (Demir, 2006, 17).

İlk iki kuşaktaki haklara göre, kişi ve devlet ilişkisi bakımında büyük farklılık gösteren üçüncü kuşak hakları, devlet ve kişilerin ortak bir çabasına ihtiyaç duyar. Çünkü çevre tahribatının önüne geçmek, barışı sağlamak, doğal kaynaklara zarar vermeden gelişmek için hem devletin hem de kişilerin yapması gereken sorumlulukları bulunmaktadır (Uygun, 2000, 25). Gayet tabidir ki, bu hakların anlam ifade etmesi ve hedefe varılması için devlet ve bireylerin dayanışma içerisinde çaba göstermeleri gerekmektedir. Ayrıca bu haklar için hem devletin hem de kişinin kaygıları söz konusudur.

Bu haklar, devlet sınırlarını aşarak tüm insanlık için evrensel değerleri dile getirmesi açısından önemlidir. Dünyada tüm insanlar arasında birlik ve beraberlik sağlayarak dayanışmayı önemseyen bu haklar, devlet ve bireye ortak gelecek anlamında bir sorumluluk yüklemektedir (Şengül 2010, 370). Burada birey ve devletin ortak kaygılar sonucunda ortak sorumluluk örneği göstererek dayanışma örneği göstermesi söz konusudur.

Üçüncü kuşak haklar, daha insancıl bir toplumsal fikrin dile getirmiştir. Bu yönüyle bu haklar, toplum ve kişi için kapsayıcıdır. Bu hakların amacına ulaşması için devlet ile beraber insan ve insan gruplarının da çaba göstermesi gerekmektedir. Ayrıca bu hakların oluşum sürecini tamamladığını da söylemek zordur (Kaboğlu, 2009, 2011).

2.4. Batı Menşeli Uluslararası ve Bölgesel Belgeler

Çalışmanın bu bölümünde tüm dünyaya mal olan Batı kökenli milletlerarası ve bölgesel bazı bildiri ve sözleşmelere göz atılacak. Çok da detaya inmeden ve konunun anlaşılmasına hizmet edecek şekilde bir çaba içerisine girilecektir. Başta Büyük Hürriyet Fermanı anlamına gelen Magna Carta Libertatum olmak üzere 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi vb. belgeler ele alınacaktır.

2.4.1. Magna Carta Libertatum

Norman istilası neticesinde bir çıkmaza giren İngiltere'nin siyasi birliği, ancak 11. yüzyılda düzlüğe çıkabilmiştir. İngiltere'de siyasi birlikle beraber karşımıza çıkan son durum, feodal sistemin özelliklerini taşımakla beraber söz konusu Avrupa'da var olan klasik feodal sistemden farklı olarak egemenlik noktasında bir parçalanmışlık ve daha yumuşak bir sistem karşımıza çıkmıştır (Doğan ve Demirdal, 2015, 79-81). Aslında İngiltere'de o dönemde yerleşik olan yönetim siyasal olarak feodal özellikler taşımasına rağmen uygulama noktasında mutlak monarşi egemenliği olarak tarif edilebilir (Özdağ, 1996, 45). Tüm bunlar bize İngiltere'nin kendine has bir siyasi anlayışının olduğunu göstermektedir.

İngiltere'de 12. yüzyılda devlet otoritesini elinde bulunduran Yurtsuz John ile toprak sahibi olan feodal beyler arasında patlak veren büyük bir olay yaşanmıştır. Kral Yurtsuz John kamu giderlerini öne sürerek vergileri artırmak istemesi, bu krizin yaşanmasına neden olmuştur. Daha sonra tabiri caizse feodal beyleri kazan kaldırıp isyan etmişlerdir. Bunun üzerine zor durumda kalan Kral Yurtsuz John, feodal beyleriyle bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde Magna Carta (Büyük Şart-Sözleşme) dediğimiz bir sözleşme ortaya çıkmıştır (Özdağ, 1996, 45). Görüldüğü gibi ekonomik sebeplerden dolayı ortaya çıkan bir isyan, ülkenin otoritesini elinde bulunduran Kral'ın geri adım atmasına sebep olmuştur.

Tarihler 1215'i gösterirken Kral Yurtsuz John ile feodal beylikleri arasında "Magna Carta Libertatum" ismiyle anılan bir anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu sözleşme 63 maddeden ibaret olup insan haklarının tarihsel gelişimi noktasında çok önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Aybay, 2015, 29-30). İnsan hakları için önemli bir belge niteliğinde olan Magna Carta, tarihsel gelişim aşamasında önemli bir yer işgal etmiştir.

Magna Carta'da birçok husus ele alınmasına rağmen insan hak ve hürriyetleri için getirdiklerini şöyle sıralamak mümkündür (Aktan ve Vural, 2004, 39-42):

- Kral ya da kral adına iş gören görevlilerin başkasına ait malları izinsiz alamayacağı hususu karara bağlanmıştır. Bu durum mülkiyet hakkına karşılık gelmektedir.
- Kral keyfi olarak hiç kimseden vergi ve maddi yardım almayacaktır. Ancak, genel oylama ve hüküm çerçevesinde belirlenen miktarda alabilecektir. Bu da mülkiyet hakkını garanti altına almıştır.
- Kral, tek başına yeni bir verginin alınması noktasında karar veremeyecektir. Yeni vergi, baron ve ruhban sınıfından meydana gelen bir komisyonun onayı ile ancak alınabilecektir.
- Hiç kimse borcu ve ücreti haricinde çalışmaya zorlanamayacaktır. Bu da günümüzde angarya yasağı hakkı ile ilgili bir duruma karşılık gelmektedir.

- Her insan, yaptığı suç oranında cezaya mahkûm edilecektir. Hiç kimse, yaptığı küçük bir suçtan dolayı büyük bir cezaya mahkûm edilmeyecektir. Yani suç ve ceza orantısına dikkat edilecektir.
- Hiç kimse, kanunlar cevaz vermedikçe tutuklanamaz, hapis edilemez, mallarına el konulamaz, sürgüne gönderilemez, mal ve mülküne zarar verilemez, kötü muameleye maruz bırakılamaz ve hürriyetinden mahrum edilemez. Kısaca bir kişi kanunlara uygun olmayan bir şekilde hürriyetlerden yoksun bırakılmayacaktır.
- Hukukun üstünlüğünü sağlamak en büyük hedeflerden bir tanesi olacaktır.
- Kral ve kral adına görevli olan kişilerin yaptıklarını denetleyecek bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon, kanunlara aykırı bir durum tespit ettiğinde maddi anlamda müeyyide kararını verebilecektir. Bu durum hukuk devleti ilkesinin önemini gözler önüne sermiştir.

Bir hukuk devletinin olmazsa olmaz vasıflarının başında adil yargılama hakkı gelmektedir ve bu hak adaletin temeli mahiyetindedir. Magna Carta ile beraber adil yargılama hakkı başlamış olup günümüze kadar süregelmıştır. Adil yargılama hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinde de ele alınmış olup bu hak ile ilgili detaylı bilgilendirme yapılmıştır (Sanıvar, 2012, 6). Gerçekten de adil yargılama, bir hukuk devleti için elzem bir haktır.

Vergi hukuku ile ceza hukuku birbiriyle ilintili iki bilim dalıdır. Gerek ceza hukuku gerek evrensel hukukta en temel ilkelerin başında suçta ve cezada yasallık ilkesi gelmektedir. Yargılamada ve cezada yasallık ilkesi Magna Carta'dan günümüze kadar gelen ve hukuk devleti için çok önemli olan bir ilke durumundadır. Bu ilkenin temelinde, yasadışı suç ve ceza için herhangi bir güvenlik tedbirinin uygulanamayacağı hakkındadır. O sebeple vergi hukukunda belirtilmeyen suçlar için herhangi bir cezanın öngörülmesi düşünülemez ve cezanın mutlaka yasada belirtilmesi gerekmektedir (Eroğlu, 2013, 159).

Avrupalılar başta olmak üzere Batılılar tarafından ilk insan hakları sözleşmesi (belgesi) olarak kabul edilen Magna Carta, söylenilenlerin aksine ülkeyi yöneten kral tarafından gönüllü bir şekilde imzalanan bir sözleşmeden öte Kral Yurtsuz John ile baronlar arasında zoraki olarak imzalanan bir ferman niteliğindedir (Akgündüz, 1997, 26). İmzalan sözleşme neticesinde kralın yetkileri ilk defa kısıtlanmış ve derebeyleri kraldan önemli sayılacak ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bununla beraber vatandaşların lehine olan bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bu da Magna Carta'yı insan hakları için önemli bir belge olmasına vesile olmuştur.

Magna Carta için, Batılıların iddia ettiği gibi insan hakları açısından ilk yazılı belge olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Müslümanlar için bu ferman insan hakları için önemli bir yere sahip olsa da kesinlikle ilk yazılı belge özelliğini taşımamaktadır. İnsan hak ve hürriyetleri ile ilgili ilk yazılı belgeyi görmek isteyenler

622 tarihli Medine Vesikası'na bakmaları yeterli olacaktır (Ayengin, 20067, 72). Magna Carta'dan yaklaşık 593 yıl önce farklı sosyal blokları bir arada tutan ve içeriği noktasında Magna Carta ile kıyaslanmayacak kadar önemli bir insan hakları belgesi olan Medine Vesikası, sadece İslam dünyası için değil tüm dünya için önemli bir hukuki belge mahiyetindedir.

2.4.2. Virginia Haklar Bildirgesi

İngiliz kolonileri (sömürgeleri) ile İngiltere arasında devam eden bağımsızlık mücadelesi sırasında hazırlanan bu bildirge, birçok konuya değinmesi açısından önemlidir. Virginia Haklar Bildirgesinde yer alan kolonilerin kim ve kimler tarafından idare edilirse edilsin, orada yaşayan halkın insan olması hasebiyle doğuştan bazı haklara sahip olduğu, bu hakları görmezlikten gelmenin doğru bir şey olmadığı ve bu hakların muhafaza edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla Virginia Haklar Bildirgesi doğal hukuk anlayışını yansıtmıştır (Gemalmaz, 2015, 258). Bildirgede kanunlarda olduğu gibi sadece yönetim ve yönetim işleri ile ilgili hususlar değil kişisel hak ve hürriyetlerle ilgili konulara da yer verilmiştir. Hatta basın özgürlüğü ile ilgili konuya ilk defa burada yer verilmiştir (Kaya, 2019, 30).

Kolonilerin ağır vergi şartları sebebiyle İngiltere Krallığına karşı 1776 yılında yayımladıkları Virginia Haklar Bildirgesi bir manifestoyu andırmaktadır. Alınan kararları ve bildirgenin maddeleri dikkatlice incelendiğinde hürriyetleri merkeze alan bir liberal anlayış görülecektir (Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015, 95).

Hak ve hürriyetleri bir dizelge şeklinde sunan Virginia Haklar Bildirgesi, hukukun üstünlüğüne atıfta bulunan ilk haklar belgesidir (Kapani, 1976, 44). Bildirgede yer alan hakları aşağıda olduğu gibi ele almamız mümkündür (Gürkaynak ve İren, 2016, 33):

- Dünyaya geldikleri andan itibaren tüm insanlar hür ve bağımsızdırlar. Yani insanlar doğuşları itibarıyla birtakım haklara sahip olup bu haklardan yoksun bırakılması söz konusu olmayacaktır. Hayat, mal edinme, güvenlik ve mutlu bir şekilde yaşam sürmek bu hakların başında gelmektedir.
- Egemenlik halka dayanmaktadır ve tüm güçler milletten toplanmıştır. Yöneticiler halk adına ülkeyi idare etmekte ve halka karşı bir sorumluluk içerisindedirler.
- Ülke yönetiminin yegâne amacı, halkın ortak faydası, savunmasını ve güvenliğini sağlamaktır. En ideal yönetim biçimi, halkın güvenliğini sağlayan ve mutluluğunu ön planda tutandır. İktidarın kötüye kullanılması durumunda, halkın ve kamuoyunun menfaati için gerekli reformları yapmak, bunun da ihtiyaca cevap vermediği zamanda da sistemi değiştirmek ve kaldırmak kaçınılmaz bir haktır.

- Yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden ayrı bir şekilde iş görmelidir. Özellikle yargı, yasama ve yürütmeden bağımsız bir şekilde işlev görmelidir. Kısacası, kuvvetler ayrılığı ilkesine atıf vardır.
- Halkı temsil edecek kişilerin seçimi, serbest seçim ilkesi çerçevesinde yapılacaktır ve her vatandaşın oy kullanma hakkı bulunmaktadır. Ayrıca kanunun öngörmediği bir durumda kimseden vergi alınmayacak ve rızası olmadan hiç kimsenin mal ve mülküne dokunulmayacaktır.
- Halkın icazeti olmadan yöneticilerin bir konu hakkında tasarrufta bulunması, halkın hakkına gaspı olarak kabul edilecektir.
- Herkesin adil yargılanma hakkı bulunmakta olup bu hakkın engellenmesi söz konusu olamaz.
- Her insanın insan olması nedeniyle dokunulamaz bir kişiliği bulunmaktadır.
- Halkın menfaatlerini gözetlemek şartıyla basın özgürlüğü vazgeçilemez bir haktır.
- Askeri güç, sivil otoriteye bağlıdır. Bu durum halkın yararı için olmazsa olmazlardandır.

İnsan temel hak ve hürriyetlerin çağdaş manada bir olarak ve pozitif hukuka aktarılması ilk kez Virginia Haklar Bildirgesi sayesinde olmuştur (Tezcan vd., 2016, 35). Lakin bu Bildirgenin kendisinden kısa bir zaman sonra ortaya çıkan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinin gölgesinde kalması şansızlıktır (Özdağ, 1996, 63).

2.4.3. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi

Fransa ile İngiltere arasında "Yedi Yıl Savaşları" olarak bilinen savaş sona erdiğinde, Fransa en önemli sömürgelerinden olan Kanada'yı İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonraki yıllarda İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesi veren Amerika'ya destek veren Fransa, daha önce kaybettiklerini telafi etmek istemiştir. Hem Yedi Yıl Savaşları hem de Amerika bağımsızlık mücadelesi Fransa'yı ekonomik anlamda sarsmıştır (Alganer ve Yılmaz, 2016, 101).

Ekonomik anlamda sıkıntılar yaşayan Fransa'da kral, ekonomik sorunlarla başa çıkmak için Genel Meclisi yeni vergi almak gayesiyle toplamıştır. Uzun süredir toplanamayan bu meclis yeni vergi almak göreviyle toplanmak mecburiyetinde kalmıştır (Koç, 2011, 45). Soylular, din adamı ve üçüncü sınıf tabakalarında meydana gelen Fransız toplumu, eşitlikçi bir yapıya sahip değildi. Üçüncü sınıf olarak tarif edilen grupta fakir köylüler, işçi sınıfı ve işsizler yer almaktaydı. İhtilal öncesinde 24 buçuk milyon nüfusa sahip Fransa'da, din adamı ve soyluların toplamı ancak yarım milyondur. Geriye kalan halk, Üçüncü sınıf olarak tarif edilen grupta yer almaktaydı (Akal vd., 2003, 47).

Devrimlerin büyük çoğunluğu, ekonomik kriz ve problemlerden ortaya çıktıkları göz ardı edilmez bir gerçektir. 1700'lü yılların Fransa'sında da ekonomik problemlerle

beraber sosyal, politik ve din kaynaklı irili ufaklı birçok problemin olduğu bilinmektedir. Bu problemler temelde bir patlamaya ve ihtilali tetikleyen bir unsur olarak büyük rol oynamıştır (Şirvani, 1965, 44).

Yukarıda ifade edildiği gibi 1789 tarihi Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, içtimai bir karışıklık ve buhran neticesinde meydana gelmiştir. Bu bildirinin, Avrupa'daki Aydınlanma düşüncesinin insan hakları ile ilgili fikirlerinin bir özeti olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemde yaşayan aydınlar, devletin insan hakları ile ilgili doğal (tabii) hakların devlet tarafından korunması gerektiğinin ifade etmişlerdir. Doğal olarak bu düşünce, doğal hukuk öğretisine dayandırılmıştı (Hodza, 2017, 46). Mevzu dikkatlice ele alındığında Aydınlanma düşüncesinin Fransız İhtilali'ni doğurduğunu, en azında tetiklediğini görebiliriz.

Burjuvazinin talebiyle halk temsilcileri sayısı iki katına çıkarılmıştır. Böylece burjuvazi ve halk temsilcilerin sayısı, aristokrasi ve din adamların sayısı ile eşitlenmiş oldu. Bu şartlar altında oluşturan meclis, kralın yeni vergi isteğini ret etmiştir. Bunun üzerine kral da Paris'e askeri sevkiyattan bulunmuştur. Yaşananlar üzerine isyan eden halk, siyasi mahkûmların tutulduğu Bastille Cezaevini basıp cezaevini ele geçirmiştir. Bu durum hürriyet, eşitlik ve kardeşlik söylemleriyle büyük bir devrime kapı aralamıştır (Akal vd., 2003, 49; Öndül, 1989, 688).

Söz konusu devrimin kolaylaştıran ve doğuran sebeplerin başında toplumsal tabakalar arasındaki büyük eşitsizlikler gelmektedir. Asiller (soylular) bile yeni vergi sebebiyle ekonomik durumlarında bir zayıflamanın olacağını düşünerek kral ve mutlak monarşiye başkaldırmışlar ve böylece devrime giden yol kolaylaşmıştır (Alganer ve Çetin, 2014, 296).

Fransız Devrimi sonrasında yayımlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, insanın insan olması ve doğmasıyla beraber bazı haklara sahip olduğunu belirterek doğal haklara atıfta bulunmuştur. Böylece temel hak ve hürriyetlerin, çağdaş doğal hukuk kuramı bağlamında kabul edildiği görülmüştür (Doğan ve Çamurcuoğlu, 2015, 103).

Fransız İhtilali, ilk etapta Avrupa'da memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun temel sebebi, Fransa'nın siyasal anlamda zayıflama ihtimalidir. Fakat durum pek de beklendiği gibi devam etmedi ve mutlak monarşiler güç kaybetmeye başladılar. Bunun üzerine bir araya gelen Avrupalı mutlak monarşiler, ortak bir tavır geliştirerek Fransa'ya savaş açtılar. Söz konusu yapılan savaşlar 19. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, Fransa yenilmiştir. Fransa'nın yenilgisine rağmen, demokrasi, milliyetçilik ve insan hakları söylemleri Avrupa'da hüküm sürmeye devam etmiştir (Ateş, 1994, 12-122; Toker, 2003, 102-106).

Bildirinin özellikle başlangıç kısmı, 1. madde, 2. madde ve 11. maddeleri insan hak ve hürriyetleri ile ilgilidir. Başlangıç kısmında; toplumsal felaket ve yönetim bozukluğunun en önemli sebebi olarak insan haklarının bilinmemesi, unutulması ya da

görmezlikten gelinmesi olarak ifade edilmiştir. Çözüm olarak, insana ait doğal, devredilmez ve kutsal hakların resmi bir bildiride yer almasının doğru bir yöntem olacağına karar verilmiştir. Birinci maddede ise insanların hakları sebebiyle eşit ve özgür olarak dünyaya geldiklerini ve böyle yaşamaları gerektiği ifade edilmiştir. Burada dönemin filozofu olan Jean-Jacques Rousseau'nun düşüncelerinin etkisi göze çarpmaktadır. İkinci maddede ise toplumun en temel amacının insanın doğal ve zamana bağlı olarak ortadan kaybolmayan haklarının koruması olduğu ifade edilmiştir. Bu haklar; asayiş, mal edinme, baskıya karşı direnme ve hürriyet (hürriyet) gibi haklardır. On birinci madde ise fikir ve inanç hürriyetlerinin insanın en değerli haklarından olduğu ifade edilmiştir. Ülke sınırları içerisinde yaşayan her vatandaş, serbestçe konuşabilir, yazabilir ve düşünebilir. Bununla birlikte bu hakkın kötüye kullanılmasından kişinin kendisi sorumlu tutulmuştur. Yani kişiye inanç ve düşünce özgürlüğü tanınırken bunun suiistimal edilmesi durumunda kamu düzeni adına yasal önlem alınmıştır (Aktan ve Vural, 2004, 93-9; Hazar ve Çamurcuoğlu, 2015, 103-108; Akgül, 2010, 83; Aybay, 2015, 33-38).

2.4.4. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Hem Birinci Dünya Savaşı hem de İkinci Dünya Savaşları sırasında ve sonrasında, birçok insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Bundan dolayı uluslararası arenada insan haklarının korunması ve ihlallerin önüne geçmek için bazı adımların atılması gerektiği ihtiyacı hâsıl olmuştur. Savaşların sebep olduğu yıkımlardan tedirgin olan devletler, uluslararası bir teşkilatın kurulması için çaba içerisine girmişlerdir. Burada temel amaç; insan hakları ihlallerinin önüne geçmek, dünyada barış ve güvenliği sağlamak ve problemlerin çözümü noktasında eşit haklar çerçevesinde çözüm aramaktır (Eskicioğlu, 1996, 136). İşte bu sebepler, Birleşmiş Milletlerin kurulması için ateşleyici nedenler olmuştur.

Birleşmiş Milletler (BM), aralarında ülkemizin de bulunduğu 50 devletin 26/06/1945 tarihinde bir araya gelerek oluşturdukları ve gerekli onayların alınması neticesinde 24/10/1945 tarihinde kurulan uluslararası bir topluluktur. Birleşmiş Milletlerin kuruluşunda yer alan ülkelerin temel gayesi, güvenlik aracılığıyla dünya barışını sağlamak ve devamını korumaktır. Hâlihazırda BM'ye 193 ülke üye durumundadır. Şüphesiz BM ve üye ülkelerin temel amacı insan hakları ile ilgili ihlalleri engellemek ve insan haklarını maksimum seviyede koruyabilmektedir. Söz konusu amaç ile ilgili olarak BM tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi bu hedefe yönelik bir çabanın ürünüdür (Gökburun, 2007, 31).

BM'nin kuruluşunda rol oynayan Antlaşmada, insan haklarının dillendirilmesi ve insan hakları kavramının ilk kez uluslararası nitelikte bir belgede yer alması önemsenmesi gereken bir durumdur. Dolayısıyla BM Antlaşması insan hakları kavramının ülke sınırlarını aşır tüm dünyaya yayılması ve uluslararası bir temele

oturtulması noktasında önemlidir (Çalık, 2004, 74). Bir ilke karşılık gelmesi sebebiyle BM Antlaşması, insan hakları konusunda değerli bir belgedir.

BM Antlaşması, insan haklarına atıf yapmakla beraber içeriği ve diğer hususlar ile ilgili hiçbir hususa dikkat çekmemiştir. Antlaşmanın başlattığı uluslararası insan hakları rüzgarı, 1948 tarihi BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile zirveye çıkmıştır. Bildirge, BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanan metnin BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilmesi ile resmiyet kazanmıştır. Bildiriyi, toplantıya katılan 48 üye ülkenin 8 üyesinin çekimser oy kullanmasına rağmen 40 üye ülkenin temsilcilerinin evet oyu ile kabul edilmiştir. Çekimser oy kullanan ülkeler; SSCB, Suudi Arabistan, Ukrayna, Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Beyaz Rusya ve Güney Afrika Birliği'dir. Çekimser oy kullanan ülkelerin ideolojik ve kültürel sebeplerden dolayı böyle bir stratejiye başvurdukları daha sonra anlaşılmıştır (Aybay, 2006, 5; Doğan, 2015, 172). Hem zaten dikkat edildiğinde bu ülkelerin çoğunlukla sosyalist ülkeler olduğu görülecektir.

Dünyayı kasıp kavuran İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden üç sene sonra kabul edilen İHEB, insan hakları noktasında bir mihenk taşıdır. Bildirgenin hukuki anlamda bir bağlayıcılığı olmamasına rağmen tüm dünyada insan hak ve hürriyetleri için büyük bir etki yaratmış ve evrensel boyutta konunun gündemde kalmasına vesile olmuştur. Gerçekten de uluslararası düşünce ve siyasi dünyasında büyük bir ses getirmiş ve küresel ahlakın şekillendirmesinde büyük rol oynamıştır. Bildirgenin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilan edilmesi, sadece İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği bir sonuç olarak algılanmamalıdır. Çünkü 20. yüzyılın ilk döneminde, insan haklarının hukuki anlamda korunmasına dair bazı devletlerin ve kurumların çabası söz konusudur. O sebeple İkinci Dünya Savaşı tek başına İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilan edilmesine sebep olmamışsa da büyük bir etkisinin olduğu yadırganamaz. Özellikle Milletler Cemiyeti ve San Francisco Konferansı BM öncesi insan hakları ile ilgili gösterilen çabalardandır (Birinci, 2017, 50).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bir başlangıç (önsöz) ve otuz maddeden müteşekkildir. Hukuki anlamda yaptırım gücüne sahip olmayan Bildirge, evrensel anlamda değer olarak ele alınması ve devletlerarası ilişkilerin belirlenmesinde aktif rol alması nedeniyle bir baskı unsuru olarak görülmektedir (Fırat, 2020, 32; Hodza, 2017, 48). Bildirgenin devletlerarası ilişkilerden belirli güç olması, Bildirgenin değerini artıran unsurlardandır.

Sağlam (2019, 1238) da Bildirgenin hukuksal anlamda bağlayıcılığı olmayan bir belge olarak nitelendirdikten sonra temel insan hak ve hürriyetlerini muhafaza edecek bir modele sahip olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte evrensel boyutta benimsenmesi ve çoğu ülkenin Bildirgeye rağbet etmesi etkisini artırmıştır. Bildirgenin çağdaş uluslar tarafından kabul edilen hukukun genel ilkeleri olarak görülmesi,

hukuksal manada bağlayıcılığını artırmıştır. Bunun böyle görülmesinde manevi değer ve siyasal etkisinin varlığı göz ardı edilmemelidir.

İHEB ile beraber insanlık ve insan hakları yeni bir evreye varmıştır. Dünyada ilk defa bütün insanlar için geçerli olan, hiçbir ayrıma gitmeden tüm insanların eşit hak ve hürriyetlere sahip olduğunu ifade eden ve devletlerarası bir niteliğe sahip olan bir belge söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, insan hakları uluslararası bir konu olarak ele alınmaya başlamıştır (Fındıklı, 1990, 159). Bu sebeple İHEB, kendinden önce ve kendinden sonra gelen insan hakları belgelerinden daha farklı bir konuma sahiptir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin BM Genel Kurulunca kabul edilmesi sebebiyle herhangi bir yaptırım gücüne sahip değildir. Hukuki bağlamda yaptırım gücüne sahip olmamasına rağmen evrensel özelliği sebebiyle uzlaştırma gücüne sahip olan Bildirge, esas itibarıyla yol gösterici niteliğinde bir metindir. Zaten İHEB'in birçok ulusal sözleşme ve ülke anayasalarına referans olduğu görülecektir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, Bosna Hersek Anayasası ve Cezayir Anayasaları buna örnek olarak gösterilebilir. Tüm bunlar gösteriyor ki İHEB ilk defa insan hakları konusunun ulusal gündemden uluslararası arenada konuşulmasına ve belli bir olgunluğa erişmesine vesile olmuştur (Doğan, 2015, 173-174; Sencer, 1991, 25-26).

Temel insan hak ve hürriyetleri için bir çerçeve çizen İHEB, devletlerin ve vatandaşların insan hakları noktasında belli bir bilince sahip olmasından etkin rol oynamıştır. Bildirgede ilk olarak klasik haklar olarak bilinen haklar ele alınmıştır. Bu haklar bireyin kişiliğine bağlı olan hakları ve siyasal hürriyetlere karşılık gelmektedir. Bu haklar, İHEB'de 1-22 maddelerde ele alınmıştır (Gökburun, 2007, 32). Hemen akabinde 22-28 maddelerde toplumsal çevre ile ilgili mali ve kültürel haklar ele alınmıştır. Bu haklar; sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, işsizlikten korunma hakkı, sendika hakkı ve eğlenme gibi haklardan meydana gelmektedir. Bildirgenin 29 ve 30. maddelerinde ise bu hakların düzenlenmesi ve kullanılması ile ilgili kararlara yer verilmiştir. Söz konusu bu maddelerde bireylerin topluma karşı olan ödevlerinden söz edilip bu hakların hangi durumlarda ve nasıl sınırlandırılacağı ele alınmıştır (Kapani, 1996, 25-26; Fırat, 2020, 33).

Yukarıda saydığımız ve birçok ilki bünyesinde barındıran İHEB, dile getirilen bazı sebeplerden dolayı eleştiriye maruz kalmıştır. Ne yazık ki yapılan bu eleştirilerin birçoğu yerindedir ve haklılık payları yüksektir. Belki de bu haklılığın en büyük sebebi Bildiriye imza koyan devletlerin aynı kültür ve medeniyetten gelmeleri ve imza hâlihazırda bazı devletleri sömürerek hak ve hürriyetleri ihlal etmesidir.

Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları ile Virginia İnsan Hakları Bildirileriyle mukayese edildiğinde İHEB'nin insanı merkezi alması ve insan hakları çabasının bir ürünü olmaktan öte, bir devlet aklının ürünü olduğu ortaya çıkacaktır. Söz konusu diğer iki bildiride halkın, devlet ve yöneticilerinden bir hak talebi söz konusu iken İHEB'de

ise herhangi bir talep yokken birtakım haklar veriliyor. İlk durumda halk etkin ve üst konumdayken ikinci durumda ise halktan daha üstte bir iradenin varlığı söz konusudur ve bu irade halka göre daha güçlüymüş algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca giriş kısmında yer alan ifadelerle göre, insan zulüm ve baskıya karşı ayaklanmaması için insan haklarının hukuki olan bir devlet rejimi ile korunması gerektiği hususu dikkat çekicidir. Burada, hiçbir şekilde kişinin insan hakları için bir karşı davranışta bulunmamasını ve çözüm olarak devlet otoritesinden yardım alması gerektiği ifade edilerek devlete insanüstü bir konum biçilmiştir. Yani önemli olan insan değil, devlettir. Dolayısıyla İHEB için insan merkezli ve evrensel bir yönden bahsetmek çok da kolay olmasa gerek (Uzun, 2010, 466). Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu bakış devam etmektedir. Devlet ve devlete ait olanın kutsanması gibi düşünceler varlığını sürdürmektedir. Bu da insan ve insan haklarının ikinci plana düşmesine sebep olmaktadır. Zaman zaman ülkemizde tartışılan "insan için mi devlet, devlet için mi insan" konusu bu mevzu ile yakın ilişkilidir.

İHEB’de baskın olan değerler, eleştirinin bir diğer sebebidir. Çünkü Bildiride İslam inancıyla ters düşen hükümler bulunmaktadır. Özellikle 18. maddede geçen din değiştirme özgürlüğü İslam ve Kur’an-ı Kerim’de geçen ilkelere çatışmaktadır. Bu sebeple İslam ülkeleri tepkilerini göstermiştir (Koloğlu, 1993, 140). Evrensel olduğunu iddia eden bir belgenin, İslam inancı ile ilgili hususu dikkate alınması beklenirdi. Ne yazık ki bu konuda hassasiyet gösterilmemiştir.

Bununla birlikte, Bildirinin tamamına bakıldığında belli bir siyasal ve toplumsal değerlerin temel alındığı görülecektir. Baskın olan değerler, liberal ve demokrat Batılı değerlerdir (Yayla, 1994, 35). Bu da eleştirilerin temel kaynağını oluşturmaktadır.

İHEB, bir bütün olarak ele alındığında derinliği ve kapsamı bakımında kısır ve eksik, bununla beraber dar görüşlü bir devlet aklının ürünü olduğu ve belli bir kesime hizmet etme niyeti taşıdığı hissine kapılmamak elde değildir. Bildirinin kölelik ve ırkçılık ile ilgili söyleyeceği çok bir şeyi olmadığını görüyoruz. Ayrıca savaş ve benzeri yollarla daha önce mağdur edilen insanların, verilen haklar sayesinde sesi kısalmak mı istenmiştir, sorusu akıllara gelmektedir (Uzun, 2010, 465-466). Bildiriyi planlayanların gerçek niyetlerini bilmesek de geçen süre zarfında insan hakları noktasında çok da derde deva olduğunu söylememiz mümkün değildir.

2.4.5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) de Avrupa Konseyi’nin kapsamına girmektedir (Aybay, 2010, 225). Bu sebeple AİHS’in anlaşılması için Avrupa Konseyi’nin (AK) bilinmesi gerekmektedir.

Avrupa Konseyi, tüm dünyayı yıkıp kavuran ve 1945 yılında neticelenen İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupalı bazı devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları

yapıdır. Maddi ve manevi yitimle beraber, tüm dünyada bir kamplaşma ortama doğmuştur (Aybay, 2010, 225-226). Amerika ve Sovyet Rusya bu kamplaşmanın başrolünde oynamışlardır. Özellikle Almanya'nın doğu ve batı olarak ikiye ayrılması; Batı Almanya'nın Amerika'dan yana tavır alırken Doğu Almanya'nın Sovyet Rusya güdümüne girmesi bu konu için verilecek en güzel örneklerdendir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bazı Batı Avrupalı devletler, Avrupa'da güvenliği sağlamak ve siyasi ve hukuki birlikteliği sağlamak için kollarını sıvamıştır. Buradaki en önemli amaç Avrupa'da olabilecek herhangi bir savaşın önüne geçebilmektir. Ayrıca Avrupa'da bir birlik oluşturup yeni diktatörlüklerin önüne geçmek amacıyla Avrupa Konseyi fikri ortaya atılmıştır (Ünal, 1995, 90). Belçika, İngiltere, Fransa, Danimarka, İsveç, İtalya, Norveç, Lüksemburg, İrlanda ve Hollanda olmak üzere on Batı Avrupa ve İskandinav ülkesinin kurucu devlet olarak 5 Mayıs 1949 tarihinde Londra Antlaşmasıyla oluşturdukları AK, askeri bir birlik olmasının ötesinde sivil bir görüntüye sahiptir. Zaten AK'nın amaçlarını belirten 1. maddesinde, üye ülkelerin savunma meselelerinin kapsam dışında tutulduğu açıkça belirtilmiştir. Devamında insan haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ve diğer hak ve hürriyetlerin muhafazası amaç olarak açıkça belirtilmiştir (Aybay, 2010, 227). Bu durum Konseyin insan hak ve hürriyetleri ile ilgili bir kuruluş olduğunu göstermektedir.

Avrupa Konseyi tarafından 04/11/1950 tarihinde imzaya açılmasına rağmen, 03/09/1953 tarihinde yürürlüğe girebilen AİHS'in sözleşme metninde "İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerin Korunması Sözleşmesi" olarak geçtiğini görmekteyiz (Dayıoğlu, 2015, 7). Buna rağmen yaygın olarak kısaca "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" olarak uluslararası arenada kendine yer edindiği söylenebilir. Yer yer AİHS için "Roma Sözleşmesi" tabirinin kullanıldığını da görmekteyiz (Fırat, 2020, 37).

Türkiye, AİHS'nin hazırlanma sürecinde bulunmuş ve Sözleşme'yi ilk imzalayan devletlerin başında gelmektedir. On ikinci ülke olarak Sözleşme'ye imza koyan Türkiye, kısa sürede AK'a üye olmuştur. Çünkü Sözleşme'ye taraf olmak için Konsey'e üye olmak gerekmektedir. Tüm bunları yapan Türkiye'nin nihai amacı, uluslararası anlamda ilişkiler ve ekonomik anlamda Avrupa ile bütünleşmektir. İnsan hakları ihlallerini engellemek ve üye ülkelerin menfaatini korumak amacı AK'nın en önemli amaçlarından (Gözlügöl, 2014, 151).

AİHS'in kendine özgü bir özelliği bulunmakta ve bu sebepten dolayı diğer uluslararası sözleşmelerden farklı bir görüntü çizmektedir. Çünkü Sözleşme'ye imza koyan devletlere bazı sorumluluklar yüklenmekte ve bazı emredici nitelikte ortak bir hukuk esaslarını istemektedir (Tunç, 2000, 184). Sözleşme'nin 1. Maddesinde yer alan hükme göre üye devletlerin Sözleşme ve eklerinde yer alan hak ve hürriyetleri koruma, saygı duyma ve yerine getirilmesi gereken sorumluluklar dile getirilmiştir (Arslan, 2018, 879). Bu durum Sözleşme'yi diğer klasik belgelerden ayırmaktadır.

AİHS'in İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden etkilendiğini söylemekle beraber, ondan daha kapsamlı ve çoğulcu demokrasi ile insan hak ve hürriyetlerinin korunması noktasında daha somut bir adım attığını söylememiz pek mümkündür (Gözlügöl, 2014, 155). Çünkü Sözleşme, İHEB'in getirdiği birçok hak için uluslararası bir koruma mekanizmasını geliştirmiş ve insan haklarının hukuksal manada korunması ve bağlayıcılığı anlamında bölgesel bir görüntü vermiştir (Odabaş Sağır, 2016, 20).

Sözleşme'nin 2. maddesinde yaşama hakkı, 3. maddesinde işkence yasağı hakkı, 4. maddesinde kölelik ve angarya yasağı, 5. maddesinde kişi güvenliği ve özgürlüğü, 6. maddesinde adil yargılanma hakkı, 7. maddesinde suç ve cezaların yasallığı, 8. maddesinde özel hayatın gizliliği, 9. maddesinde din, vicdan ve düşünce özgürlüğü, 10. maddesinde fikrini açıklama hürriyeti, 11. maddesinde sendika ve dernek kurma hürriyeti ve evlenme ve aile kurma hakkı ele alınmıştır. Ayrıca 14. maddede, din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı yapılmadan herkesin bu sayılan haklardan yararlanacağı hüküm altına alınmıştır (Tezcan vd., 2004, 27). Gerçekten de hak ve hürriyetlerin geniş bir çerçevede ele alındığını ve bu hakların korunması noktasında gerekli çabanın gösterilmeye çalışıldığını görmekteyiz.

Bölgesel anlamda yapılan antlaşmaların en önemlilerinden bir tanesi hiç şüphesiz AİHS'dir. Bunun altında yatan en önemli husus, diğer uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerine göre sahip olduğu denetim mekanizmasıdır. Bununla beraber temel insan hak ve hürriyetlerinin ancak ve ancak kanunla sınırlandırmanın mümkün olduğu ve bunların yapılırken demokratik toplum ve ölçülülük ilkesinin göz ardı edilmemesi gerektiği hüküm altına alınmıştır (Ordu, 2008, 226).

İHEB'de yer alan medeni ve siyasi hakların büyük çoğunluğu Sözleşme'de yer almış, bir takım haklar da sonradan çıkarılan protokol ve ekler yoluyla Sözleşme'ye dahil edilmiş ve böylece zamanla kapsamı da genişletilmiştir. Bununla beraber AİHS'de yer verilen haklar için geniş bir detaya ve çeşitlerine dair bilgilere yer verilmemiştir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2013, 11). Buradan yola çıkarak şunu söylememiz mümkündür; AK'ye üye devletlerin anayasalarında yer alan hak ve hürriyetlerin sayısı, AİHS'de yer alan alan hak ve hürriyetlerin sayısından fazladır (Gözler, 2011, 577).

Temel hak ve hürriyetler için geniş bir yelpaze sunan AİHS, kişilere hak arama noktasında da bir alternatif sunmaktadır. Bu haliyle 20. yüzyılın en önemli uluslararası hukuk kaynakların başında gelmektedir (Dörr, 2017, 465). Yetmiş yıla yakın bir zamandır yürürlükte olan AİHS, sadece AK üye ülkeleri için değil tüm dünya için referans olma potansiyeli olan hukuki bir belge mahiyetindedir. Ayrıca son yıllardaki temel insan hak ve hürriyetleri için standart belirleyici olması hasebiyle bir anayasal benzeri belge görünümündedir (Gemalmaz, 2005, 13).

Çeşitli zamanlarda yürürlüğe giren Protokoller sayesinde yeni hak ve hürriyetler muhafaza altına alınmıştır. 18/05/1954 tarihinde yürürlüğe giren 1 Numaralı Protokol ile eğitim hakkı ve mülkiyet hakkı, 02/05/1968 tarihinde yürürlüğe giren 4 numaralı

Protokol ile seyahat özgürlüğü, sınır dışı edilmeme hakkı ve hapis cezası hakkı, 01/03/1985 tarihinde yürürlüğe giren 6 Numaralı Protokol ile ölüm cezasına çarptırma yasağı, 01/10/1988 tarihinde yürürlüğe giren 7 Numaralı Protokol ile iki dereceli yargılama hakkı, aynı suçtan iki defa yargılanmama ve ceza almama ile eşler arasında hak ve sorumluluk bakımında eşitlik hakkı,

"11 Numaralı Protokol, 11 Mayıs 1994 tarihinde imzaya açılmış ve 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Protokol'ü 11 Mayıs 1994 tarihinde imzalamıştır. 14 Mayıs 1997 tarih ve 4255 sayılı Onaya Uygun Bulma Kanunu, 22 Mayıs 1997 tarih ve 22996 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Protokol'ün onaylanmasını kararlaştıran 30 Mayıs 1997 tarih ve 97/9506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Protokol'ün resmi Türkçe çevirisi, 20 Haziran 1997 tarih ve 23025 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Onay belgeleri 11 Temmuz 1997 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne tevdi edilmiş ve Protokol, Türkiye bakımından 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir" (10/05/2021, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr>).

01/04/2005 tarihinden yürürlüğe giren 12 Numaralı Protokol ile ayrımcılık hakkı, 01/07/2002 tarihinde yürürlüğe giren 13 Numaralı Protokol ile ölüm cezasının tamamıyla kaldırılması, 01/06/2010 tarihinden yürürlüğe giren 14 Numaralı Protokol ile yargı ve yargıçlarla ilgili kararlar, 01/08/2018 tarihinde yürürlüğe giren 16 Numaralı Protokol ile AİHS ve AİHM korunan hak ve hürriyetlerle ilgili görüş isteme ve AİHM'e AK İnsan Hakları Komiserinin katılma ve yazılı sunma konuları düzenlenmiştir (Kafadar, 2019, 36-37). Görüldüğü gibi, temel hak ve hürriyetler hem AİHS'in ana metninde hem de sonradan kabul edilen protokoller yoluyla korunmuş ve çeşitlendirilmiştir.

Sözleşme diğer üye ülkelere sorumluluk yüklediği gibi taraf ülke durumunda olan Türkiye için de bir sorumluluk getirmiştir. AİHS bazı ülkelerde anayasa hükmünde ve bazı ülkeler için de yasa seviyesindedir. Türkiye'nin son anayasası olan 1982 Anayasa'sının 90. Maddesine göre, AİHS ile hüküm altına alınan temel hak ve hürriyetlerle ilgili bir husus söz konusu olduğunda yasa ile AİHS hükümleri çatıştığında AİHS hükümleri temel alınacaktır. Dolayısıyla AİHS Türk hukuku bakımından yasadan üstündür sonucunu çıkarmamız mümkündür. Yani Sözleşme, iç hukuku etkileyen ve ortak hukuk hükümlerini ortaya çıkaran bir belge mahiyetindedir (Saatçioğlu, 2014, 46). Buradan yola çıkarak Türkiye'nin Sözleşme'yi önemseydiği ve iç hukuku ile ilgili hususlardan da riayet ettiğini söylememiz mümkündür.

Sözleşme'yi diğerlerinden ayıran en önemli yönü, kişiye ait temel hak ve hürriyetlerin uluslararası alanda güvence altına almasıdır. AİHS'te var olan yargısal denetim, kişiye güvenli bir ortam sağlarken aksi bir durum olması halinde belli yaptırımı gerektirmektedir. Kişi aleyhine olan ve haklarının bir devlet tarafından ihlal edilmesi durumunda AİHS'ye ait yargı denetimine başvurabilmektedir. Bununla birlikte

kişinin aleyhine karar veren devletin, Konsey'e ait yargısal sistemin vereceği karara riayet etmesi durumudur. O sebeple insan hakları ihlallerine karşı geçmişte ve günümüzde var olan en kapsamlı ve koruma sağlayan yargısal denetim AİHS'e aittir (Kılınç, 2006, 144).

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanı, Sözleşme'de yer alan hakların uygulanıp uygulanmadığını ve ihlaller hakkında karar veren mercilerdir. 01/11/1998 tarihinde yürürlüğe giren 11 Numaralı Protokol ile bu çift başlılık kaldırılmış, yerine tam zamanlı olarak hizmet veren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kurulmuştur. Bununla birlikte yargısal görevi bulunan Bakanlar Komitesi de devre dışı kalmıştır. Bu durum yargısal nitelik bakımında büyük bir yenilik sayılmaktadır (Bıçakçı, 2000, 10-20).

Uluslararası arenada hukuksal anlamda kişiyi söz sahibi yapan AİHS, kişiye bireysel başvuru hakkı tanınması hasebiyle önemlidir. Bununla birlikte çok yaygın olarak da kullanılmasa da üye devletlerin de başvuru hakkı bulunmaktadır. AİHM, bireysel ya da devlet başvurusu olmadan kendiliğinden harekete geçme ve dava açma yetkisi bulunmamaktadır (Saatçioğlu, 2014, 47). Dolayısıyla insan hakları ihlalleri ile ilgili Mahkeme'nin yargısal denetim ve hukuksal uygunluğu görüşmesi için mutlaka bir başvurunun bulunması elzemdir.

AİHM, başvuruları inceleyip ihlalin bulunduğu kanaat getirebilir ve bununla da kalabilir. Ya da ihlalin varlığından bağımsız olarak başvuruda bulunan kişiye tazminat ödenmesi noktasında karar verebilir. AK Bakanlar Komitesi, 46. maddeye dayanarak tazminatın ödenip ödenmediğini ve ihlallerin tesirinin devam edip etmediğini kontrol etme hakkına sahiptir. Ayrıca yeni ihlallerin önüne geçmek de Bakanlar Komitesinin görevleri arasındadır. Doğal olarak bu görevi yerine getiren Bakanlar Komitesi, AK İnsan Hakları Genel Müdürlüğünden destek almaktadır (Kılınç, 2006, 146).

Ünal (2001, 70), hakları bir devlet tarafından ihlal edilen bir kişinin AİHM'e başvuru yapıp şikâyet etme hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte kişinin başvurusu neticesinde ihlalin olduğuna karar verilmesi durumunda, ilgili devlet yaptırımla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum genel anlamda Avrupa Komisyonu'nun, özelde ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ortalama insan haklarını koruma çabasının bir sonucu olarak görmek mümkündür.

2.5. Cumhuriyet Dönemi İnsan Hakları

Cumhuriyetin 29 Ekim 1923 tarihinden ilan edilmesi sadece devletin yönetim ve rejimi noktasında değişiklik yapmamış, temel insan hak ve hürriyetlerin gelişimine de ivme kazandırmıştır. Cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 Anayasasına baktığımızda 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) ile kıyaslanmayacak kadar insan haklarını konu ettiği görülecektir. Bunun altında yatan en önemli sebep, hazırlanan dönemlerin

şartlarının birbirinden çok farklı olmasıdır. Çünkü 1921 Anayasası olağanüstü şartların ürünüyken 1924 Anayasası emperyalist güçlerin işgalini bertaraf eden ve yeni kurulan bir devletin anayasasıdır.

Cumhuriyetin ilanı ile beraber kabul edilen 1924 Anayasası, insan hak ve hürriyetleri alanında pozitif hükümlere yer verilmiştir. Sonrasında 1961 Anayasası ile belli bir olgunluğa ulaşan temel insan hak ve hürriyetleri, 1982 Anayasası ile günümüze kadar devam etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu bu üç anayasa kısaca özetlenecektir.

2.5.1. 1924 Anayasası

Kurtuluş Savaşı devam ederken olağanüstü koşullarda hazırlanan ve Türk Tarihinde anayasa anlamında bir ilk olan 1921 Anayasası, 20/04/1924 tarihinde kaldırılmıştır. Kaldırılan 1921 Anayasanın yerine TBMM tarafından hazırlanan 1924 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa 1961 yılına kadar ömür sürmüş olup 27 sene yürürlükte kalmıştır. Kişi hak ve hürriyetleri ile ilgili getirdikleriyle takdir toplayan 1924 Anayasası, bu haklar için bir güvence sağlayamaması ve anayasaya aykırı kanunların iptali için bir yöntem belirlenmemesi noktasında eleştirilmiştir (Gökburun, 2007, 62).

Bu anayasanın hazırlanışında 1789 Fransız İhtilali ile 18. yüzyıl felsefenin tesirini görmek mümkündür. O sebeple 1924 Anayasasında tabi haklar doktrinin etkisiyle hak ve hürriyetler düzenlenmiştir. Anayasada geçen hürriyet tanımı, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesindeki ile aynıdır. Yani, hürriyetin sınırı başkasının hürriyetinin başlamasına kadardır ve bunu yasa güvence altına alır. Anayasada kendisine yer bulan kişi hak ve hürriyetler klasik manada kabul görmüştür ve bunları; kişi güvenliği, mal ve mülkün korunması hakkı, din ve vicdan hürriyeti, eğitim hakkı, haberleşme hakkı, dernek kurma hakkı, eşitlik ve konut dokunulmazlığı gibi sıralanabilir. Lakin bu hakları koruyup kollayacak bir mekanizmanın varlığı söz konusu değildir. Bununla beraber o dönemde anayasalara yeni yeni girmeye başlayan sosyal ve ekonomik hakları 1924 Anayasasında görmemiz söz konusu değildir (Kalabalık, 2018, 35).

1924 Anayasası 6 bölüm ve 105 maddeden meydana gelmektedir. Bu anayasanın en temel özellikleri; Türkiye Cumhuriyetinin bir Cumhuriyet olduğu, devletin dinini de İslam olduğu belirtilmiştir. Meclisin egemenlik noktasındaki üstünlüğünü dile getiren 1924 Anayasası, 1921 Anayasasında olduğu gibi güçler birliği ilkesinin devam etmesine rağmen biraz daha yumuşatılarak devam etmiştir. Bununla beraber cumhurbaşkanına tanınan haklar meclis sisteminde devlet başkanına, yargılama görevi de millet adına ve yasalara uygun olarak bağımsız mahkemeler tarafından yerine getirilecektir (Gözübüyük, 2000, 125).

Anayasada temel hak ve hürriyetler belirli bir sınıflandırmaya göre gruplandırılmamış, gelişigüzel ele alınmıştır. Tabir yerinde ise haklar düzenlenmemiş, sadece tarif edilmiştir. Hâlbuki bu hakların tarif edilmesi kadar, kullanma biçimi, korunma durumu ve sınırlandırma şartlarının da anayasada yer alması gerekmektedir (Anayurt, 2003, 5; Küçük, 2016, 8). Bu sebeplerden dolayı temel hak ve hürriyetler noktasında 1924 Anayasasının eksik kaldığını söyleyebiliriz.

1924 Anayasasının ülkemizde daha önce var olan anayasalardan ayıran en önemli farkı, anayasanın sadeleştirilmesi yani dilinin Türkçeleştirilmesidir (Eroğul 1994, 137). 10/01/1945 tarihinde yapılan yasa düzenlemeyle anayasanın mana, kapsam ve içeriği değiştirilmeden bütünüyle sadeleştirilmiştir. Yapılan çalışmaya rağmen Arapça kelimeler çoğunlukla gene kullanılmıştır (Torun Çelik 2002, 283). 1924 Anayasası 1952 yılında tekrardan değiştirilmiş, Anayasa ilk kabul edildiği lisana tekrar kavuşmuştur. Bu durum, 1961 Anayasasının kabul edildiği zamana kadar devam etmiştir (Tunç, 2020, 666).

2.5.2. 1961 Anayasası

1961 Anayasası 31/05/1961 tarihinde Resmi Gazetede yayımlayarak yürürlüğe girmiştir. Altı kısımdan meydana gelen 1961 Anayasasının birinci kısmında genel esaslar, ikinci kısım dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel hükümler, ikinci bölümde temel hak ve ödevler, üçüncü bölümde sosyal ve ekonomik hak ve ödevler ve dördüncü bölümde ise siyasi hak ve ödevler yer almaktadır. Üçüncü kısımda üçe ayrılmaktadır; birinci bölümde yasama, ikinci bölümde yürütme ve üçüncü bölümde yargı bulunmaktadır. Dördüncü kısımda çeşitli hükümler, beşinci kısımda geçici hükümler ve altıncı kısımda ise son hükümler yer almaktadır (Anayasa Mahkemesi, 15.03.2022, <https://www.anayasa.gov.tr>; Tunç, 2020, 670).

1961 Anayasası, 09/07/1961 tarihinde referanduma sunulmuştur. Zamanın gazetelerinde yer alan bilgiye göre halkın %65'i evet oyu kullanırken, %35'i ise hayır oyu kullanmıştır. Ülkenin nüfusunun 9 milyon olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, 6 milyon kişi kabulü noktasında rey kullanırken 3 milyon kişi de ret oyu kullanmıştır. Resmi açıklamalarda ise kabul oyu daha düşük olarak ilan edilmiştir (Tuğluoğlu, 2019, 157). Bununla birlikte kesin olarak söylenecek şey, referandum sonuçlarında kabul oylarının ret oylarından fazla olduğu neticesidir.

1961 Anayasasında yasama, yürütme ve yargı olarak bilinen erkeklerin birbirinden ayrıldığını görüyoruz. Yani bu anayasada "güçler ayrılığı" anlayışı hâkimdir. Nitekim anayasa metni dikkatlice incelendiğinde bu erklerin her birinin maddelerce ele alındığı görülecektir. Yasa koyucu olan kurum TBMM'dir ve kanun yapma, genel af ilan etmek başta olmak üzere birçok yetkisi bulunmaktadır. Anayasada TBMM'nin yanı sıra senato adıyla bir ikinci meclis daha bulunmaktadır. İki meclis

biçimindeki bu uygulama 1876 Kanun-i Esasi’de de vardı (Özgişi 2012, 55). Devamında yürütme ve yargı erkine ait hususlar maddeler halinde ele alınmıştır.

İnsan temel hak ve hürriyetleri bağlamında 1961 Anayasasına göz attığımızda, 1924 Anayasasına oranla daha geniş yer ayırdığını ve konu ile ilgili düzenleme yapılırken İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinden (İHAS) çokça faydalandığını görmekteyiz. Anayasada cumhuriyetin niteliklerinden bahsederken insan haklarına dayanan devlet söylemi takdire şayandır. Ayrıca temel hak ve hürriyetlerin detaylı bir şekilde ele alındığını, ayrıca kanun koyucuların hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda takdir yetkilerinin sınırlandırdığını görüyoruz. Kısacası anayasadaki hak ve hürriyetlerin merkezinde kişi yer almaktadır. İktidar erkinin inisiyatifinden bağımsız olarak söz konusu olan hak ve hürriyetlerin hiçbir şekilde ortadan kaldırmanın mümkün olmayacağı hükmü dikkatleri çekmektedir. Bununla birlikte her ne sebeple olursa olsun, hak ve hürriyetin özünü zedeleyecek sınırlandırmalardan uzak durulmalıdır. Bu anayasayı diğer anayasalardan ayıran bir diğer önemli özellik ise klasik hakların yanında çağdaş diye tabir edilen hakların yer almasıdır. Dolayısıyla devlet sosyal ve iktisadi hakların yerine getirilmesi hususunda gerekli ortamı hazırlamalı ve kendine düşen görevleri yerine getirmelidir (Kalabalık, 2018, 35).

Bu anayasada temel hak ve ödevler konusu yeterince uzun olup büyük bir yer işgal etmektedir. Bu kadar detaylı olması ve çok yer tutmasının en önemli nedeni, bir tepki anayasası mahiyetinde olmasıdır. Dolayısıyla insan temel hak ve ödevleri konusu, kısa ve özlü değil; uzun ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kişi dokunulmazlığından kişi güvenliğine kadar, din ve ifade hürriyetinden mal edinme hakkına kadar birçok klasik ve çağdaş hürriyet anayasada yer almaktadır (Kuzu 1994, 74-75). Bu da şunu gösteriyor ki 1961 Anayasası 1921 ve 1924 Anayasaları ile kıyaslanmayacak kadar hürriyetçü ve demokratik bir anlayışa sahiptir.

Anayasanın ikinci kısmının üçüncü bölümünde sosyal ve ekonomik hak ve ödevler yer almaktadır. Ailenin korunması, mal edinme hakkı, çalışma hakkı ve ödevi, sözleşme hürriyeti, sağlık hakkı, eğitim hakkı ve buna benzer birçok hürriyet ele alınmıştır. Bununla beraber çiftçinin korunması, kooperatifçiliği geliştirme gibi üretimi önemseyen haklar anayasada dikkat çeken haklardandır. Dolayısıyla 1961 Anayasasında çalışma ve üretim ile ilgili haklar detaylı bir şekilde irdelenmiştir (Eren, 2013, 67).

İkinci kısmın dördüncü bölümünde ise, siyasi hak ve ödevler yer almaktadır. Bu konu başlığının altında vatandaşlık hakkı ve ödevi, seçme ve seçilme hakkı, parti kurma hakkı olmak üzere birçok hak ve ödev ele alınmıştır. Dolayısıyla ailenin korunmasından özel mülkiyet hakkına, çalışma hayatından seçme ve seçilme hakkına kadar birçok hak ve hürriyeti içinde barındıran 1961 Anayasası, hürriyetçü ve kapsamlı bir anayasadır.

2.5.3. 1982 Anayasası

1982 Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası hazırlanan ve günümüzde de geçerliğini koruyan bir anayasadır. İlk hazırlandığı şekliyle günümüzdeki uygulanan 1982 Anayasası arasında çok fark olmasına rağmen temel felsefe noktasında herhangi bir değişikliğin olduğunu söylemek zordur. Yani birçok kez değişiklik yapılmasına rağmen ana esprisi aynı kalmıştır.

Doğal olarak 12 Eylül 1980 askeri darbesi durup dururken olmamıştır, en azında bu müdahaleyi yapanlar bazı sebepleri ileri sürmüşlerdir. Devletin varlığı ve rejiminin tehdit altında olduğu, irticai faaliyetlerin devlet kurumlarını etkisine altına aldıkları, siyasi parti ve işçi sendikalarının kuruluş amaçlarından sapıp ülkeyi iç savaşın eşiğine getirdiği ve bu benzeri sebepler ileri sürülerek 12 Eylül 1980 yılında askeri darbe gerçekleştirilmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002, 21). Bu gerçekleştirilen müdahale birçok can ve mal kaybına sebep olmuş ve ülkenin uzun bir süre kendini toparlanmasını zorlaştırmıştır.

1982 Anayasasını hazırlayanların temel düşünceleri, 1961 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetleri konusunda çok geniş yetkiler verdiği ve bunun da istismar edildiği yönündedir. Bundan dolayı devleti yönetenler ellerinde yeterli yetki olmadığından kanunlara aykırı davrananlara müdahale edememiştir (Yanık, 2008, 1147; Özbudun, 1998, 38). Bunun arkasına sığınan grup, 1982 Anayasası'nı hazırlarken ona göre davranmışlardır, Devlet otoritesi lehine anayasada kararlar alınırken hak ve hürriyetler noktasında daha sınırlandırıcı hükümler yer almıştır.

Askeri darbe öncesi yaşanan bazı olumsuz havadisler, 1961 Anayasası'nın getirdiği hürriyetçü ortamın bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla 1982 Anayasası hazırlanırken bu önyargı ile başlanmıştır (Yanık, 2008, 1146-1147). İşte bundan dolayı 1982 Anayasası'nın en çarpıcı özelliği, otoriteyi öncellerken insani hak ve hürriyetlerin göz ardı edilmesi durumudur (Atar, 2005, 112). Zaten bu durum 1982 yılından günümüze kadar hep bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkmıştır. Temel hak ve hürriyetler, devletin güvenliği ve kamu bütünlüğü gibi bahanelerle çoğu zaman sekteye uğramıştır. Belki de bunun en bariz örneği 28 Şubat 1997 kararlarıdır. İrtica bahanesiyle ve devletin güvenliği gibi sebepler öne sürülerek mütedeyyin insanlar temel hak ve hürriyetlerinden yoksun bırakılarak ötekileştirilmiştir.

1982 Anayasası'nın temel insan hakları ile ilgili dizgeli, 1961 Anayasası'nınki ile aşağı yukarı aynı sayılır. Söz konusu anayasalarda temel haklardan söz edilirken bir kısım genel hükümler sayılmıştır. Bununla birlikte her iki anayasada da temel hak ve hürriyetler Alman hukukçu Georg Jellinek tarafından yapılan sistematik temel alınmıştır (Yanık, 2008, 1147-1148). Bunlar siyasal, sosyal ve koruyucu haklar şeklindedir (Hekimoğlu, 2002, 63).

Anayasacılıkta temel gaye, kişinin temel hak ve hürriyetlerini muhafaza edip güçlendirmek ve siyasal otoriteyi sınırlandırmaktır. 1982 Anayasası'nda durum bundan

çok daha farklıdır. Çünkü 1982 Anayasası devleti, yani otoriteyi güçlendirmek için temel hak ve hürriyetlerin ödev ve sorumluluk gibi faktörlerle pasifize edilmeye çalışıldığını görülmektedir (Topuzkanamış, 2019, 1767). Amaç bireyin daha hürriyetçü bir yaşam sürmesi için ortamın uygun hale getirilmesi değil amaç temel hak ve hürriyetlerin çeşitli yollarla kontrol altına alınmasıdır.

1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetleri için net ve sabit bir bakışı olduğunu söylemek güçtür. Anayasanın ilk özgün metnine baktığımızda, evrensel insan hak ve hürriyetlerine yabancı kaldığı ve mesafeli bir duruşu olduğu alenidir (Dikmen Caniklioğlu, 2012, 235). Bununla birlikte Avrupa Birliğine üyelik sürecinde özellikle 1995-2006 yılları arasında yapılan değişikliklerle liberal ve hürriyetçü bir eğilimin olduğu görülecektir (Erdoğan, 2007, 112). 40 yıllık bir geçmişe sahip olan 1982 Anayasası, birçok defa değişikliğe uğramıştır. Özellikle son yıllarda devletin temel organları olarak tarif edilen yasama, yürütme ve yargı erkleri ile ilgili değişiklikler göze çarpmaktadır. Doğrudan doğruya temel insan hak ve hürriyetleri ile ilgili bir düzenleme yapılmamışsa da zaman zaman yapılan değişiklikler temel hak ve hürriyetleri için olumlu bir değişime kapı aralamıştır (Topuzkanamış, 2019, 1772).

1982 Anayasası'nın başlangıç bölümü ile 2, 5 ve 12. maddelerinde temel hak ve hürriyetlere dair genel bir çerçeve çizilmiştir. Başlangıç kısmında yer alan ifadeye göre, tüm Türk vatandaşlarının anayasada belirtilen temel hak ve hürriyetlere doğuştan itibaren sahip olduğu, maddi, manevi ve onurlu bir hayat için bunların gerekli olduğunun altı çizilmiştir (Yanık, 2008, 1148). Ayrıca ikinci maddede geçen insan haklarına saygılı nitelmesi, cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmaktadır (Korkusuz, 1998, 221). Aynı durum 1961 Anayasası'nda geçen insan haklarına dayalı ilkesiyle yakın ilişkilidir.

Anayasanın 5. Maddesinde devletin temel amaç ve görevleri sayılırken kişiye ait temel hak ve hürriyetlerin ekonomik, siyasal ve sosyal sebeplerle sınırlandırılmaması gerektiği hususu vurgulanmıştır. Bununla beraber, kişinin maddi ve manevi varlığını korumak ve geliştirmek için devletin yerine getirmesi gerektiği hususlara dikkat çekilmiştir (Özbudun, 1998, 75). Dolayısıyla devlet klasik hak ve hürriyetlerin yanı sıra, çağdaş olarak tarif edilen haklar için de yerine getirmesi gerektiği görevlerin olduğunu görülmektedir.

Temel hak ve hürriyetler; kişinin hakları ve ödevleri, siyasi hak ve ödevler ve sosyal ve ekonomik hak ve ödevler başlıkları altında ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte anayasada, temel hak ve hürriyetlerin kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı olan görev ve sorumluluğu barındırdığı anlamı dikkat çekicidir (Atar, 2005, 113-114). Tüm bunlar değerlendirildiğinde anayasanın genelinde temel hak ve hürriyetlerden bahsedilirken ödev ve sorumluluğun vurgulandığı görülecektir.

Özetlemek gerekirse, 1982 Anayasası temel hak ve hürriyetleri noktasında çok da iyi niyetli olmayan bir bakış açısına sahiptir. Devlet ve otoriteyi korumak adına

neredeyse temel hak ve ödevler potansiyel tehlike olarak ele alınacaktır. Bunlara rağmen başta Avrupa Birliği üyeliği olmak üzere çeşitli sebeplerle yapılan değişiklikler, demokratikleşme ve insan hakları için çok önemli adımlar olmuştur. Yapılan bu olumlu değişikliklerin altında yatan en önemli sebep hiç şüphesiz ülkede kendini gösteren siyasi iradedir.

3. İSLAMDA İNSAN HAKLARI

İnsan; ruh ve bedenden meydana gelen, benlik şuuruna sahip, akıl, his ve arzu karışımı, konuşma ve iş yapma yeteneği olan en üstün canlı varlık olarak tanımlamak mümkündür. İnsanın varlık yapısı ruh ve bedenden ibaret olup bu iki unsurun birbirinden ayrılması söz konusu değildir (Hökelekli, 2006, 92).

İslam düşüncesine göre dünyanın yaratılış sebebi insandır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği gibi insan diğer yaratılan tüm varlıklar içerisinde en üstün ve seçkin olanıdır (Kur'an-ı Kerim, İsrâ Suresi 70. Ayet). Allah'ın yarattığı her şey, insana yardımcı olması ve ihtiyaçlarını gidermesi içindir (Kur'an-ı Kerim Bakara Suresi 29. Ayet). Allah, kendisine yeryüzünde halife (temsilci) olarak seçtiği insana birtakım sorumluluklar vermiştir. Dünyayı imar etmek, ahlaklı ve adil bir düzen kurmak bu sorumlulukların en önemlilerindendir (Hökelekli, 2006, 93).

Allah yarattıklarının içerisinde sadece insana akıl ve yükümlülük verip irade sahibi kılmıştır. Hatta "Kalu Belada" bile insanın kendisini Rab olarak kabul edip etmemesinde serbest bırakmıştır. İnsanı kendisine halife olarak yaratan Allah, insana dünyayı anlayacak ve sahip olduğu bilgilerle hayatını güzelleştirecek yeteneği vermiştir (Sargın, 2014, 89).

Kur'an-ı Kerim insan merkezli bir kitaptır ve insan muhterem olarak yaratılmıştır. Bu saygınlığın en önemli sebebi, yaratılanlar arasında en olgun olmasıdır. İnsan ile diğer varlıklar arasında bir karşılaştırmada bulunduğumuzda, Allah'ın insan verdiği ihsanlar göze çarpmaktadır (İnan, 2014, 43).

İnsan haklarını; insanın dil, din, millet ve ten rengine bakılmaksızın sahip olduğu haklar olarak tanımlayabiliriz. Bu hakların amacına hizmet etmesi için insanın sahip olduğu hak ve hürriyetlerin net olması ve kullanılabilir bir durumda olması gerekmektedir. Doğal olarak insanların hak ve hürriyetler ile ilgili kast ettikleri şeyler aynı olmayabilir. Bunun en önemli sebebi, sahip olunan kültür ve değer yargılarıdır. Buna rağmen evrensel bir bakış açısıyla olaya baktığımız zaman, insan hakları her insanın insan olması sebebiyle sahip olduğu haklardır (Apaydın, 2007, 303).

İslam'da insan haklarının, Hz. Muhammed (s.a.v)'in tebliğ etmesi ile beraber başladığını söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'in temel insan haklarını bir defa daha tespit etmek ve tescil etmek, insana hak ettiği değeri vermek için gönderildiğini söylesek yeridir. Çünkü insanı merkeze alan ve insan onur ve şerefini yücelten birçok ayet bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de teknik ve ayrıntılı olmasa bile insan haklarını dolaylı ve doğrudan temas eden birçok ifade bulunmaktadır. Bununla birlikte insana ait haklar, Allah'ın insanlara bir lütfudur ve Allah'ın verdiği haklara hiç kimsenin dokunması söz konusu değildir (Apaydın, 2007, 304-305).

İslam hukukunda da insan hakları ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. İnsanın hür olarak dünyaya geldiği ve bu durumun insan onuru için çok önemli olduğunu söylemek mümkündür. Akıl ile beraber sahip olduğu hak ve hürriyetler, insanı

diğer canlı ve cansız varlıklardan ayıran en önemli özelliklerdendir. Akıl sahibi ve hürriyeti olan insan İslam'da çok değerli bir varlıktır (Yayla, 1994, 115).

Yukarıda, İslam düşünce yapısında insanın ne kadar değerli bir varlık olduğu ve bu değerle paralel olarak Allah'ın insanlara birtakım haklar verdiği görülmektedir. Müslüman kimliğine sahip olan tüm bireyler bilir ki Allah'ın verdiği bir hakka hiç kimse keyfi ya da farklı bir şekilde el koyamaz ve bu hakkını kullanmasını engelleyemez. Fakat bazı durumlarda, özellikle cezai müeyyide gerektiren durumlarda İslam hukukunun sınırlarını çizdiği şekilde, bu haklardan yararlanması kısmi ya da bütünüyle mahrum kalması söz konusu olabilir. Elbette burada önemli olan husus kişinin değil hukukun söz söylemesidir.

İslam mülâhazasında Müslüman olsun ya da olmasın, her insanı Allah yaratmıştır. Dolayısıyla yaratılan insanın hakları vardır (Yüce Akkaya, 2019, 14). Bu sebeple inancı ve milliyeti fark etmeksizin tüm insanların insan olması nedeniyle hakları mevcuttur.

İslam'da insan hakları, tıpkı İslam dininin evrenselliği gibi evrensel bir anlayışa sahiptir. Yani zaman, birey ve yer noktasından öte bir evrensellik yönü ağır basar. Nasıl İslam dini, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Kur'an-ı Kerim sadece Müslümanlara değil, tüm insanlığı muhatap olarak kabul ediyorsa, aynı şekilde İslam'da var olan insan hakları düşüncesi de evrensel bir yelpazededir. Ayrıca İslam kültüründe yargılama ile ilgili çokça kurum bulunmaktadır. Bunların başında divan-i adalet ve mezalim divanları gelmektedir. Adaleti ve hukuku üstün kılmaya çalışan bu kurumların nihai amaçlarından bir tanesi de insan haklarını korumak ve olabilecek insan hakları ihlallerinin önüne geçmektir (Demir, 2021, 521-522).

İslam'daki insan hakları ile ilgili evrenselliği Batı dünyası için söylemek pek mümkün değildir; daha doğrusu konu ile ilgili evrensellik Batı için çok yenidir. Misal olarak, Eski Yunan'da Yunanlı ile Yunanlı olmayan arasında uçurum söz konusudur. Aynı ayrımı Orta Çağ'da Hristiyan ile Hristiyan olmayanlar arasında görebiliyoruz. Amerika'da var olan insan hakları sadece beyazlılar içindir, Kızılderililer ve siyahiler uzun süre haklarına sahip olamamış ve ikinci sınıf vatandaş olarak görülmüştür. Tarih boyunca Avrupalıların sömürdüğü insanlar hep hor görülmüş ve ayrımcılığa tabi tutulmuştur. Tabiri caizse Avrupalılar sömürdükleri insanlara insan muamelesi yapmamıştır. O sebeple Batılıların tarihinde var olan insan hakları belgeleri tüm insanlık için değil, sadece kendi insanları içindir. Bu ayrımın Batı'da 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile sona erdiğini söyleyebiliriz (Şentürk, 2014, 24).

Her ne kadar Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile beraber Batı'nın insan hakları konusunda evrenselliği benimsediği söylene de gerçek görünenden çok daha farklı olabilmektedir. Söz konusu devletler kendi vatandaşları söz konusu olduğunda demokratik bir tavır sergileyebiliyorken, diğer insanlar için aynı

bakış açısına sahip olmayabiliyorlar. Özellikle bu ikircikli politikaları Müslüman ve Ortadoğu devletleri söz konusu olduğunda daha çok görünür olabilmektedir. Filistin, Suriye ve Doğu Türkistan gibi ülkelerde en temel kişisel hak ve hürriyetler noktasında bir mahrumiyet söz konusu iken, durumu tepki gösterilmemesi düşündürücüdür.

Akşit (1976, 5), Müslüman olsun ya da olmasın, her insan Allah'ın emaneti ve kuludur. Dolayısıyla şeref sahibi olan insan saygıya değerdir. İslam ve İslam hukukunda temel anlayış, tüm insanların eşit olduğu, hak ve sorumluluklar noktasında kıymetli olduğu hususudur.

Batı dünyası, İslam'ın temellerini oluşturan adalet, barış ve hoşgörüye rağmen sürekli olarak İslam ve Müslümanları terör ve terörizmle eş tutmaya çalışmaları ne kadar samimiysiz olduklarını göstermektedir. Bu durum bazı Batılı ülkelerin tutum ve davranışlarına yansiyarak Müslümanlara karşı kin ve nefret duymalarına sebep olmuştur. Hatta bazı Müslüman devletlere karşı koydukları ambargolarla, orada yaşayan halkın zulüm görmesine ve insanlıkla bağdaşmayacak bir hayat sürmelerine sebep olmuşlardır. Tüm bunlar toplumlar arasındaki ilişkileri zedelemiş ve gerginliğe neden olmuştur. Dolayısıyla Batının bilerek ve isteyerek uyguladığı bu strateji rağmen, İslam ve Müslümanların hak ve hukuktan ayrılmamaları elzemdir. Çünkü bizim için büyük anlam ifade eden, insan hakları ve hürriyetler tüm insan ve insanlık insan de zaruridir. Nitekim İslam'ın bakış açısı da bunu gerektirmektedir (Erbakan, 2016, 206-207).

Konuyu kısaca özetledikten sonra İslam hukukunun kaynakları, İslam hukukunda hakların sınıflandırması ve İslam'da insan hakları konularına kısaca değineceğiz.

3.1. İslam Hukuku ve Kaynakları

Hukuku klasik olarak tanımlamak gerekirse; yasa koyucularca belirlenmiş, kişinin diğer kişilerle ve devletle, devletin diğer devletlerle olan münasebetlerini düzenleyen kaideler bütününe kısaca hukuk diyebiliriz. İslam hukukunda tüm bunlara ek olarak kişi ile Allah arasındaki ilişkiler olarak tabir edilen ibadetleri de eklemek mümkündür (Dalgın, 1990, 77).

İslam hukuku ve fıkıh kavramları, günümüzde birbirinin yerine kullanılmaktadır. Özellikle son zamanlarda fıkıh terimi çok az kullanılmaktadır. Bununla beraber İslam hukukunun çok gelişmiş bir hukuki alt yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Sahip olduğu bu hukuki kaynak, en az Roma ve Avrupa hukukları kadar gelişmiş ve zengindir. Akıl yürütme ve yordama gibi alanlarda İslam hukukunun daha ileri olduğunu bile söylemek mümkündür. Fıkhi usulü kitapların diğer hukuk metodolojisi kitaplarından çok ileride bir yapıda olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (Gözler, 26.01.2022, <https://anayasa.gen.tr>).

İlahi kaynaklı bir yapıya sahip olan İslam hukukunun temel kaynakları Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Dolayısıyla İslam hukuku dini emir ve yasaklarının neticesine göre

bir irade beyanına dayanır. Bu sebeple İslam hukukunun temeli ve maddi kaynağı Allah iradesine dayanmaktadır (Ovacı, 2015, 69-70).

İslam hukukunda kaynak yerine daha çok delil kavramı söz konusudur. Lügatte kök, kaynak anlamlarına gelen masdar sözcüğü, fıkıh usulü ile ilgili kitaplarda "Masadiru't-Teşrii'l İslam (İslam hukukunun kaynakları)" olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzdeki fıkıh usulü ile ilgili kitaplarda ise kavram deliller başlığı altında incelenir (Koca, 2005, 25).

Fonksiyonları bakımında hukuk kaynakları; yaratıcı, bilgi ve yürürlük kaynakları olmak üzere sınıflandırılabilir (Aytekin, 1971, 83). Yaratıcı kaynakları söz konusu hukuku en temel ve meydana gelmesini sağlayan kaynaklardır. İslam hukuku için Kur'an-ı Kerim, yaratıcı bir kaynaktır. Bilgi kaynakları, sistematik eserler ve monografilerden ibarettir. İslam hukukunda bu kaynaklara âlimlerin yazdığı ve ulema tarafından tasdik edilen kitaplar örnek verilebilir. Yürürlük kaynakları da halihazırda geçerli olan kanun, tüzük ve yönetmeliklerden oluşmaktadır. İslam hukuku için örnek vermek gerekirse İslam ile yönetilen devletin anayasa ve yasaları örnek verilebilir.

İslam hukukunda deliller, yani kaynaklar çeşitli şekilde sınıflandırılmıştır. İslam hukukçularının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen deliller (kaynaklar) Kur'an-ı Kerim, sünnet, icma ve kıyastır. Bu kaynaklara müstakil kaynaklar olarak isimlendirebilir (Koca, 2005, 27-28). Bununla beraber tali kaynak olarak bilinen istihsan, ıstışhab, ıstıslah, örf, sedd-i zera'i, sahabi kavli(fetvası), şer'u men kablena(bizden öncekilerin hukuku), Hulefa-i Raşidin'in tatbikatı, mahkeme kararları ve İslam devletlerin anayasaları da İslam hukuku için değerlidir.

Bu bölümde başta müstakil kaynaklar olmak üzere tali kaynaklardan bir kısım kaynak kısaca özetlenecektir.

3.1.1. Kitap (Kur'an-ı Kerim)

Din olarak İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, İslam hukukunun da en önemli kaynağı durumundadır. Kur'an-ı Kerim Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.v)'e gönderilmiş vahiy kaynaklıdır. Ayetlerden de ifade edildiği gibi bir mucize niteliğindedir. Kur'an-ı Kerim'de birçok konu ele alınmış, bu konuların izahı ve tasviri anlaşılır bir şekildedir (Armağan, 2011, 25).

İlgili ayetlerde Kur'an-ı Kerim'in Allahtan insanlara bir nasihat olarak gönderildiği ve insanları doğruya sevk eden bir rehber olarak bahsedildiğini görüyoruz. Kur'an-ı Kerim için bir muzice, eşi ve benzeri olmayan kitap benzetilmesine rastlamaktayız (Kur'an-ı Kerim, Yunus Suresi 9. Ayet; Kur'an-ı Kerim, İsra Suresi 88. Ayet ve Kur'an-ı Kerim, Hud Suresi 13. Ayet). Doğruya sevk eden hükmünde hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmanın reçetesi olarak Kur'an-ı Kerim gösterilmiştir. Dolayısıyla Kitap, sadece itikat ve ahlaki konular için başvurulacak kaynak değil

insanlar arası ve toplumsal hayatımızı düzenleyen bir hukuki kaynak olarak başvurulması gereken yegâne bir rehberdir.

Kur'an-ı Kerim için İslam hukukunun bağlayıcılığı en fazla olan ve tek hüküm kaynağı desek yeridir. Konu ile ilgili İslam hukukçuları arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Fakat Kitabın içerdiği hukuki karar veya kuralların indiği ortam ve bağlamla canlı münasebetten kaynaklanan bilen akıl yorumu ile arada geçen asırların tesiriyle bağlarından uzaklaşan objektif tefsiri arasında bir dengenin kurulması konusu günümüzde bile bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir (Koca, 2005, 30).

Nebhan (1978, 246), Kur'an-ı Kerim'in İslam hukukunun en temel kaynağını olduğunu, itikadı olarak genel hususları ve tümel ilkeleri içerdiğini ifade etmektedir. Bununla beraber hiçbir yargının Kur'an-ı Kerim'e ters düşemeyeceğini, bunun en büyük sebebinin, Kur'an-ı Kerim'in temel delil (kaynak) olmasından kaynaklandığını söylenilebilir.

İslam hukukunda alınan bir kararın Kur'an-ı Kerim'e aykırı olması durumunda o hükmün geçersizliği söz konusu olmaktadır. Bu durum tıpkı pozitif hukuktaki anayasa aykırı olma durumuna benzemektedir. Yasa koyucular tarafından yapılan bir kanun anayasaya aykırı olması durumunda taşıdığı hüküm geçersiz olmaktadır. Yani diğer hukuklar için anayasa ne anlam ifade ediyorsa İslam hukukunda ise Kur'an-ı Kerim onu ifade etmektedir. İslam kaynakları arasında hiyerarşik olarak en tepesinde Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır (Gözler, 2008, 31).

İnanç anlamında İslam Dinini kabul eden tüm Müslümanların Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine uyması zaruridir. Yani, bir kişinin bir konu hakkındaki yaşadığı sıkıntı esnasında başvurması gereken en önemli ve birincil kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Kitapta bir hüküm söz konusu iken başka bir kaynağa başvurması söz konusu olamaz (Şaban, 2018, 79).

Armağan (2011, 25), Kur'an-ı Kerim'de hukuki düzenlemelerle ilgili hükümler, diğer alanlara ait hükümlere göre çok azdır. Daha çok ibadet, ahlak, kıssa ve öğütlerle ilgili ayetler bulunmaktadır. Hukuk ve politika ile ilgili ayetler, ancak toplam ayetlerin yüzde beşi kadardır. Bu ayetlerin çoğunluğu aile hukuku, medeni hukuk, aile hukuku ve ceza hukukuna dairdir. Bunların da toplamı yaklaşık 238 tanedir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan hukuki hükümler çok ayrıntıya girmez, genel çerçeveyi belirlemektedir. Söz konusu Kitapta yer alan bu husus, anayasalar için de geçerlidir. Anayasalarda da çok teferruata rastlanamaz. Borçlar hukuku ile ilgili hükme baktığımızda, daha çok batıl yollarla mal sahibi olunmaması ve faizin zararları ve yasaklanması hususları dile getirilmiştir. Bununla beraber az da olsa ayrıntı içeren hükümler de bulunmaktadır. Misal olarak Kur'an-ı Kerim'de kendisi ile evlenmemesi gereken kadınlardan söz edilirken, bu kadınlar tek tek sayılmış, bu durumun sebep olacağı sorunlar dile getirilmiş ve miras paylarından söz edilmiştir. Doğal olarak ayrıntı içeren hükümler üç beş kaleminden fazla değildir (Dalgın, 1999, 77-78).

3.1.2. Sünnet

Sözlükte yol ve gidiş anlamlarına gelen Sünnet, bazı kimselerce beyan etmek anlamına gelen "Sünne" kelimesinden gelmektedir ve Kur'an-ı Kerim'i beyan ettiği için bu şekilde isimlendirildiği düşünülmektedir (Armağan, 2011, 26).

İslam hukukunun ikinci önemli kaynağı olan Sünnet, bir bütün olarak Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözleri, fiilleri ve takrirlerinden meydana gelmektedir. Sözleri ile kastedilenler hadisi şerif olarak adlandırılmakta olup İslam âlimlerinin titiz çalışmalarıyla en ince teferruatına kadar tespit edilip kitaplarda yer almıştır. Fiil/eylemleriyle anlatılmak istenilen dini nitelik davranış ve yapıp ettikleri aklı gelmektedir. Takrir ise, Hz. Muhammed (s.a.v)'in gördüğü davranışlara sessiz kalması olarak tarif edilebilir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in sessiz kalması o davranışı onayladığı anlamı çıkarılmaktadır. Çünkü o davranışı onaylamasa, söz konusu davranışı gösteren kişiyi uyarması gerekmektedir (Köse, 2021, 122).

Usul-i fıkıh alimlerinin ifadelerine göre, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Kur'an-ı Kerim dışında söz, davranış ve takrirlerin hepsine birden Sünnet denir. Bunlar sözlü Sünnet, "kavli sünnet" veya "hadis" adını alır (Sıbai,1981).

Sünnet, Hz. Muhammed (s.a.v)'in salt söz, davranış ve tasdiklerinden meydana geldiğini düşünmekten öte, tüm bunların Allah nezaretinde söz konusu olduğunu düşünmek daha doğru bir bakış açısıdır. Elbette tüm bunların İslam hukukunun İlahi (vahiy) kaynaklı olmasıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz (Ovacı, 2015, 70-71).

Koca (2005, 31-32), Hz. Muhammed (s.a.v)'in Sünneti için Allah'ın iradesi olan Kur'an-ı Kerimi ifade eden ilk beşeri örnek ifadesi çok önemlidir. Yani Kur'an-ı Kerim ile Sünneti ayırmak doğru bir yol olmayacağı gibi birbirinden kopuk İslami bir düşünce söz konusu olamaz. Hatta Peygambersiz bir İslam'ı yapay bir din icat etme gayreti olarak görür. Gerçekten de iyi idrak edildiği zaman, Kur'an ve Sünneti birbirinden ayırmanın mümkün olmayacağı görülecektir. Çünkü Sünnet herhangi bir sıradan insanın değil son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'in Kur'an-ı Kerim'i tatbik etmeyi yönelik somut bir yaşantının sonucu olduğu görülecektir.

Ayetlerde geçen temel ilkelerin, içtimai ve kişisel yaşamda uygulama alanına geçirilmesi Hz. Muhammed (s.a.v) sayesinde olmuştur. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı soyut kuralların uygulamaya geçmesi için bazı alt hukuk kurallarının olması gerekmektedir ve bunu Hz. Muhammed (s.a.v) yapmıştır. Böylece soyut kuralların uygulanmasına imkân tanınmıştır. Elbette bu Allah'ın Peygambere verdiği bir görevdir. Hz. Muhammed (s.a.v) de İslam'ın temel esaslarına ters olmamak şartıyla yeni hükümler ortaya koymuştur (Dalgın, 1999, 78).

Sünnetin net sayısı belli olmadığı için doğal olarak hukuki konulu sünnet sayısı da kesin değildir. Kur'an-ı Kerim'de ayetlerle ilgili olarak yapılan tasnif, Sünnet için de yapılabilir. Nasıl Kur'an ayetlerin çoğunluğu ibadet, itikat, ahlak ve diğer konularla ilgilisiye söz konusu bu durum Sünnette de birebir aynı olmasa da birbirine çok

yakındır. Sünnetlerin yüzde beşi hukuki konularla ilgilidir. Başta Kütüb-ü Sitte olmak üzere ilgili kaynakların fihristlerine göz attığımızda durumun böyle olduğu görülecektir (Armağan, 2011, 27).

Kur'an-ı Kerim'de Müslümanların Hz. Muhammed (s.a.v)'e itaat etmelerini, dengeli bir yaşam sürerek onu model almalarını, onun yolunda bilinçli olarak gitmelerini, kesinlik belirten emir ve kurallara şartsız uymalarını, ihtiyaç halinde hakemliğine başvurmalarını, sıradan bir insanmış gibi muamelede bulunmamalarını, hayat veren şeye çağrıldıklarında koşmalarını, hadlerini bilip önüne geçmemelerini ve verdiklerine razı olmalarını ve yasakladıklarından kaçınmalarını emretmektedir (Köse, 2021, 123).

Yukarıda görüldüğü gibi Müslümanların Hz. Muhammed (s.a.v) söz konusu olduğunda yapmaları gerekenler dile getirilmiştir. Peygamber (s.a.v) Kur'an-ı Kerim'in yaşayan halidir benzetmesi buna dönük bir durumdur. O sebeple İslam hukukun en önemli ikinci kaynağı olması bu sebeptendir. Sünnet, Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılması ve uygulanması için çok önemli vazife görmektedir.

Nasıl İslam hukukunun birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından korumaya alınıp tüm tartışmalardan uzak tutulmuşsa Hz. Muhammed (s.a.v)'in Sünneti de İslam alimlerince büyük emek verilerek yazıya geçirilmiş ve sahih olanları ile zayıf ve uydurma olanlar ayrıştırılmıştır (Dalgın, 1999, 78). Tüm bunlara rağmen günümüzde bile genelde Sünnet, özelde hadisler çok tartışma konusu olmakta ve bu kısır tartışmalar Müslümanlar arasında tefrikaya sebebiyet vermektedir. Elbette tüm bunların yapılması ve sürekli gündemde tutulmasını masum görmemek lazım. Maalesef bazı İslami camialar da isteyerek veya istemeyerek bu tartışmalara taraf olmakta ve İslam'a kinlerini kusan bu gürüha dolaylı da olsa yardımcı olmaktadır.

Tüm Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam hukukunun en mühim esas kaynağının Sünnet olduğu konusunda fikir birliğine sahiptir. İmam Şafii'nin de ifade ettiği gibi, Kur'an-ı Kerim'deki hükümler ile Sünnetteki hükümler birbirini tamamlayıcı bir durum arz etmekte ve vacip bir yasa konusunda fikir birliği bulunmaktadır (Saifuddin, 2017, 13-14).

Netice olarak ifade etmek gerekirse, hüküm ve delil anlamında Kur'an-ı Kerim'den sonra Sünnet en önemli kaynaktır. Dolayısıyla hükme ihtiyaç duyulduğunda önce Kur'an-ı Kerim'e başvurulmalı, ihtiyacının devamı durumunda ise Sünnete başvurulması gerekmektedir (Fırat, 2020, 51).

3.1.3. İcma

İcma, hükümlerin kaynaklarından bir tanesidir. Kısaca tanımlamak gerekirse, Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonra herhangi bir zamanda yaşamış olan müçtehitlerin (icthat yapan fıkıh alimi) bir konu hakkında ittifak etmelerine icma denir. Tanımlamada da görüldüğü gibi, icmanın söz konusu olması için bazı şartları

bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonra olması gerekmekte; üzerinde konuşulan, şeri hükmü aranan bir meselenin olması ve konu ile ilgili ittifak edenlerin de müçtehit olması gerekmektedir (Köse, 2021, 128).

İcma, delil (kaynak) anlamında Kur'an-ı Kerim ve sünnetten sonra üçüncü sırada kendine yer bulan bir kaynaktır. Kullanılan icma ile ilgili ilkeleri ilk defa yazılı hale getiren müçtehit İmamı Şafii'dir. İcma sadece fıkıh (İslam hukuku) alanında değil başta kelim olmak üzere birçok ilimde kullanılmaktadır (Bulut, 2018, 1300).

Udeh (1990, 171)'e göre icmanın esasını Kur'an-ı Kerim ve Sünnet meydana getirmektedir. İcmanın kabul edilebilirliği ve bağlayıcılığı ancak Kitap ve Sünnet hükümlerine göre olması ile ölçülür. Yani herhangi bir konuda Kitap ve sünnet net bir hüküm vermemişse bu konunun çözümü için icmaya başvurmak gerekecektir.

Sarih ve sükutî olmak üzere icmayı ikiye ayırmak mümkündür. Müçtehitlerin hüküm ile ilgili düşüncelerini tek tek açıklayıp üzerinden anlaştıkları icmaya sarih icma denir. Bir kısım müçtehidin konu ile ilgili fikirlerini dile getirirken bir kısım müçtehidin de ittifak edilen konu hakkında sessiz kalmalarına sükutî icma denir. Alimlerin büyük çoğunluğu sarih icmanın hükümlerin kaynağı olduğu noktasında fikir birliği yaptıklarını söyleyebiliriz. Bununla beraber sükutî icmanın hükümlere kaynaklık yapıp yapmadığı konusu tartışmalı olarak karşımızda durmaktadır (Köse, 2021, 128).

Müçtehitlerin icmada bulunurken kendilerine dayanak olarak gösterdikleri bir kanıtın olması büyük önem arz eder. Söz konusu bu kanıt icmanın senedi adı verilir. Söz konusu bu senedin nass olması gerekmektedir. Konu ile ilgili bazı kitaplarda icma, Kitap ve sünnet ile beraber nass olarak gösterilmiştir (Köse, 2018, 128-129).

İcma ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de yer alan Nisa Suresi'nin 59 ve 115. Ayetleri, Müslümanlara bir uyarı niteliğindedir. Söz konusu ayetlerde Müslümanların Allah'a itaat etmelerini, Hz. Muhammed (s.a.v) ve hüküm verme kudretine sahip olanlara itaat durumu söz konusudur. Bununla beraber İslam'ın gösterdiği doğru yoldan sapan ve yanlış yönenlerin de apaçık bir yanlış üzerinde olduğu ifade edilmiştir.

3.1.4. Kıyas

Sözcük anlamı olarak, ölçmek, mukayese etmek ve tespit etmek anlamlarına gelen kıyas, İslam hukukunda hakkında ayet ve hadis bulunan bir konu ile ilgili hükmün, hakkında nass bulunmayan bir konuya uygulamak şeklinde tanımlamak mümkündür (Demir, 2009, 160).

Köse (2021, 129), kıyasın hükme ulaştıran bir araç olduğunu iddia eder. Dolayısıyla kıyas bir yöntemdir. Yani, kıyas sil baştan bir hüküm vermez, var olan bir hükmü diğer bir konuya uygulamak yoluyla onun hükmünü açığa çıkarır. Bir nevi kıyas için aşî benzetmesi de yapılabilir. Elbette aşî yapılacak dal ve ağaç aynı özelliklere sahip olmalı, kökü Kur'an-ı Kerim ve sünnetten beslenmelidir.

Şafii (2011, 324), Müslümanların bir olayla muhatap olmaları durumunda konu ile ilgili ya kesin bir hüküm vardır veya hükme götürecek bir işaret bulunmaktadır. Hüküm bulunması durumunda yapılması gereken ona uymak ve itaat etmektir. Hüküm bulunmaması durumunda ise içtihat aracılığıyla hükme ulaşmak için bir yönteme başvurmaktır. İşte bu yöntem de kıyastır.

Bir kısım İslam alimlerin kıyası delil (kaynak) olarak görmemesine rağmen, Sünni akım başta olmak üzere kıyası temel dördüncü kaynak olarak gördüklerini söyleyebiliriz. Şiiler ve Zahiriler kıyasa çok mesafeli bir bakışa sahip olup farklı düşüncelere sahiptirler. Bununla beraber kıyasın ihtiyaç halinde mutlaka başvurulması gereken bir yöntem olduğunu söyleyen alimlerin sayısı pek azımsanmayacak kadardır (Fırat, 2020, 54).

Konunun somutlaştırılması adına bir örnekle açıklamak yerinde olacaktır. Kur'an-ı Kerim'de Maide Suresi'nin 90-91. Ayetlerinde hamr (şarap) yasaklanmıştır. Hamr üzümünden yapılan özel bir içki olup, insanı sarhoş etmesi ve insanın da sarhoşluk durumunda bazı istenmeyen olaylara sebebiyet verdiği için yasaklandığı bilinmektedir. Bununla beraber insanı sarhoş eden ve kötülöklere sevk eden tek içki şarap değildir. Votka, viski vb. içkilerle ilgili açık bir nass (ayet ve hadis) bulunmamasına rağmen bunların da insanları sarhoş ettiğini ve kötülöklere sebep olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu ortak özelliklerinden dolayı diğer içkilerin de şarap gibi haram olduğu sonucuna varmamız mümkündür (Köse, 2021, 130).

Yukarıdaki örneğe baktığımızda Kitaptan mevcut olan bir hüküm üzerinde, hakkında açık bir hüküm bulunmayan konu ile ilgili bir hükme varıldığını görüyoruz. Burada yeni bir hüküm tesis etme söz konusu değildir. Mevcut hüküm ile bir hükme varma söz konusudur. Bu da kıyasın hukuk açısından tamamlayıcı ve boşluk doldurma yönüne bir atıftır.

Ehli Sünnet akımında dördüncü kaynak olarak kabul gören kıyas, icmaya nazaran daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu sebeple icmaya göre daha çok başvurulmuş bir kaynak durumundadır. Kıyas söz konusu nasslara göre bir neticeye vardığı için kişisel görüşler belirleyici değildir. Dolayısıyla kıyasta belirleyici olan nasslardır; kıyasın hedefi nassların dışına çıkmak değil, nassların yürürlüğünü sağlamaktır (Avcı, 2014, 58).

İslam hukuku ile ilgili alan taramasına göz attığımızda, en çok kendisine atıf yapılan ve ilk dönemden itibaren en çok başvurulmuş yöntemlerden birinin kıyas olduğu görülecektir. Gerçekten de büyük bir birikimin sonucu olan fıkıh ilmi, yöntem olarak kıyasla beraber sorunlara daha kolaylıkla çözüm bulabilmiştir. Vahyin muhatabı şüphesiz insandır. O sebeple vahyin anlaşılmasında ve uygulamasında kıyasın işlevi çok büyüktür. Sadece ibadet konusunda değil, tüm konularda fıkıh (İslam hukuku) ilmi için değerli bir yöntem olan kıyasın meşruiyeti büyük önem arz etmektedir (Orum, 2008, 5-11).

3.1.5. İstihsan

Lügatta "rağbet edilen, güzel ve sevilen şey" manasına gelen hüsn sözcüğünde türeyen istihsan, daha çok Hanifelerde kullanılmış olup ilk kullanılan kişi de Ebu Hanife'dir. Gerek Ebu Hanife gerekse bu kaynağı çok kullanan Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer istihsan ile ilgili bir tanım yapmamışlardır (Dirik, 2018, 200). Bununla beraber bir tanım yapmak gerekirse "karşılaşılan bir meselede, yerleşik genel kural veya açık kıyasa göre hüküm verildiğinde genel hukuk politikası açısından doğacak bir olumsuzluğun giderilmesi için o özel delili bırakıp üst ilkelere göre hüküm vermeye" denir (Köse, 2021, 131).

İstihsanın tek bir uygulama şeklinin olmadığını söylemek mümkündür. İstihsan özel bir olaya uygulanacak çözüm olduğu gibi, hukukun amacı, hak ve hakkaniyetin amacında sapmadan olayların kendine özel şartlarında uygun ve hukukun genel yapısı içerisinde bir çözüm olarak görülebilir (Şahin, 2008, 64).

Konunun anlaşılması için somut bir örnek vermek gerekirse; Ebu Hanife'ye göre bir kişi sahip olduğu mal üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Çünkü bu durum mülkiyetten doğan bir haktır. Bununla beraber bir bina sahibi ihtiyacı olmadığı halde binasının üzerinde büyük bir baca inşa etse ve bu baca komşusunun deniz manzarasını engellese ya da ihtiyacı olmadığı halde komşusunun penceresinin hemen dibinde fosseptik çukur açsa bu durum için o kişinin mülkiyetinde doğan bir haktır diyerek konuyu geçiştiremeyiz. Olaya salt mülkiyetten doğan hak nazarıyla bakarsak adalet ve hakkaniyet ilkelerine zarar verilmiş olur. İşte burada Hanefi ulehasının maslahata dayalı istihsan kuralı devreye girmektedir. Hakkın kullanması neticesinde sağlanan fayda, verilen zarardan fazla veya kasıtlıysa bu tür olaylara izin verilmez (Köse, 2018, 131).

Ebu Hanife, öncekilerden aldığı fıkıh mirasını geliştirip kavramsallaştırırken kıyası çokça kullanmıştır. Sonraları kıyasın kullanımında kaynaklanan bazı sorunları çözmek için istihsan yöntemine başvurmuştur. Dolayısıyla istihsan yönteminin mimarı Ebu Hanife'dir (

Bu metotlardan istihsan özellikle Hanefî düşüncesinde önemli bir yer tutar. Ebû Hanîfe, devraldığı fıkıh mirasını geliştirip kavramlaştırırken kıyası sıkça kullanmış, kıyas kullanımından kaynaklanan kusurları gidermek için de istihsan metodunu devreye sokmuştur. O, bu metodu ustaca kullanma ve muhtevasını belirleme bakımından istihsanın mimarı kabul edilir (Dirik, 2018, 180).

Hanefilerle beraber Malikiler tarafında sıkça kullanılan istihsan yöntemi, İmam Şafii tarafında sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirinin altında yatan ana sebep Hanefiler değil, delilsiz ve keyfi hüküm veren kişilerdir (Köse, 2018, 132). Çünkü burada İslam'ın uygun gördüğü bir karardan öte, güzel bulduğunu dinin hükmü olarak kabul etmesidir.

3.1.6. Mahkeme Kararları

İslam Devletlerinde şer'i mahkeme kararları çok önemli olup İslam hukuku kaynakları için büyük önem arz etmektedir. Ne var ki mahkeme kararların büyük bir kısmına ulaşılmamız mümkün görünmemektedir. Daha çok el yazmaları ve bazı kütüphanelerde dağınık bir görüntüye sahip olan mahkeme kararları, tasnif edilmemiş olması hasebiyle yararlanılması noktasında büyük sıkıntıya sebep olmaktadır. Her ne kadar Emeviler Devleti ile beraber mahkeme kararlarının arşivi tutulmaya başlanmışsa da bunların büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Durumun böyle olmasının en büyük sebebi her ne kadar vuku bulan savaşlar olsa da idarecilerin tavırları bundan etkili olmuştur. Bu durum sadece Emeviler için değil Abbasiler, Fatimiler ve Osmanlılar için de geçerlidir (Armağan, 2011, 28).

Yukarıdaki durumdan dolayı, mahkeme kararların kaynak olması noktasında İslam hukukuna katkısı sınırlı olmuştur. Bu durum elbette de İslam hukuku açısından olumsuzdur. Belki de yapılması gereken çok şey olmamasına rağmen başta İslam tarihçileri ve hukukçuları olmak üzere konu ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Böylece az da olsa İslam hukuku için olumlu bir durum ortaya çıkabilir.

3.1.7. Hulefa-i Raşidin'in Tatbikatı

Hz. Muhammed (s.a.v)'den sonra devleti yöneten ve maddi-manevi lider olan dört halifenin uygulamaları da İslam hukuku açısından önemli kaynakların başında gelmektedir. İslam hükümlerinin uygulanması açısından en iyi dönemlerin başında dört halife dönemi gelmektedir. Bu sebeple İslam hukukuna kaynaklık yapması açısından çok önemlidir. Bununla beraber İslam hükümlerinin büyük bir dikkatle ve aslına uygun bir şekilde tatbikini yapan Ömer bin Abdülaziz gibi halifelerin beyan ve uygulamaları da kaynak olması açısından değerlendirilmesi mümkündür (Armağan, 2011, 28).

Hulefa-i Raşidin'in Tatbikatı da İslam devletlerin şer'i mahkeme kararları gibi kitaplardan dağınık olup elimizde düzenli bir şekilde bulunmamaktadır. O sebeple bu konunun da tasnif ve tahlili için işin ehli ilim adamları tarafından gerekli çalışmalar yapılması elzemdir. Bu tarz çalışmalar yapıldığı zaman görülecektir ki İslam hukuku kaynakları noktasında daha dayanaklı bir güce sahip olacaktır.

3.1.8. İslam Devletlerinin Anayasaları

İslam'ın klasik kaynakları arasında sayılmasa da İslam devletlerin anayasaları kaynak olması noktasında önemlidir. Çünkü anayasa, bir devletin politik ve sosyal hayatını düzenleyen ve ona yön veren hukuki bir metindir. Klasik İslam hukuku kitaplarının kaleme alındıkları sırada, anayasaların varlığında söz etmemiz mümkün değildir. Ancak 1800'lü yıllarda İslam devletlerinde anayasalar yapılmış ve yürürlüğe

girmiştir. Hatta İslam devleti anayasaları bakımında ilk örnek 1876 tarihli Osmanlı Devleti anayasasıdır. Bu tarihten sonra Tunus, Mısır ve Irak devletleri çeşitli anayasalar yapmışlardır (Armağan, 2011, 29).

Tarihe dikkatlice bakıldığında, İslam devletlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra anayasal hayata adım attıklarını görüyoruz. Çünkü İslam devletleri uzun süre sömürgeci Fransız ve İngiliz baskısı altında varlığını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Batı sömürgesi altında yaşamayan tek Müslüman devletin Osmanlı Devleti olduğu görülecektir. Diğer İslam Devletleri de sömürgeci dolay anayasal hayata geç adım atmışlardır.

Günümüzde İslam devletlerin anayasalarına baktığımızda ortak bir anayasanın varlığından söz etmemiz mümkün değildir. Bazı anayasalar modern ve geniş insan haklarına atıftan bulunurken bazı anayasalarda da klasik ve tekdüze bir yapıya rastlamak mümkündür. Her ne kadar İslam devletleri arasında taslak bir anayasa metni hazırlanmışsa da uygulama noktasında muvaffak olunmamıştır. Bu anayasaların büyük çoğunluğu din olarak İslam'ı kabul etmesine rağmen, Türkiye başta olmak üzere birkaç devlet laikliği benimsemiştir (Armağan, 2011, 29-30).

3.1.9. İslam Dünyasındaki İnsan Hakları Beyannameleri

İslam Dünyasının aydınlarının, son zamanlarda üzerinde durdukları en önemli konulardan bir tanesi insan hakları ile ilgili toplantı ve kongrelerdir. Bu toplantılardan sonra konu ile ilgili beyannameler yayımlanmaktadır. Bu yapılan çalışmaların bir kısmı Müslüman devletler tarafından benimsenmekte, delegeler gönderilmekte ve alınan kararlara riayet edilmektedir. Bununla beraber bazıları da yarı resmi nitelikte olup Müslüman aydınlar tarafından hazırlanmalarına rağmen Müslüman devletler tarafından benimsenmemektedir (Armağan, 2011, 30).

Müslüman âlimlerin öteden beri İslam dünyasında var olan sorunlar için bir araya gelip fikir alışverişinden bulundukları bilinmektedir ve bu yeni bir durum değildir. Bu yapılan çalışmaların bir kısmı daha kapsamlıyken, bir kısmı dar olabilmektedir. Bu tarz çabalar diplomatik olduğu gibi, siyasi ve ticari de olabilmektedir. Mahiyeti ve kapsamı ne olursa olsun, bu tür çabaların İslam hukukuna katkısı sağlandığı bilinmektedir. Elbette, işin ehli olan kişilerce yapılması ve geniş kapsamlı olması çok değerlidir.

3.2. İslam'da Temel İnsan Hakları

İnanç olarak İslam'ın en önemli gayelerinden bir tanesi, birey ve toplumu her türlü kötülükten korumaktır. Bununla beraber her kişinin yaşamını güvenli ve emniyet içinde sürdürmesi büyük önem arz etmektedir. Amaç insanın hem bu dünya hem de diğer dünya ile ilgili yararının korunmasını sağlamaktır (Sancaklı, 2020, 659).

İslam hukukunda "Zarureti Hamse" diye tarif edilen "beş zaruri husus" konusu temel insan hakları noktasında çok değerlidir. Bu hakların korunması insanlık için çok büyük bir ihtiyaçtır. Sadece Müslümanlar için değil tüm insanlar için olmazsa olmazlardandır. Bunlar şu şekildedir (Ünal, 2006, 44):

- Dinin muhafazası (ismetü'd-din)
- Aklın muhafazası (ismetü'l-akl)
- Canın muhafazası (ismetü'n-nefs veya ismetü'd-dem)
- Namusun muhafazası (ismetü'n-nesl)
- Malın muhafazası (ismetü'l mal)

Öğretide zaruriyyat-i hamse, makasıd-ı hamse ve külliyyat-ı hamse gibi isimlerle de anılan bu haklar kişi ve toplum hayatı için çok önemlidir. Dünya ve din işlerinin sürdürebilir olması için bu hakların varlığı zaruridir. Bu hakların bozulması ya da yok olması yozlaşma ve toplumsal çöküntüye sebep olabilmektedir (Bin Aşur, 2013, 139).

Gazzali (1994, 633-637), söz konusu bu beş temel insan hakkı için "Şeriatın insanlardan istediği beş şey" ifadesini kullanmaktadır. Bu beş hakkın muhafazası durumunda fayda, zarar görülmesi durumunda ise fesadın söz konusu olacağını iddia eder. Bozgunculuğun da ancak maslahatla ortadan kaldırılabilir.

İslam hukukuna göre bu beş hakka devlet bile dokunamaz. Çünkü bu haklar kamu hukukunun hudutlarını çizmiştir. Bu hakların başta Veda Hutbesi olmak üzere muhtelif yerlerde geçtiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar bu hakların geçtiği yerler, modern hukuk formatına uygun bir yapıda değilse de insan hakları ile ilgili önemli hususları bünyesinde bulundurmaktadır (Şentürk, 2014, 31-32).

Söz konusu bu beş temel hak; vazgeçilmez ilke, yaşamının ana ruhu ve peygamberlerin getirdikleri şeriatları korumayı amaçladıkları temel ilkelerdir (Akseki, 1969, 289). Bu hakların varlığı insan onuru ve şerefi için çok değerli olup sadece Müslümanlar için değil tüm insanlık için bir kurtuluş reçetesi mahiyetindedir.

Bu hakların korunması noktasında İslam'ın çok hassas davrandığını görüyoruz. Helal ve haramlar yoluyla bu beş temel ve tabii hakkın korunduğunu söylemek mümkündür. Can muhafaza edilmese yaşam olamaz, mal güvenliği sağlanmazsa insan geçimini sağlayamaz, dini muhafaza olmazsa hayatın bir anlamı olmaz, akıl korunmazsa insan yaşamaya dair bir yol tutamaz ve neslin muhafazasının sağlanamaması durumunda ise insanlığın devamını sağlamak çok zordur. O sebeple bir insanın insan olarak yaşamını devam etmesi için mutlaka bu beş hakkın korunması gerekmektedir (Sancaklı, 2020, 67-68).

Dikkatlice gözlemlendiğinde tüm medeni toplumların bu esasların (hakların) muhafaza edilmesi konusunda zaruri bir sebebin varlığı konusunda adeta ittifak ederler. Çünkü hayatın güzel ve anlamına uygun yaşanması için bu hakların korunması ihtiyaçtır. Toplumlar kendileri için de olsa, bu hakların muhafazası noktasında çaba gösterirler (Doğan, 2012, 42).

Dinin muhafazası hakkının ilk sırada yer aldığını görüyoruz. İkinci sırada önem sırasına göre nefsin korunması hakkını görmek mümkündür. Sonrasında önem sırasına göre aklın korunması, neslin ve malın korunması hakların geldiğini söyleyebiliriz (Fırat, 2020, 62).

İslam inancına göre toplum ve onun temsilcisi olan devletin bireylerin inancına ve kanuna riayet etmesi, belirlenen hususlara müdahale etmemesi, hak olduğu kadar bir sorumluluğun da ifadesidir (el-Mübarek, 2013, 147). Yani devlet kişinin inancına kanunda belirtildiği şekilde saygı duyması ve bu hakkın korunması için gerekli önlemleri almakla mükelleftir.

Eskicioğlu (1996, 288), insan kendi vicdanının verdiği karar neticesinde inanma veya inanmama hak ve özgürlüğüne sahiptir. Çünkü İslam'da inanç ve din hürriyeti hakkı sadece İslam'a inanan Müslümanlar için değil tüm diğer inançlar için de geçerlidir.

Yararlı olanı yapma ve kötü ile zararlı olandan uzaklaşmak konusunda mezhepler arasında istihsan, istislah ve maslahat-ı mürsele gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz. İslam hukuku alanında araştırma yapan herkes bilir ki tüm bunlar için yapılanlar iyi ve yararlı olanı (maslahat) yerine getirme, kötü ve zararlı olan şeylerin de ortadan kaldırmaya yönelik olduğu görülecektir (el-Hınn, 1993, 397).

İnsan etkisi itibarıyla hem hukukun hem de devletin temel ana unsurudur. Devletin ayakta kalması ve baki olması için iyi işleyen bir hukuk sistemine ve bu sistemin desteklediği adalete ihtiyaç vardır. Hukuk sadece devletin haklarını korumaz, aynı zamanda vatandaş olarak tarif edilen bireylerin de haklarını korumak zorundadır. Dolayısıyla devletin hak ve bütünlüğünü korumak için hukuk nasıl önlem alıyorsa ve gerektiği zaman müeyyideye başvuruyorsa aynı zamanda da bireye karşı herhangi bir hak ihlalinde aynı tepkiyi göstermelidir (Habergetiren, 2019, 152).

Çalışmada İslam'ın maslahat olarak değerlendirdiği bu beş temel insan hakkını kısaca açıklamaya çaba göstereceğiz.

3.2.1. Dinin Korunması Hakkı (Din Dokunulmazlığı)

İnsanın en temel hak ve hürriyetlerinden bir tanesi din, vicdan ve ibadet hürriyetidir. Bir insan din seçme veya seçmeme hakkına sahiptir. Bu doğrultuda kimseye baskı ve dayatmada bulunulmamalı. Yani kişi, inanma ya da inanmama hakkına sahiptir. Hiçbir fert inancı sebebiyle aşağılanmamalı ve rencide edilmemelidir. Bir inanca sahip olan bir kişi, bu inancının gereği için ilim öğrenebilir ve örgütlenme hakkına sahiptir (Sancaklı, 2020, 71-72).

Medine Vesikası'na baktığımızda ilk göze çarpan haklardan bir tanesi din ve vicdan hürriyeti olduğu görülecektir. Sadece İslam'ın inanç olarak yaşanmasına değil Yahudi, Hristiyan gibi inançların da yaşanmasına müsaade edilmiştir. Müslümanlar, Mekke'de müşriklerin geçmişte kendine yaptıkları tüm baskı ve zulümlere rağmen

Mekke'yi fethettiklerinde inançlarına karışmamışlardır. İslam kültüründe var olan bu hoşgörü Osmanlı Devleti zamanında da kendini göstermiştir. İstanbul'da İslam sancağını dalgalandıran Fatih Sultan Mehmet, insanların inançlarını rahatça yaşamalarına müsaade etmiştir.

Allah'ın insanlara tanıdığı din seçme özgürlüğü, iradesiyle seçim yapmayı öngörür. Konuyla ilgili ayet ve hadislerle bakıldığında inanmanın tamamen irade ile gerçekleştiği ve zorlama ile olmayacağını görülecektir (Atalay, 1999, 123). Tarihe dikkatlice bakıldığında, İslam'ın hüküm sürdüğü toplumlarda homojen bir yapıdan öte, farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşadıkları görülecektir.

İslam inancında din özgürlüğünün ihlal edilmesi büyük bir suç gibi algılanmış ve buna muhalefet edenlerle mücadele edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Enfal Suresinin 39. ayetinde bununla ilgili husus bulunmaktadır (Fırat, 2020, 63). O halde bir insanın din özgürlüğünü zora sokacak hal ve hareketlerden uzak durulmamız elzem bir husustur.

Terör ve şiddet fiillerinden bulunup toplum düzeninin tehdit edilmediği sürece İslam'ın hüküm sürdüğü topraklarda yaşayan Müslüman olmayan topluluğun inanç ve din özgürlüğüne hiçbir şekilde müdahale edilmemiş ve inançlarını rahatça yaşamlarına müsaade edilmiştir. Zimmet anlaşması yapılarak gayr-i müslimlere bir statü tanınmış ve onların toplumun bir bireyi olarak kabul edilmiştir. Zimmet ya da eman adı verilen anlaşmayla bu kimselerin güvenliği sağlanmış ve bunlara zarar verenler hukuki olarak cezalandırılmıştır. Bununla beraber bu kişilerin inançlarını rahat yaşamları için devlet önlem almıştır (Öztürk, 2002, 75).

Sözlük manasına baktığımızda huzur ve barış anlamlarına gelen İslam, insanların huzur içinde ve barış ortamında yaşamlarını arzulamaktadır. İslam dininin getirdiği mesajlarda, insanın ve yaşadığı çevrenin mutlu ve güvenli yaşaması hedefi hep vardır. İnsanın çevresini korurken sadece canlıları değil, cansız varlıkların da muhafaza edilmesi gerektiğini görmek mümkündür. İslam hukukunda var olan cezai yaptırımlar genelde dindar insanların korunmasına yöneliktir. Bununla beraber dini yaşantının ve kamu güvenliği hususlarının korunmasının hedeflendiğini görüyoruz. Diğer inanca sahip olan insanların can ve mal güvenliği de bu kapsamdadır. Bu sebeple insan onurun önemli bir parçası olan dini hayat ve inanç özgürlüğü, kanunlarla muhafaza edilmiş olur (Habergetiren, 2019, 155).

İnsan yaşamının en temel kurumlarından bir tanesi dindir. Dinin muhafaza edilip toplumda varlığını sürdürmesi için onu meydana getiren elemanların yaşaması gerekir. O sebeple din ve inanca değer vererek, din ve ibadet özgürlüğünün tam çalışmasına izin verilmeli, inanç hak ve hürriyetlerin sağlanması gerekmektedir (İzmirli, 1995, 71).

3.2.2. Kişi Dokunulmazlığı Hakkı (Canın Korunması ve Yaşama Hakkı)

Yaşama hakkı, İslam inancına göre Allah'ın insanı yaratması ile beraber kendisine vermiş olduğu ve hiç kimsenin müdahale etme hakkının olmadığı en temel haklardandır. Diğer tüm hakların temelini oluşturan yaşama hakkı, toplumsal sorumluluk anlamında saygı duyulması gereken en değerli haktır (Habergetiren, 2019, 155-156).

Yaşama hakkına keyfi olarak zarar vermek, tüm insanlığa karşı yapılan büyük bir suç niteliğindedir. Kur'an-ı Kerim'de Maide Suresinin 32. Ayetinde bu konu detaylı olarak ele alınıp, özelde Müslümanlar genelde de tüm insanlar ikaz edilmiştir. İlgili ayette bozgunculuk ve karışıklık çıkartmak amacıyla bir insanın canına kıymanın, tüm insanlığı yok etmekle eşdeğer tutulduğunu; aynı şekilde bir insanın hayatını kurtarmak ve muhafaza etmenin de tüm insanlığı kurtarmakla eşit tutulduğunu görüyoruz (Kur'an-ı Kerim, Maide Suresi 32. Ayet). Bu da bize İslam'ın insan hayatına ne kadar değer verdiğini gözler önüne sermektedir.

İnsanın yaşamasıyla kastedilen şey, aslında kendi hür iradesiyle eylem bulunup o doğrultuda davranış sergilemesidir. Elbette yaşama hakkını insana lütfeden Allah'tır (Eskicioğlu, 1996, 130). Hayat hakkı, maddi ve manevi haklar olmak üzere iki kategoriye ayırmamız mümkündür. İnsanın fiziki ve vücudu ile ilgili haklar maddi haklara karşılık gelirken, onur, şeref ve itibarıyla ilgili haklar manevi hakları işaret eder (Karaman, 2007, 184).

Diğer tüm hakların temelini oluşturan yaşama hakkı, ihlali durumunda ise en büyük cezayı gerektirir. Çünkü haksız ve gerekçesi olmadan bir insanın hayatına son vermek, Allah'a şirk koştuktan sonra yapılan en büyük günahlardandır. Dolayısıyla insana hayatı uygun gören ve onu yaşatan Allah, ancak yaşamamasına o karar verebilir. Bundan ötürü insanın hayatı dokunulmazdır ve dokunulması durumunda ise cezası çok büyüktür. Bununla beraber yaşama hakkı ve güvenliği olan bir kişinin, sağlıklı yaşaması mümkün değildir. Bu da bize gösteriyor ki, insana dair tüm hakların kaynağını yaşama hakkı oluşturuyor (Sancaklı, 2020, 68).

Veda Hutbesi'nde dikkatleri çeken konuların başında yaşama hakkı ve dokunulmazlığı gelmektedir. Yarın Allah'ın huzuruna çıkacağımızı, yaptığımız tüm hal ve davranışlardan sorguya çekileceğimizi dile getiren Hz. Muhammed (s.a.v), yaşama hakkını ayaklar altına alan eski adetlerden uzak durmamızı tembihlemekte ve insanların birbirini öldürmelerini yasaklamaktadır. Kan davalarının kaldırıldığı ve ilk kaldıran kan davasının da Amir bin Rebia bin el-Haris bin Abdülmuttalib'in kan davası olduğunu ifade etmiştir (Veda Hutbesi).

İslam dininin en önemli gayelerinden bir tanesi yaşamının korunmasıdır. Nasıl malın, namusun ve diğer bazı şeylerin korunması mukaddes ise yaşama hakkını korumak da mukaddestir. Canı korumak, yaşama hakkına sahip olmakla mümkündür. Yaşama hakkını ne devlet ne de herhangi bir kişi almaya yetkili değildir. Yaşama

hakkının muhafazasında emin olamayan bir kişi, maddi olarak ne kadar ileride olursa olsun hayatı ile ilgili sürekli bir kaygı ve korkusu olacaktır. O sebeple her şeyden önce, hayat hakkını sahip olmalı ve canın muhafazası konusunda güvende olmalıyız (Ünal, 2006, 57).

Allah, öldürülen bir kişinin velisine salahiyyet (yetki) hakkını tanımıştır. Buna göre veli hukukun ölçüleri dâhilinde, katilin öldürülmesini ya da diyeti istemekle serbesttir. Bununla birlikte af etme hakkına da sahiptir. Katilin öldürülmesini istemesi durumunda kısas hakkını kullanmış olur. Elbette söz konusu olan bu durumu kişinin kendisi değil hukuk kuralları çerçevesinde devletin yapması gerekmektedir. Aksi takdirde sosyal adalet sağlanmayacak ve kargaşa ortamı söz konusu olacaktır.

Aydın (1997, 20), insanların öldürmemelik hakkına sahip olduğunu iddia etmekte ve bu sebeple bu hakkın hiç kimse ve hiçbir otorite tarafından elinden alınmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Bir insan diğer haklarından faydalanması için öncelikle yaşama hakkına sahip olmalıdır. Bu hakka sahip olması demek, diğer haklarını da kullanma potansiyeline vakıf olduğunu göstermektedir. O sebeple insanın hayatı dokunulmazdır ve en yalın haliyle her kişi yaşama hakkına sahiptir.

Yaratılanların en şerefli olan insanın onur ve şerefine zarar verilmesi düşünülemez bir durumdur. Alay edilmesi, ırz ve şerefine ayaklar altına alınması ve hakarete maruz kalması şiddetle yasaklanmış ve kesin bir dille men edilmiştir. Hatta ölümünden sonra insan ölüsünün incitilmemesine dikkat edilmiştir (Erturhan, 2013, 186). Böyle bir düşünceye sahip olan İslam'ın insanın yaşama hakkını önemsenmediğini düşünmek olası değildir.

3.2.3. Aklın Korunması Hakkı (Düşünce Özgürlüğü)

Bir insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği akıl sahibi olması ve düşünme kapasitesine sahip olmasıdır. Dolayısıyla akıl bir insana verilen en önemli nimettir. Böylece akıl sayesinde önemli bir varlık haline gelen insan, akli sayesinde sorumluluk sahibi olur. Çünkü İslam'ın muhatapları akıllı insanlardır ve akıl noktasında noksanlık yaşayanların sorumluluğu yoktur (Sancaklı, 2020, 76).

Aklın korunması ile kastedilen şey, insanın yeterli ve iyi düşünmesinin önündeki engellerden korunmasıdır. Zaten doğru düşünmenin önündeki handikaplar kaldırıldığında, toplumun da düzeni sağlanmış olur. Özellikle alkol, uyuşturucu gibi sarhoş eden maddeler, insanın yeterli ve doğru düşünmesini sekteye uğratmaktadır. Sarhoş bir insanın düşünmesi ile sarhoş olmayan bir insanın düşüncesi doğal olarak aynı değildir. Sarhoş olan bir insanın ailesine karşı sorumluluğunu yerine getirmesi ve topluma katkı sağlaması çok zordur. Hem zaten sarhoş olanların namaz başta olmak üzere ibadetlere yaklaşmaması hususu Kur'an-ı Kerim'de sıkça tekrarlanmaktadır. Gerçekten de sarhoş eden maddelerin insan onuru ile bağdaşmayan davranışlara sebebiyet verdiği aşikardır. Bundan dolayı bu tür maddelerin kullanılması İslam'da yasaklanmıştır

(Habergetiren, 2019, 163). Bu durum, İslam'ın aklın korunmasına verdiği önemin bir göstergesidir.

İçkinin yasak oluşunun en önemli sebebi akli melekelerin korunması içindir. İlahi öneriye muhatap olan akıl, ancak bu sayede korunabilir (Gazzali, 1994, 287). Tüm bunlar aklın muhafazası konusun önemli bir husus olduğunu göstermektedir.

Hiz. Muhammed (s.a.v) Muaz bin Cebel'i Yemen'e gönderirken akıl ile kıyastan bulunup karar vermesine fırsat vermiştir. Bu da aklın karar verme noktasında ne kadar önemli olduğunu delilidir (Çubukçu, 1983, 124). Doğal olarak kıyasın yapılması için akla ihtiyaç vardır. Çünkü kıyas sadece İslam hukukunda değil mantık ve felsefe başta olmak üzere birçok alanda kullanılmakta ve daha iyi netice alınmasına vesile olmaktadır. Hiz. Muhammed (s.a.v)'in aklın ve kıyasın kullanılmasına izin verilmesi ve dolayısıyla desteklenmesi çok manidardır.

"Siz hiç düşünmez misiniz? ", "Ey akıl sahipleri, akledin! Aklınızı kullanınız!" bu gibi ayetlerde Allah, aklımızı sürekli olarak kullanmamızı ve bir şey yaparken akledip düşünmemizi ve ona göre karar vermemizi istiyor (Kur'an-ı Kerim, Hud Suresi 30. Ayet; Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 269. Ayet). Görüldüğü gibi Allah tarafından sürekli insanların aklını kullanmaları ve o doğrultuda düşünmeleri telkin edilmektedir.

Bir insanın aklını kullanarak bir problemi çözmesi ve çözüm noktasında düşüncelerini hür bir şekilde ifade etmesi, onurun bir işaretidir. O sebeple düşüncelerinden dolayı insanlar eleştirilmemeli ve alay edilecek davranışlara maruz bırakılmamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de yapılacak işlerin istişare edilmesi çok önemsenmektedir. Dikkat edildiği zaman görülecektir ki istişarede bir nevi beyin fırtınasıdır. Tabii olarak bu yapılırken katılım sağlayan tüm kişilerin çekinmeden kendini ifade etmeleri gerekmektedir. Tersı durumda ise yapılan istişarenin herhangi bir anlam ifade etmeyeceği görülecek ve netice alınmayacaktır (Tezcan, 2017, 3283).

Körü körüne taklit yerine, insanın düşünmesini ve araştırmasını tavsiye eden İslam, düşünceyi yüceltmış ve düşünme eylemi sonrasında karar vermesini istemiştir. Düşünceye değer veren toplumlara şöyle bir göz attığımızda, düşüncenin dondurulmadığı ve düşünceyi engelleyen herhangi bir şeyin olmadığına şahit oluruz. İslam hukukunun temel delillerinden olan içtihat bütünüyle akıl ve düşünceyle ilgilidir. Düşünmek, tartışmak ve sonrasında müzakere etmek içtihadın öğeleri arasında yer almaktadır. O sebeple yararlı ve iyi düşünceleri açıklamak ve ifade etmek her akklı başında bir Müslümanın sorumluluklarındandır (Sancaklı, 2020, 78).

Günümüzün en popüler konularından olan eğitimde fırsat eşitliği ve sınaı mülkiyet hakları aklın korunması ve düşünce özgürlüğü kapsamında görmek lazım. Çünkü bir insanın din ve yaşamı için edinmesi gereken bilgiler bulunmaktadır ve bu akli melekelerini kaybetmemiş her insan için zaruri bir şeydir. O sebeple cinsiyet ayrımı yapmadan tüm insanların bilgiye ulaşmaları sağlanmalı ve bilginin önündeki engeller kaldırılmalıdır. Yazar ve ilim adamı gibi insanların büyük bir çaba göstererek ortaya

koydukları eserlere saygı gösterilmeli ve emeklerinin karşılığını almaları engellenmemelidir. Bu durum o insanın onur ve şerefi ile ilgili en önemli husustur (Habergetiren, 2019, 164).

Sonuç olarak şunu ifade etmek gerekirse insanı diğer tüm canlılardan ayıran en önemli husus akıldır. Akıl da beraberinde düşünmeyi ve hayata dair bilgileri öğrenmeyi gerektirir. Tüm bunlar yapılırken insanların hür düşünmesine engel olunmamalı ve düşüncelerinden dolayı kınanmamalı, alay edilmemelidir. Bununla beraber aklın ve düşüncenin ürünü olan çalışmalar günümüzün tabiriyle sınai mülkiyet hakkı kapsamına girmekte ve önemsenmektedir. Bu gibi ürünlere değer vermek insan onur ve şerefini yüceltmektedir.

3.2.4. Nesil, Onur ve Namusun Korunması ve Dokunulmazlığı Hakkı (Neslin Korunması)

Neslin korunması ve dokunulmazlığı derken, insan onuru için çok anlamlı olan namus, evlilik ve özel hayatı (mahremiyet) ilgilendiren hususlar aklımıza gelmektedir. Çünkü namus ve haysiyet, bir insanın toplum içerisinde onurlu bir hayat yaşaması için sahip olması gereken en önemli değerlerindendir (Habergetiren, 2019, 160).

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de neslin, onur ve şerefin çok önemli değerler olduğu söylemek mümkündür. Çünkü bu bir kişiden bahsederken iyi ve onurlu bir yaşantıya sahipse namuslu, ahlaklı ve haysiyet sahibi nitelemelerinden söz ederiz. Bu da bu değerlerin ne kadar önemli olduğu ve insan onuru için yüceltici etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

En temel ve doğal haklardan olan nesil ve ailenin korunması hakkı, aile kurumunun varlığı ile ancak korunabilir. İslam inancına baktığımızda, aile birliğini tehdit eden unsurların kınandığı ve yasaklandığını görüyoruz. Dolayısıyla evlilik dışı bir hayat ve zina en sert biçimde yerilmiş ve yasaklanmıştır. Bu sebeple mutlu bir ailenin başlangıç noktası olan nikâh teşvik edilmiştir (Sancaklı, 2020, 79). Nitekim İslam hukukunda evlenerek aile kurmak bir hak olduğu kadar görev olarak da karşımıza çıkmaktadır (Eskicioğlu, 1996, 310-314). Nesli korumak ancak bazı şeyleri yapmakla mümkündür. Önce İslam'ın teşvik ettiği şekilde nikâh yoluyla evlenmek lazım, bundan sonra çocuk sahibi olarak ve çocuğunun da güzel bir şekilde yetiştirmekle mümkün olabilir (Sarıçam, 2003, 334).

Aile kurumu hiç şüphesiz toplumun temelini oluşturmaktadır. O sebeple aile kurumu sağlam temeller üzerine kurulmalı ve gelebilecek her türlü tehlikelere karşı en üst önlemler alınmalıdır. İslam, aileyi oluşturmak için evlenmeyi teşvik etmiş, onu korumak için de yasalar koymuştur. Böylece toplumun ve geleceğin temeli olan aile korunmuş ve aileye karşı yapılacak iftiralar büyük suç sayılmıştır. Doğal olarak aileye atılan bir iftira ailenin sağlığını ve huzurunu bozar. Ayrıca eşler arasındaki sevgi ve

saygının zedelenmesine sebebiyet verir (Ünal, 2006, 49). Bu sebeple aile söz konusu olduğunda çok dikkatli olmalıyız ve yapılan iftiralara alet olmamalıyız.

Gerçekten de neslin bozulmasına ve aile müessesesinin dejenere olmasına sebep olan en önemli etken evlilik dışı ilişki, yani zinadır. Allah Kur'an-ı Kerim'de zinaya kesinlikle yaklaşılmaması gerektiği konusunda ikazda bulunurken bu durumun çok çirkin ve kötü bir yol olduğu ifade edilmiştir (Kur'an-ı Kerim, İsra Suresi 32. Ayet). Gerçekten de zina insan onur ve şerefini ayaklar altına alan çirkin bir yol olup toplumun temel taşı olan aileyi tehdit eden en büyük düşman durumundadır.

Çocuğu dünyaya getirmekle anne ve babalık görevi yerine getirilmiş olunmuyor. Nasıl kulağına ezan okunup güzel bir isim koymak ebeveynlerin göreviyse maddi ve manevi olarak sağlıklı bir şekilde büyütmek de en temel vazifelerindendir. Bununla beraber, terbiyeli ve insanlığa faydalı bir şekilde hayata hazırlamak da önemlidir. Ebeveynlerin görevi her zaman devam etmekle beraber, mihenk noktası çocuğun evlendirmesi vaktine kadardır.

Hukukta yetişkinlerin hakları olduğu gibi anne karnındaki çocuğun da hakları vardır. Çocuğun hukuki ehliyete sahip olması için anne karnında cenin dediğimiz durumda olması yeterlidir. Bu sebeple anne karnındaki bir cenine zarar vermek suçtur (Bilgili, 2015, 228). Çocuk doğduktan sonra nafakasının temin edilmesinden babası sorumludur. Eğitim alması, temel ihtiyaçların karşılanması da önemli haklardan olup ebeveyn sorumluluğundadır. Görüldüğü gibi anne karnına düşmesi ile beraber hakları söz konusu olan insan, İslam tarafından korunup önemsenmiştir. Bu durum İslam'ın insan onuruna verdiği değeri bize göstermektedir.

Diğer canlılarla kıyaslandığında çocukluk dönemini en uzun yaşayan canlı insandır. Bu dönemde insana ait inanç, karakter vb. birçok husus şekillenir. Bu dönemde yaşananlar, insanın geri kalan hayatına yön vermektedir. O sebeple bu dönemde sevgiyle büyüyen ve korkularını yenen çocuk, hayatın geri kalanını daha güzel sürdürür. Dolayısıyla çocukların sevgi hakkı çok değerlidir (Zorlu ve Zorlu, 2019, 1853).

Çocuk hakları, İslam hukuku ve Osmanlı uygulamalarında önemli görülüp ele alındığı gibi ülkemizin hukuki sistem ve taraf olduğu uluslararası hukuki metinlerde belli düzenlemelere tabi tutulmuştur (Zorlu, 2013, 125). Çünkü çocukluk dönemi insan hayatında önemli bir yere sahiptir ve insanın geri kalan hayatını şekillendirmesinde büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Zorlu (2013, 134-154) İslam'da çocuk hakları ile ilgili bir çalışma yapmış ve çocuk haklarını "Çocuğun Yaşama Hakkı", "Çocuğun Eşitlik Hakkı", "Çocuğun Himaye Hakkı", "Çocukların İsim ve Vatandaşlık Hakkı", "Çocuğun Sosyal Güvenlik, Tedavi ve Yardım Hakkı" ve "Çocuğun Temel Eğitim Hakkı" şeklinde kategorize etmiştir.

Görgülü (2017, 5-6), neslin devamının ancak meşru bir nikahla mümkün olabileceğini ve bu durumun İslam tarafından çok önemsendiğini iddia eder. Nesebin bilinmesi ve neslin korunması, İslam'ın korumayı amaçladığı en temel hakların başında gelmektedir. Zaten bunların korunması durumunda, neslin zarar görmesi ve insan onurunun zedelenmesi mümkün değildir.

Neslin ve namusun korunmasına dair İslam'da birçok hukuki düzenlemeye rastlamak mümkündür. Kadınların onur ve kişiliğini lekeleyen ve toplum içinde rencide olmasına sebep olan zinanın yasaklanması bunların başında gelir. Ayrıca zina suçlamasında bulunan kişinin bunu dört kişi ile ispatlama sorumluluğu ve bunu ispat etmemesi durumunda ise seksen sopa cezasına çarptırılması kadının onur ve namusunu korumaya yönelik bir uygulamadır (Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi 4, 6 ve 9. Ayetler).

Aile ve insanın iffetinin tehdit edilmesi neticesinde toplumun dengesinin bozulmaya yüz tuttuğunu söylemek mümkündür (Sancaklı, 2002, 81). Ne yazık ki ülkemizde bile insan onur ve şerefini ayaklar altına alan bir durum söz konusu olup aile ve toplumu tehdit eden bir dünya görüşü etkili olmaya başlamıştır. Buna çözüm bulunmadığı zaman, neslin ve nesebin bozulacağını tahmin etmek zor değildir.

Neslin korunması önemli bir konudur. Nesli korumak ancak aile ile mümkün olup nikahın teşvik edilmesi elzem bir durumdur. Aileyi tehdit eden en büyük tehlikenin nikah dışı bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. O sebeple toplumun temelini oluşturan ailenin tüm tehditlere karşı korunması ve sağlıklı nesillerin yetişmesi için gerekli çalışmaların yapılması toplumsal bir görevdir. Örnek ve sürdürebilir bir topluma inşasının ancak ahlaki değerleri sahip bireyler yetiştirmekle mümkün olabileceğinin unutmaması ve bu doğrultuda çalışmaların sürdürülmesi büyük önem arz etmektedir.

3.2.5. Malın Korunması ve Dokunulmazlığı Hakkı (Özel Mülkiyet Edinme Hakkı)

İslam'da salt anlamda malın yaratıcısı ve sahibi Allah'tır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette malın sahibinin Allah olduğu ve malı dilediğine verdiğinin altı çizilmektedir. Bununla beraber insanın fitratında mal edinme duygusu mevcuttur (Sancaklı, 2020, 82). Allah'ın mutlak mal sahibi olması, insanın mal ve mülk edinmesinin önünde engel teşkil etmemektedir (Yeniçeri, 1980, 37).

Nasıl ki İslam'da yaşama hakkı doğal bir hak olarak kabul edilmişse mal ve mülk edinme de doğal bir hak olarak kabul edilmiştir. Doğal olarak harama bulaşmadan ve helal usullerle mülk kazanmak hak olarak görülmüş ve teşvik edilmiştir. İslam'da mülkiyet hakkına dair en önemli ilkelerden bir tanesi, bir başkasına ait mala izinsiz olarak karışmamaktır. Hatta kadınların kendi eşlerinden bağımsız olarak mülk edinme hakları da bulunmaktadır. Faiz başta olmak üzere hırsızlık, el koyma ve tefecilik gibi gayri ahlaki yollarla yapılan ve mal dokunulmazlığını tehdit eden davranışlar yasaklanmıştır (Fırat, 2020, 65).

İnsanın hayatını idame etmesi için mal ve mülke duyduğu ihtiyaç yadırganmayacak kadar doğaldır. Sahip olunan malın kaybı insanı olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple malın korunması ve dokunulmazlığı hukuki olarak güvence altına alınmıştır. Mal sahibinin müsaadesi olmadan bir başkası tarafından kullanılmasına izin verilmemektedir. Kişinin malına yapılan saldırı, şahsına yapılan saldırı olarak kabul edilir. Genel olarak hukukta malın korunması ve dokunulmazlığı en temel hak olarak kabul edilmiş ve güvence altına alınmıştır. Günümüzde mülkiyet hakkının yer almadığı bir anayasa neredeyse bulunmamaktadır.

İnsanların maddi ve manevi yönleri bulunmaktadır. Maddi yönünü bedenine karşılık gelirken manevi yönü ile ruh kastedilir. Bedenin ihtiyacına karşılamak için de mala ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla beraber bazı ibadetlerin yapılması için de mala ihtiyaç vardır. Zekât vermek ve hacca gitmek için belli bir miktarda mala sahip gerekmektedir (Ünal, 2006, 52).

İslam'da meşru yollarla kazanılan mal için özel mülkiyet hakkı bulunmakta ve bu hak güvence altına alınmıştır. Konu ile ilgili olarak İslam hukukunda bazı düzenlenmeler yapılmıştır. Hırsızlık yapılması durumunda had suçu devreye alınmıştır. Bununla birlikte bazı malları çalanlar için el kesme cezası ve tazminat ödeme cezaları öngörülmüştür (Aybakan, 2003, 130-134). Dolayısıyla İslam inancında özel mülkiyet hakkı bulunmakta olup mal ve mülkiyet hakkı dokunulmaz olarak kabul edilip korunmuştur.

Veda Hutbesi'nde geçen "Şüphesiz ki, nasıl şu gününüz içinde bulunduğunuz ayınız ve beldeniz haramsa, kanlarınız, canlarınız ve mallarınız da haramdır, dokunulmazlığı vardır" (Buhari, Hudud 9; Müslüm Hac, 147). Dikkatlice baktığımızda, insanın sahip olduğu malı, canı ve hayatı gibi dokunulmaz olarak kabul edilmiş ve korunmuştur. Bu da bize mal ve mülkün dokunulmazlığı hususunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İnsan doğası ve fitratı gereği beslenmeye, giyinmeye ve bir meskende yaşamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için de dünyada mevcut olan bazı eşya ve nesnelere ihtiyacı vardır. Mal dediğimiz bu eşyalara sahip olması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaçlar hukukta mülkiyet hakkı denilen konuya karşılık gelmektedir. Bu noktadan sonra mülkiyetin kime ait olduğu konusu tartışmalara sebep olmaktadır. Hukukta kamu ve özel mülkiyet problemi, insanlığın yararına olacak şekilde ele alınmış ve buna göre düzenlenmiştir. Bu konu İslam hukukunda kamu menfaatiyle sınırlandırılmış özel mülkiyet anlayışı şeklinde ele alınmıştır. Bir insan, kamu yararına ve mal ile ilgili ahlakiliğe zarar vermemek şartıyla kendi sahip olduğu mal ve mülk ile ilgili istediği tasarruf hakkına sahiptir (Özdemir, 2019, 283).

Bir insanın meşru yollarla kazanmış olduğu mal ve mülk kutsal kabul edilmektedir. Bir başkasının sahip olduğu mala saldırma ve el uzatmak kesinle yasaklanıp haram kılınmıştır (Sancaklı, 2020, 85). Hz. Muhammed (s.a.v) bir hadisinde

"Müslümanın malı, diğer Müslümanlara helal olmaz" (Müslüm, Kaseme 29) buyurarak, mal ve mülk dokunmazlığına dikkat çekmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu doğrultuda bir ifade bulunmaktadır. Müslümanların birbirinin malına rızaları olmadan dokunmamalarını, ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaret sonucunda bunun mümkün olabileceğini görüyoruz. Devamında ise, buna riayet etmeyenlerin hem bu dünyada hem de diğer dünyada ziyanda oldukları beyan edilmiştir (Nisa Suresi, 29. Ayet). O zaman bu konunun ne kadar önemli olduğunun farkına varılmalı ve başkalarının sahip olduğu mal ve mülke saygı duyulmalıdır.

Hırsızlık, faiz, kumar, ölçü ve tartıda hile, rüşvet, aldatmak ve israf malın muhafazasını tehdit eden en önemli sebeplerdir. Tüm bunlar İslam'da ayıplanmış ve Müslümanların uzak durması için yasaklanmıştır (Ünal, 2006, 54-57). Zaten İslam'da yasaklanan şeyler doğal olarak haram kılınmıştır.

Toparlamak gerekirse, İslam'da mal ve mülk edinme hakkı vardır ve bu insanın yaşam sürmesi için olmazsa olmazlardandır. Bununla beraber mal ve mülke karşı yapılacak her türlü saldırı kesin bir dille reddedilmiştir. İslam hukukunda da buna karşılık çeşitli müeyyideler söz konudur. Örneğin başkasının malını gasp edenlerin tazir cezasına çarptırılması gibi. İslam insanların mal edinmesine müsaade ederken edinme yollarına dikkat edilmesini istemiştir. Başkasının malına zorla el koymak, faiz, israf vb. hususlarına çok özen gösterilmelidir (Ömeroğlu, 2018, 131).

3.3. İslam Hukukunda Hürriyetler

Hürriyet ve demokrasi, geçmişten günümüze insanlığın kafa yorduğu sorunların başında gelmektedir. Devletlerin hukuk sistemlerinde var olan hukuk kuralları; kişi, toplum ve devlet erkinin ne yapabileceğini veya ne yapamayacaklarını belirten düzgüsel kurallardır (Doğan, 2018, 1). Dolayısıyla hukuk sisteminin önemli bir parçası olan hürriyetler, toplumsal düzeni sağlayan en önemli yapıtaşlarıdır.

İnsan, sahip olduğu özellikler hasebiyle yeryüzünde özel ve değerli bir varlıktır. Bu sebeple kendisine verilen değerler neticesinde önemli bir yere sahip olur. Allah tarafından insana verilen hak ve hürriyetler insana değer katmakta ve daha onurlu bir yaşam sürmesinin kapılarını aralamaktadır (Akdemir, 2014, 45).

İslam'da söz konusu olan insanların dünyaya hür olarak geldiği fikri, hürriyetin insanın dünyaya gözünü açması ile beraber sahip olduğu bir hak olarak ele alınmasına sebep olmaktadır. İslam düşüncenin temelini oluşturan insanların hürriyetini garantiye alma konusu çok değerlidir. Zaten bu durumdan dolayı İslam hukukunda hürriyete bakış açısı diğer düşünce ve ideolojilerden çok farklıdır (Şenel, 1993, 13). Çünkü İslam'ın hürriyet düşüncesi insanın doğal ve tabii bir hakkı olarak algılanırken modern hürriyet düşüncesi ancak belli bir vakit yaşanan bunca olaydan sonra şekillenmiştir.

İslam hukukunda hürriyet bütün insanlar için söz konusu olup insan onur ve şerefine temelini oluşturmaktadır. Doğal olarak insanlar İslam hukukuna göre özgür

olarak doğarlar (Tabakoğlu, 1988, 103). İnsanı evrende var olan tüm canlı ve cansız varlıklardan ayırt eden biricik özelliği hürriyete sahip olmasıdır. Hürriyetlerin değerli olması ve bir anlam ifade etmesi için iradenin olması gerekmektedir. Çünkü İslam inancında "Allah'ın her şeyi bildiğini ve her şeye gücü yeten" olarak ifade edilmesine rağmen, insanın iradesi sayesinde tercihte bulunması ve hür olduğunu söylemek mümkündür (Bussool, 1991, 69).

İslam hukukunda hürriyet düşüncesi, çağdaş düşünce sisteminin yaşadığı evreleri yaşamamıştır. Söz konusu sistemde bazı hakların elde edilmesi için çok çaba harcanmış ve bunun karşılığında bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. Ancak bunun neticesinde modern anayasalardan geçen hürriyetler var olabilmıştır. Bununla beraber yaşanan bu olumsuzlukların hiçbiri İslam dünyası ve düşüncesinde yaşanmamıştır. Bu durumun en temel sebebi, İslam düşüncesinde hürriyetin tabii bir hak olarak yer almasıdır. Bu hürriyetlerin garantisi devlet koruması altında olup insan hayatı için çok önemlidir (Nebhan, 1978, 275).

Hürriyet öyle önemli bir şey ki karakter ve şahsiyetli insanların ortaya çıkmasına vesile olur. Bir toplum gelişip ilerliyorsa ve bir zaman sonra bu ilerlemede bir duraksama ve gerileme oluyorsa bunun en büyük nedenlerden bir tanesi hürriyete verilen değerin azalmasıdır. Hürriyet noktasında sıkıntı olduğu zaman şahsiyetli ve onurlu insanların da varlığında bir noksanlık görülecektir (Sargin, 2010, 94). O zaman yapılması gereken en önemli husus, insanların sahip oldukları hak ve hürriyetleri en iyi şekilde kullanmalarına müsaade etmek ve korumaktır.

Ulusal ve uluslararası hukukta yer alan haklar, insanın ihtiyacına binaen var olmuştur. Örneğin insanın hayatını sürdürmesi için yaşama hakkı, yaşamını maddi olarak sürdürmesi için mal ve mülkiyet hakkına ihtiyaç duyar. Bunun üzerine toplumsal hayatı düzenleyen hukuk kuralları bu ve benzeri hakları ele almaktadır. Bununla beraber insan hayatı için önemli bir yere sahip olan bazı hakların hukuk sistemlerinde kendine yer bulmadıkları veya yeterince ele alınmadıkları söylenilebilir. Sevgi hakkı hukuki düzenleme ve öğretilde kendine çok az yer bulurken, çocuklar için sevgi hakkı neredeyse yok denilecek kadar az yer kaplamaktadır.

Klasik İslam hukuku olarak bilinen fıkıh kitaplarına göz attığımızda, hak ve hürriyetlerle ilgili herhangi sınıflandırmaya rastlamak mümkün değildir. Yakın zaman İslam hukukçuları bu konu ile ilgili çeşitli kıstaslar kullanarak birtakım sınıflandırma yapmışlardır. Yapılan bu sınıflandırmalar içinde en çok kabul gören çalışmaya göre hürriyetler dört ana başlık ve alt başlıklardan meydana gelmektedir. Kişisel, sosyal, manevi, siyasi ile mali ve sosyal hürriyetler olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Elbette bu sınıflandırma çağın şartlarına ve İslam hukuku mantığına göre şekillenmiştir (Hodza, 2017, 35-36). Nitekim günümüzde yaşayan en önemli İslam hukukçularından olan Armağan (2011, 93-220) da çalışmalarından bu sınıflandırmayı temel almıştır.

Şahsi hürriyetler konusu; kişi dokunulmazlığı, seyahat ve yerleşme hürriyeti, kişi hürriyeti güvenliği ve özel hayatın gizliliği alt başlıklarından oluşmaktadır. Bununla beraber konut dokunulmazlığı, özel eşyanın gizliliği ve haberleşme hürriyeti gibi haklar da bu hürriyet kapsamında ele alınmıştır. Dernek kurma ile toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları bu hürriyet kapsamına girmektedir. Ayrıca İslam hukukunda sözü edilen tecessüs ve gıybet yasağı da kişisel hürriyetlerle ilgilidir (Armağan, 2011, 93-133).

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti ile sivil itaatsizlik arasında ilişki bulunmaktadır. Ortak çıkarların savunulması, belli düşünce ve gelişim çerçevesinde kamuoyu oluşturma gibi hedefler sivil itaatsizlik ile toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyetini bir araya getirmektedir. Duruma göre sivil itaatsizlik, toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti sınırlandırılabilir; bu sınırlandırmalar toplumun yapısı ve demokrasi anlayışı ile bağlantılıdır. Başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi olmak üzere birçok uluslararası metin ve sözleşmede bu sınırlandırma konusu ele alınmıştır (Doğan, 2020, 141).

Manevi hürriyetlere baktığımızda fikir açıklama ile din ve vicdan hürriyetleri bu kapsamda ele alınmıştır. Sosyal ve mali hürriyetler, mülkiyet, kamulaştırma, sendika kurma ve ailenin korunması hakkı bu grupta değerlendirilebilir. Siyasi hürriyetlere baktığımızda da vatandaşlık, siyasi parti kurma, seçme ve seçilme, vergi ile kamu hizmetine girme hakkı bu kapsama girmektedir (Armağan, 2011, 126-220).

3.3.1. Şahsi Hürriyetler

İslam inancı, insana çok değer vererek insanın onur ve saygınlığını güvence altına almıştır. Kur'an-ı Kerim'e şöyle bir göz atıldığında, bütün insanları insan olması nedeniyle değerli olarak kabul ettiği ve insan onurunu muhafaza etmek için önlem aldığı görülecektir (Ermemiş, 2018, 33). Bundan dolayı insanlara bazı hürriyetler bahsedilmiş ve bu sayede daha iyi bir hayata kapı aralanmıştır.

Hürriyet insan için vazgeçilmez bir duruma karşılık gelmekte olup İslam inancında şahsi hürriyetler mukaddestir. Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Suresinde de belirtildiği gibi "Hüküm sadece Allaha aittir" kelamı neticesinde, ancak Allah insanın şahsi hürriyetini kısıtlayabilir; bunun haricinde hiç kimsenin şahsi hürriyetleri kaldırma ve sınırlandırma durumu söz konusu değildir. Bununla birlikte insanların başkalarına ait hürriyetlerine zarar vermemesi şartıyla iradeleri noktasında hür bırakıldığını söylememiz olasıdır (Topaloğlu, 1990, 6).

Sırf insan olması nedeniyle bu haklara sahip olan insan, sahip olduğu bu haklardan yararlanması gerekmektedir. Çünkü bu hürriyetler, kişinin maddi ve manevi mevcudiyeti için olmazsa olmazlardandır; kişiliğin gelişimine yardımcı olur. Bununla beraber kişinin kendi varlığına hissetme, koruma ve güvenli bir hayat sürmesini sağlar (Armağan, 2011, 95). Bu hak ve hürriyetler öğretilde klasik hak ve hürriyetler olarak da geçmektedir.

Şahsi hürriyetler, kişinin yararlanması gereken en önemli hürriyetlerden bir tanesidir. Bir kişinin şahsi hürriyetleri yoksa ve korunmuyorsa diğer hürriyetlere sahip olmanın hiçbir kıymeti harbîyesi yoktur (Nebhan, 1978, 275). O halde bu kategoride bulunan hürriyetler çok önemli olup, diğer tüm hürriyetleri kapsamaktadır.

Kişî hak ve hürriyetlerin uygulanmasından kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemi büyüktür. Kuvvetler ayrılığı, baskı politikalarını engellerken insan hak ve hürriyetlerin uygulamasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız olmasını öngören kuvvetler ayrılığı; egemenlik yetkisi ile beraber yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi sağlamaktadır. Bu denge iyi sağlandığında insan hakları, toplumsal menfaat ve kişisel hak ve hürriyetler güven içinde olurlar (Doğan ve Geyik, 2020, 21).

Bu haklar, kişinin şahsi ve ekonomik tasarrufları ile ilgili hak ve hürriyetlerinden oluşmaktadır. İslam'da şahsi hürriyetler temel ve kutsaldır. Bu hürriyetler kişinin onur ve şerefini korumaya alırken, aynı zamanda toplumsal refahı sağlayacak olan din, kültür ve toplumsal dayanışmayı da sağlamaktadır. Toplumsal dayanışma ile kastedilmek istenen zekât ve beytülmal müesseseleridir. İlk baştan beri İslam'da yapılan çağrı özellikle bir toplum ve ülke için olmayıp, tüm insanlık içindir. O sebeple böyle bir düşünce sistemi, ortaya koyulan tüm düşüncelerin en üstü niteliğindendir (Hamidullah, 1977, 41).

Şahsi hürriyetler, İslam dininin genel özelliklerindendir. O sebeple bu hürriyetlerin hudutlarını çizmek de bir o kadar çetindir. İslam'da temel değer yargıları ilahi kaynaklı olup neyin doğru neyin yanlış olduğu tespit edilirken toplumsal yarar göz önünde bulundurulur. Elbette bu yapılırken kişî hürriyetlerin zarar görmemesi, insana ait onur ve değer önemi dikkate alınmaktadır (Doi, 1981, 18). Çünkü toplumu meydana getiren de insanlardır. O halde insan ne kadar hür ise toplum da o kadar mutludur.

Şahsi hürriyetleri; kişî dokunulmazlığı hürriyeti, seyahat ve yerleşme hürriyeti, kişî hürriyeti güvenliği, özel hayatın gizliliği, toplantı ve gösteriş yürüyüşü hakkı ve dernek kurma hürriyeti başlıkları altında ele alabiliriz (Armağan, 2011, 93-123; Bayraktar, 1991, 265).

Bu hürriyetin en önemli ayağını oluşturan kişî dokunulmazlığı, herkesin yaşama hakkına sahip olması ve bununla ilgili hürriyetinin dokunulmaz olduğu ile ilgilidir. Gerek devlet gerekse de herhangi bir insan başkasının maddi ve manevi kişiliğine dokunma ve hürriyetine karışma hakkına sahip değildir. Doğal olarak maddi ve manevi dokunulmazlık derken aklımıza yaşama hakkı gelmektedir (Armağan, 2011, 95-99).

Kur'an-ı Kerim'e göre kişinin hayatı mukaddes olup kişî dokunulmazlığı esastır. Çünkü Allah hürriyetten sonra ismet hakkını vermiştir (Demir, 1988, 169). O sebeple insan hayatı ile kişiliğini koruma hakkı bulunmakta olup bu konuda her türlü çaba ve çalışma gösterilmelidir. Bundan ötürü, geçerli bir sebep olmadan bir insanın hayatına

kast edilmez. Haksız yere bir kişinin canına kıydığı zaman, tüm dünyanın canına kıymış gibi olur (Kur'an-ı Kerim, Maide Suresi, 32. Ayet).

Kişinin dokunulmazlığı hem maddi hem de manevi yaşamı bakımından söz konusudur. O sebeple insanlara zulüm edilmez. Çünkü böyle bir girişim insanın maddi ve manevi hayatına tecavüz olup bir eziyettir (Armağan, 2011, 97). "Zulümden kaçınınız, çünkü zulüm kıyamet gününde bir karanlıktır" (Buhari, Mezalim 8; Müslim, Birr 56). O zaman anlamamız gereken husus zulmün haram kılınmış olması ve çirkin bir davranış olduğudur. Bununla beraber sataşma, sarkıntılık gibi davranışlar da İslam hukukunda suç sayılmış ve karşılığında cezai müeyyide uygulanmıştır.

Savaşlar, etnik ayrımcılık, narsizm gibi olgu ve olaylar da insan hayatına ve onuruna karşı yapılan birer saldırı niteliğindedir. Bu sebeple insana düşen en büyük vazife, diğer insanların yaşam haklarına saygı duymaları ve dünyanın daha iyi yaşanabilir bir duruma getirmek için çaba göstermeleridir (Kılıç, 2014, 355).

Bir diğer şahsi hürriyet ise, seyahat ve yerleşme hürriyetidir. Günümüzdeki anayasa ve hukuk sitemlerine bakıldığında bu konunun önemli olduğunu görülecektir. Buna göre bir kişinin hem ülke içinde hem de ülke sınırları dışında seyahat etme hakkı bulunmaktadır.

İslam hukukunda da bu hürriyet çok önemsenmiştir. Kişinin yurt içi ve yurt dışına çıkma hürriyetine sahip olduğunu belirten İslam, seyahat etmeyi bile önermiştir. Kişiler herhangi bir yere yerleşme hakkına sahip olup oradan da başka bir bölgeye gitme hakkına haizdir. Modern hukukta olduğu gibi İslam hukukunda da belli durumlarda seyahat ve yerleşme hürriyeti kısıtlanabilir (Armağan, 2011, 100).

İlk vakası Çin'de başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını tüm alanları etkilediği gibi seyahat ve yurt dışına çıkma hakkını da etkilemiştir. Ülkemiz de dahil olmak üzere birçok devlet vatandaşlarının yurt içi ve yurt dışına çıkmasına müsaade etmemiştir. Yapılan bu uygulamanın en önemli sebebi kamu ve kişi sağlığıdır. Dolayısıyla ülkenin milli menfaatleri ve salgın durumuna bağlı olarak seyahat etme kısıtlaması söz konusu olabilmektedir.

"Sizden önceki toplumların hayatında nice ilahi kanunlar tatbik edilmiş ve bunların sonuçları yaşanmıştır. İsterseniz yeryüzünde şöyle bir gezip dolaşın da peygamberleri yalayanların sonu nasıl olmuş bir görün" (Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran Suresi 137. Ayet). "Peki, onlar, hiç yeryüzünden dolaşarak kendilerinden önce gelip geçenlerin sonu nasıl olmuş diye bakıp ibret almazlar mı? Allah onları yerle bir etmişti. Bu kâfirleri de aynı son beklemektedir" (Kur'an-ı Kerim, Muhammed Suresi 10. Ayet).

"Seyahat ediniz, sıhhat bulursunuz" (Hanbel, 2/380). "Bir yerde hastalık görürseniz oraya girmeyiniz. Hastalık bulunan bir yerde iseniz oradan çıkmayınız" (Müslim, 2218; Tirmizi, 1065).

Ayet ve hadisler bize gösteriyor ki İslam tüm kişilere seyahat etme ve yerleşme hürriyetini tanımıştır. Hatta seyahatin tavsiye edildiğini ve seyahat eden birinin sıhhat

bulacağı ifadesi çok anlamlıdır. Bununla birlikte zorunlu sebeplerden dolayı da bu hak ve hürriyetin kısıtlanabileceğini görüyoruz.

Suçluluğu hakkında güçlü emareler bulunan kişiler için, kaçmasına engel olmak ve kanıtların yok etmesinin önüne geçmek için yargıç kararıyla tutuklanabilir. Yakalanmak için bir kimseyi hürriyetinden yoksun bırakmak ise ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda yapılabilir. Günümüz modern hukukunda kişi hürriyeti ile ilgili durum bundan ibarettir. İslam hukukunda da buna paralel bir anlayış söz konusudur (Armağan, 2011, 101).

Kişi ya da kişilerin dışa kapalı, başkalarını ilgilendirmeyen ve kendisi ile ilgili hareket alanını ifade eden özel hayat, bir nevi toplumsal yaşamdan kopuk bir alanın ifadesidir. O sebeple kişinin ve ailesinin özel hayatı gizli ve saygındır. Birey ve ailesi ile ilgili özel konuların başkaları tarafından bilinmesi ve araştırılması dini olarak da hukuki olarak da yanlıştır. Zaten ahlaki olarak doğru olduğunu söylemek hiç mümkün değildir. Dolayısıyla kişinin kendisi ve ailesi ile ilgili kendi aralarında paylaştıkları her şey başkası tarafından bilinmesi ve araştırılması özel hayat gizliliğine aykırı olup kişilik haklarına bir saldırı niteliğindedir (Kılıç, 2014, 358).

Hem Kur'an-ı Kerim hem de sünnette, özel hayatın gizliliği ile ilgili durum ele alınmıştır (Fırat, 2020, 67). İnsanların birbirinin kusurunu araştırmasının doğru bir davranış olmadığı ve bir kişinin arkasında konuşmanın ve onu çekiştirmenin doğru bir davranış olmadığı hususu Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir (Kur'an-ı Kerim, Hucurat Suresi, 12. Ayet). Bir hadiste de Müslüman birinin gizli ve utanacağı halinin araştırmasının çok kötü bir davranış olduğu ve bunun yapan birisinin de ayıplarının Allah tarafından ortaya çıkaracağı uyarısı vardır (Tirmizi, Birr 85).

Konut ya da mesken, kişinin devamlı ya da geçici olarak içinde ikamet ettiği yere denir. O sebeple kişilere ait meskenlere zaruri olmadıkça girilmez ve arama yapılmaz (Nebhan, 1978, 277). Kur'an-ı Kerim'de bu doğrultuda bir ifade bulunmaktadır. Bir kişinin, başkasına ait bir eve izinsiz ve selam vermeden girmesinin doğru bir davranış olmadığı konusunda önemli bir ikaz vardır (Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi 27. Ayet).

Haberleşme hürriyeti ve haberleşme gizliliği ile özel eşyanın gizliliği İslam hukukunda özel hayatın gizliliği kapsamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir (Fırat, 2020, 68). Zaten burada mevzubahis olan kişinin mahremiyetini korumaktır.

İslam hukuku haberleşme hürriyetini tanımıştır (Fendoğlu, 1993, 106). Dolayısıyla haberleşme gizliliğini de önemsemiştir. Çünkü haberleşmede bir başkasının bilmemesi gereken bilgiler veya gizli şeyler olabilir. "Kardeşinin mektubunu izni olmadan okuyan biri, mektubu cehennemde okuyacaktır" (Ebu Davut, Dua 23). Konun önemi noktasında bu hadis noktayı koymuştur. Başkasına ait özel bir bilginin izinsiz olarak öğrenilmesini sert bir dille eleştiren Hz. Muhammed (s.a.v), mahremiyet için

söylenmesi gereken şeyi söyleyip en üst perdeden gerekli uyarıyı yapmıştır (Yayla, 1994, 126).

Özel eşyanın yabancıların müdahalesinden korunması İslam hukukunda değer verilen bir husustur. Özel eşya dediğimiz şeyler, hatıra defteri, fotoğraflar, banka cüzdanları, vasiyetnameler ve benzeri eşyalar olabilir. O sebeple bu saydığımız eşyalara, sahibinin müsaadesi olmadan bakılması ve yayımlanması yasaktır. Konu ile ilgili İslam hukukçuları modern hukukçular gibi bir arada tanzim edilmiş değilseler de bu konular daha çok ahlak konuları içerisinde ele alınmıştır. Çünkü İslam'da ahlak ile hukuk ilişkisi, çağdaş hukuktan çok farklıdır (Armağan, 2011, 104).

İslam hukukunda toplantı ve yürüyüş hakkı ile ilgili engel teşkil eden bir durum söz konusu değildir. Çünkü bu hak, fikir açıklama hürriyetinin ortaya çıkış şekline başka bir şey değildir. Bu sebeple bu haklar, anayasalarda düzenlenmiştir (Armağan, 2011, 122-123).

Dernek kurma hakkı, tüzel kişilik kavramı ile ilgilidir. İslam hukukunda tüzel kişilik kavramı pek kullanılmamıştır. Bu durum İslam hukukunun tüzel kişiliği kabul etmediği anlamına gelmemelidir. (Armağan, 2011, 124).

3.3.2. Manevi Hürriyetler

Manevi hürriyetler, din ve vicdan hürriyeti ile düşünceyi açıklama hürriyetlerinden meydana gelmektedir. Bu grupta yer alan hürriyetler daha çok insanın kalbi ve vicdanı ile ilgili olanlardır. Akıl düşünmeye, kalp ve vicdan da hissetmeye meyilli olup insanın kendine has bir şekilde yaşamayı arzulamaktadır. İnsanoğlu düşünmeye ve hissetmeye başladığından beri bu hürriyetlere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Şunu belirtmekte yarar vardır, idareciler bu hakları vatandaşlarına vermemek için çok direnmişlerdir (Armağan, 2011, 126).

İnsan fitratından gelen medeni ve toplumsal yansımaların bir sonucu olan din, insan hayatı için çok önemlidir. Dinin insan hayatındaki önemi, din ve vicdan hürriyetinin de önemli olmasını sağlamıştır (Ardoğan, 2016, 99). Din öyle önemli bir olgudur ki ilimsiz, sanatsız, felsefesiz bir toplum olabilir fakat dinsiz bir topluma asla olamaz (Bergson, 1962, 127). Dinin insan hayatındaki önemini tartışmasızdır. Şöyle ya da böyle tüm insanların din ile ilgili bir ilişkisi bulunmaktadır.

İnsan düşünüyor ve inanıyorsa vardır. Dinin emir ve yasaklarının gereğini yapan bir insan kınanamaz ve tehdit edilemez. Buna rağmen bazı kişi ve grupların din hürriyetini engellemek için çok büyük çaba sarf ettikleri halde başarılı olmadıkları, insanların bu hürriyet uğruna kan ve gözyaşı döktüklerini söylemek mümkündür. İnançlarından dolayı hisseden kalbi ve düşünen aklı engellemeye çalışmak, insanlığa yapılacak en büyük zulümlerdendir. Çünkü din de insan canı gibi aziz ve kutsal olup Allah'ın bir emanetidir (Ünal, 2006, 134).

Din ve vicdan hürriyeti ile düşünceyi açıklama hürriyeti demokratik toplumlar için çok önemli hürriyetlerdendir. Bu iki hürriyet de anayasa ve insan hakları sözleşmelerinden kendine yer bulmakta ve düzenleme konusu olmaktadır. Kategorik olarak da bu hürriyetlerin birinden vazgeçmek mümkün değildir (Şirin, 2016, 527).

Özgür irade ile tercihte bulunmak din için çok önemlidir. Günümüzde din ve vicdan hürriyeti, medeniyet ve modernliğin en mühim simgesi ve insan hakları açısında olmazsa olmaz kuralları arasında yer almaktadır. Din, insanların kendi özgür iradeleri ile tercihte bulunduğu ve yaşamlarını etkileyen en önemli kurumdur. Dinin ilgilendiği ve değer verdiği davranışlar, zorlamalar değil tersine isteğe bağlı ve gönüllü eylemlerdir. Çünkü zorlama ile yapılan eylemlerden dinin söz ettiği sevabı almak mümkün değildir. Yapılan davranışların anlamlı olması için iyi niyet ve gönüllü olmak şarttır. Hem zaten iman, korkudan irak olarak huzura ulaşmaktır. Dolayısıyla hiçbir insana, bir dini kabul etmesi veya ret etmesi yönünde baskı yapılmamalıdır (Bilgiz, 2013, 162).

Din ve vicdan hürriyeti, bir kişinin istediği inanca gönül vermesi ve arzulamadığı inanca da inanması için zorlamama hürriyetidir. Ne yazık ki, geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların inancını rahat yaşamalarına müsaade edilmemiştir. Çeşitli sebepleri öne sürmek yoluyla insanların istediği gibi inanmalarına ve ibadet etmelerine mâni olunmaktadır. İslam dini ilk günden itibaren inanç özgürlüğü noktasında insanlara bu hürriyeti yakıştırmış ve herkesin inandığı gibi yaşamasına uygun ortam sağlamıştır. Objektif bir şekilde tarihe baktığımızda Müslümanlar ne kadar güçlü olursa olsun insanların İslam'a girmeleri için herhangi bir baskı yapmamışlar (Nebhan, 1978, 278-279). İslam tarihinde konu ile ilgili verilebilecek onlarca örnek olmasına rağmen Mekke Fethi en güzel örnektir. Mekke müşriklerin bunca zulüm ve baskılarına maruz kalan Müslümanlar yerini, yurdunu ve tüm sevdiklerini geride bırakarak Medine'ye hicret etmişlerdir. Buna rağmen Müslümanlar, Mekkeliler tarafından rahat bırakılmamış ve sürekli olarak maddi ve manevi olarak rahatsız edilmiştir. Tüm bunlara rağmen Mekke'yi ele geçen Müslümanlar, hem müşriklerin can ve mallarına karışmamışlar hem de İslam'a girmeleri için baskı yapmamışlardır. Bu durum tüm dünyaya örnek olabilecek bir olaydır. Çünkü özelde Avrupalılar genelde de Batılılar başkalarına ait yerleri ele geçirip sömürge haline getirdiklerinde, önce kültürlerini ve inançlarını yıkmak için çalışmalar yapmışlardır. Bu da İslam'ın diğerlerine göre farkını ortaya çıkarmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "Sizin dininiz size, benim dinim de bana" (Kur'an-ı Kerim, Kafırun Suresi 6. Ayet), inanç ve din özgürlüğü noktasında önemli bir noktaya parmak basmaktadır. Tüm insanların din ve vicdan hürriyetine sahip olduğunu deklare eden bir manifesto niteliğindedir.

Hz. Muhammed (s.a.v), Medine'ye hicret ettikten sonra orada bulunan tüm sosyal bloklar bir araya gelip anayasal bir belge mahiyetinde olan Medine Vesikası'nı

imzalamıştır. Medine Vesikası'nda dikkat çeken en önemli husus, tüm sosyal gruplara inanç özgürlüğü hakkı tanımıştır. Medine Vesikası'nın ilgili yerinde geçen "Avfoğulları Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet teşkil eder. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir. Buna mevlâları da dâhildir" (Medine Vesikası, 25/a Maddesi). Burada Müslüman ve Yahudilerin ortak bir milletin parçaları olduğu ve inançlarını yaşamaları noktasında serbest olduklarını neticesini çıkarmak mümkündür (Hamidullah, 1995, 207).

Medine Vesikası ile beraber tüm sosyal blokların din ve inanç konularında özgür bırakıldıklarını görmekteyiz. Bu durum Medine Vesikası'nın gerek hukuki gerekse anayasal anlamda önemini artırmıştır. Çünkü günümüzde çağdaş olarak bilinen tüm anayasa ve hukuk sistemlerinde din ve vicdan hürriyeti vardır. Bu manada Medine Vesikası'nın anayasal bir belge olduğu konusunda şüphe duyulmayacak bir gerçekle karşı karşıyayız (Doğan ve Turan, 2021, 87).

Allah isteseydi yeryüzünde tüm insanlar topyekûn iman ederlerdi. Hiç şüphesiz Allah'ın buna gücü yeterdir. Fakat Allah, herkes kendi akıl ve iradesi ile iman etsin diye insana inanç noktasında seçme hakkını vermiştir. Dolayısıyla insanları Müslüman (mümin) olsun diye zorlamak doğru değildir (Kur'an-ı Kerim, Yunus Suresi 99. Ayet).

İslam'da din ve vicdan hürriyeti vardır. Dileyen Müslüman olur, dileyen de Yahudi, Hristiyan kafir, müşrik veya mecusi olabilir. Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında durumun böyle olduğunu görüyoruz. İslam'da var olan cihadın gayesi, bu konu hakkında olabilecek baskıları engellemek, hak dini yüceltmek ve inancı yok etmek isteyenlerle mücadele etmektir. Dolayısıyla İslam'da savaş intikam, öldürme ve inançları yok etmek ve değiştirmek için yapılmaz (Karagöz, 2007, 53-54).

İnsanlar iman edip etmemek konusunda serbest bırakılmıştır. Dileyen iman eder, dileyen inkâr eder. İslam'da tüm insanlara inanç ve vicdan hürriyetinin bir hak olarak sunulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Buradan yola çıkarak iman edenler gibi iman etmeyenlere de temel hak ve hürriyetlerin verildiği sonucuna varıyoruz (Fırat, 2020, 72). İradesiyle inanıp inanmamak konusunda seçme hakkı olan insanın, düşüncesini de açıklama hakkı olduğu neticesine varabiliriz (Hatemi, 1996, 9).

Fikir açıklama hürriyeti, İslam'ın özellikle üzerinde durduğu bir konudur. Çünkü fikrin temelini düşünce meydana getirmektedir. İslam, başkalarını bilinçsizce taklit etmeyi, çeşitli hurafe ve ananeleri kör körüne kabul etmeyi ayıp olarak görür ve bu konuda ikazda bulunur. Düşünmenin insana ait bir meziyet olduğunu söyleyerek, hayvanların şuursuzca davrandıklarını ifade eder (Ünal, 2006, 137). O halde insan kendine yakışanı yapmalı ve bir konu hakkında eyleme geçmeden önce düşünmelidir.

İslam hukuku ve özellikle günümüz İslam hukukçuları, fikir açıklamak hürriyetine büyük önem vermişlerdir. Bunun en önemli sebebi İslam hukuk kaynaklarının bu hak ve hürriyete çok önem vermelerinden kaynaklanmaktadır. Diğer önemli neden de İslam hukukunun kabul ettiği ve özelliğini meydana getiren bazı

önemli müesseselerle ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. İslam hukuku fikir açıklama hürriyetini Batı'ya nazaran daha önce tanımış ve büyük önem vermiştir. Batı'da ancak 19. Yüzyılın başlarında fikir açıklama hürriyeti tanınmışken, İslam'da bu hürriyet Ortaçağ dediğimiz döneme denk gelen zamanda tanımış ve uygulamasını yapmıştır (Armağan, 2011, 134).

Fikir açıklama ve düşünce hürriyeti İslam'da sadece bir hak olarak değil de sorumluluk olarak da kabul edilmektedir. Çünkü İslam'da iyi, haklı ve yararlı olanı yapmayı teşvik ederken kötü, haksız ve zararlı olan şeylerden uzak durmayı nasihat etmiştir. Bu da kişiye düşünce hürriyeti tanıdığı kadar eleştiri ve fikir bildirme hak ve görevini de yüklemiştir (El-Mübarek, 2013, 153-154).

İslam, fikir ve düşünce hürriyetin garanti etmiş, insanın iyiyi, doğruyu bulması için aklını kullanmasını istemiştir. Kur'an-ı Kerim dikkatlice incelendiğinde "düşünürler, kullanırlar, bilirler, iyice öğrenirler ve akıllanırlar" gibi ifadeler kullanılmak yoluyla insanların düşünmeye sevk edildiği görülecektir. Bununla beraber tefekkür ve düşünmeye çok önem verilmiştir (Nebhan, 1978, 282).

"Kime dilerse hikmeti ona verir, şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır da verilmiştir. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp düşünmez" (Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 269. Ayet), "De ki: "Size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ve ben size bir meleğim de demiyorum. Ben, bana vahiy edilenden başkasına uymam. De ki: Kör olanla, gören bir olur mu? Yine de düşünmeyecek misiniz?" (Kur'an-ı Kerim, En'am Suresi 50. Ayet), "Şüphesiz sizin Rabbiniz, altı günde gökleri ve yeri yaratan, sonra arşa istiva eden, işleri evirip-çeviren Allah'tır. O'nun izni olmadıktan sonra, hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte Rabbiniz olan Allah budur, öyleyse O'na kulluk edin. Yine de öğüt alıp düşünmeyecek misiniz?" (Kur'an-ı Kerim, Yunus Suresi 3. Ayet), "Yaratan, hiç yaratmayan gibi midir? Artık öğüt alıp düşünmez misiniz?" (Kur'an-ı Kerim, Nahl Suresi 17. Ayet), "Onlar için öğüt alıp düşünmek nerede? Onlara, açıklayan bir elçi gelmişti" (Kur'an-ı Kerim, Duhan Suresi 13. Ayet).

Yukarıda bulunan ayetlerin ortak noktası düşünmeyi, öğüt almayı ve aklı kullanmayı telkin etmektedir. Buradan yola çıkarak, İslam'ın düşünmeye ve iyi ile güzeli bulmayı tavsiye ederek düşünme ve fikir açıklama hakkını insana doğal olarak tanıdığını söyleyebiliriz.

Hz. Muhammed (s.a.v) "Din nasihattır" buyurması üzerine orada bulunanlar "kime?" diye sorduklarında "Allah'a, kitabına, peygamberine, yöneticilere ve bütün Müslümanlara" şeklinde cevap vermiştir (Ebu Davud, Edep 59; Tirmizi, Birr ve Sıla 17; Müslim, İman 95,97 ve 99). Burada çıkarılacak sonuç, Müslüman iyi ve doğrusunu bulmak için hem nasihat almalı hem de nasihat vermelidir. Çünkü bir Müslümanın görevi, aynı zamanda diğer Müslümanların iyiyi ve doğruyu bulmalarına yardımcı olmalarıdır. Nasihat almak ve vermek için de düşündüğümüzü açıklamak zorundayız.

Yani fikrimizi açıklamadan nasihat etme durumu söz konusu olmadığından İslam'ın tabii olarak insanlara fikir açıklama hürriyetini verdiğini söylememiz gerekmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatına baktığımızda düşünmeyi sınırlandıran herhangi bir olay ve emareye rastlayamıyoruz. Bunun aksine, düşünce ve fikir açıklama hürriyetine çok değer verdiğini şahit oluyoruz. Bununla beraber sahabelere düşünmeyi teşvik etmiş ve onların düşüncelerinden faydalanmıştır. Önemli konularla ilgili karar vermeden önce onların düşüncelerine başvurmuş ve karar sürecini ona göre neticelendirmiştir. Kaldı ki fikir ve düşünceler istişare sayesinde ortaya çıkmaktadır (Sancaklı, 2003, 32). Hendek savaşı öncesinde Hz. Muhammed (s.a.v), arkadaşlarıyla istişarede bulunmuş ve İranlı Selmani Farisi'nin tavsiyesi olan hendek kazma fikri kabul görmüştür. Bu da Hz. Muhammed (s.a.v)'in istişare ve düşünceye verdiği önemi gözler önüne sermektedir.

Birinci halife Hz. Ebubekir zamanında yaşanan bir olay, İslam'ın fikir açıklama hürriyetinin uygulaması noktasında çok güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Hz. Ebubekir, toplanan kalabalığa hak ve adalet çizgisinde davrandığı sürece kendisine yardımcı olmalarını isterken, hata ve yanlış yaptığı zaman da kendisine engel olmalarını istiyor. Devamında İslam ve Hz. Muhammed (s.a.v) yolunda gittiği zaman itaat etmelerini isterken Allah'a isyan etmesi durumunda ise itaat etmelerinin doğru olmadığını beyan etmiştir (Nebhan, 1978, 285).

İslam hukukunda fikir açıklama hürriyeti geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Çünkü şura, seçme hakkı, istişare ve devlet yöneticilerinin halkla meşverette bulunma zorunluluğu, vatandaşın yönetici ve hükümetin yaptığı işlerin eleştiri olanağı sağlamıştır. Diğer taraftan, İslam'ın akla büyük değer vermesi, bireyi düşünmeye teşvik etmesi ve düşünmeyenleri ayıplaması hasebiyle fikir açıklama hürriyeti geniş bir uygulama alanını bulmuştur (Armağan, 2011, 157).

3.3.3. Sosyal ve Ekonomik Hürriyetler

Sosyal ve ekonomik haklar; ailenin korunması, mülkiyet hakkı, kamulaştırma, devletleştirme, çalışma ve kazanma hürriyeti, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve görev hakkı, sosyal güvenlik hakkı, öğrenimin sağlanması, kooperatifçiliği geliştirme ve çiftçinin korunması gibi haklara ayırmak mümkündür (Armağan, 2011, 169-203).

Bu hak ve hürriyetler, özellikle ekonomik olanakları sınırlı olan vatandaşlara, devletin yapmakla mükellef olduğu kamu hizmetlerini kapsamaktadır. Devlet vatandaşlarına bu hakları sunmalı ve hizmet etme noktasında çalışma bulunmalıdır. Bu hak ve hürriyetlerin devlet tarafından yerine getirme zorunluğu ancak zamanlarda fark edilmiş ve devletlerin anayasa ve kanunlarına girmiştir. İslam hukukunda ise, durum daha farklı olup 14 asır önce gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu yapılırken tepkiler minimize edilmeye çalışılmıştır. Toplum içinde tüm insanların kardeşçe yaşamalarını

amaçlayan İslam'ın, sosyal ve ekonomik haklar için herhangi bir çaba ve çalışmasının olmamasını düşünmek mümkün değildir (Armağan, 2011, 169-170).

Aile, toplumun en temel yapıtaşı olarak bilinmektedir. İslam anlayışında da aile, toplum için çok büyük anlamla ifade etmekte ve toplumun temeli olarak kabul edilmektedir. Müslüman ülkelerde yaşayan insanların aile kurması için evlenme hakları bulunmaktadır. Kahire İslam İnsan Hakları Beyannamesinin beşinci maddesine göre, aileyi hem devlet hem de toplum teşvik edecek, ailenin korunması ve refahı için önlemler alınacaktır. Bununla birlikte erkek ya da kadın fark etmez, kimse istemediği bir kişiyle evlenmek zorunda değildir ve evlenen kişi hukuki olarak kişiliğini kaybetmemektedir. (Yayla, 1994, 32).

İslam aileye önem vermiş olup; Kur'an-ı Kerim'de hüküm bildiren ayetlerin çoğunda, evlenme, nikâh ve boşanma gibi aile ile ilgili konular işlenmiştir. Söz konusu durum hadislerde de vardır. İslam hukuku kaynaklarından en çok üzerinde durulan konuların başında aile gelmektedir. Aile ilk insanla beraber var olan ve kadın ile erkek arasında nikâh sözleşmesi ile başlayan bir kurumdur. Sevgi, yardımlaşma ve sosyal birçok duygu ve düşüncenin temellerinin atıldığı yer ailedir (Esen, 2020, 53-54).

"Ey rabbimiz!" derler, "Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahattan sakınanlara öncü yap" (Furkan Suresi, 74. Ayet). "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır" (Rum Suresi, 21. Ayet). "Onlar sizin için, siz de onlar için birer elbisesiniz" (Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 187. Ayet).

"İçinizden aileyi geçindirecek güçte olan evlensin. Çünkü evlilik gözü haramdan sakındırır, iffeti daha iyi muhafaza eder. Evlenmeye gücü yetmeyenler ise oruç tutsun, çünkü oruç şehveti kırar" (Buhari, Nikâh 3; Müslim, Nikâh 1; Ebu Davud, Nikâh 1). "Evlenmek benim sünnetimdir. Sünnetimden yüz çeviren benden değildir. Evleniniz, çünkü ben sizin çokluğunuzla, diğer ümmetlere karşı onur duyacağım" (Tirmizi, Nikâh 1; İbn-i Mace, Nikâh 2).

Yukarıdaki ayet ve hadislerde aile ve evliliğin önemine dikkat çekilmiştir. Evliliğin günahlardan korumakla beraber, sevgi, saygı ve merhamet için öncü bir görevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber, maddi ve manevi olarak durumu uygun olanların evlenmesinin hayırlı olduğunu görüyoruz. Evlenen eşlerin birbirini tamamlar nitelikte olduğu ve toplumun kalkınması için ailenin çok önemli bir faktör olduğu unutulmamalıdır.

Günümüzde evlilik ve çocuk sayılarında gözle görülür bir azalma söz konusudur. Bu aile için çok büyük tehdit anlamına gelmektedir. Ailenin toplum nezdindeki görevine baktığımızda, bu durum çok büyük sıkıntı olarak karşımızda durmakta ve ailenin görevini yerine getirecek herhangi bir kurumun varlığının olmadığı görülecektir. Dolayısıyla İslam'ın aileyi korumaya yönelik aldığı önlemlere sıkı sıkıya

bağlı kalarak, görevimizi yerine getirebiliriz. İslam hukukunda da ailenin sağlam bir şekilde inşa edilmesi ve bazı kurallara uyarak, topluma ve eşlere sorumluluk vermiştir (Minik, 2021, 81).

İslam hukuku, kişiye mülkiyet hakkı tanımıştır. Sosyalist ve komünist sistemler gibi kişiye özel mülkiyet hakkı tanımayanların aksine, İslam hukukunda mülkiyet hakkı ile ilgili düzenlemelere rastlayabiliriz. Çünkü insanın fitratına uygun olan, bir mala ve eşyaya sahip olmasıdır. Yoksa bu hakkı görmezlikten gelen siyasi ve ideolojiler değildir (Armağan, 2011, 174-175).

Mülkiyet hakkı, İslam hukukunda bütünüyle kabul edilmiş ve sınırsızdır anlamını da çıkarmamak lazım. Evet, İslam hukukunda mülkiyet hakkı vardır, ama bunun bir de sınırları vardır. Bu sınırlandırma toplum ve ihtiyaç sahibi insanların menfaatleri gözeterek yapılmıştır. Zengin ve mal sahibi bir Müslümanın, sahip olduklarından dolayı zekât vermesi gibi. Böylece ihtiyaç sahibi kişilerin maddi olarak ihtiyaçları karşılanmış olacak, hem de zengin kişilerin sahip oldukları mal sosyal olarak güvenlik altına alınacaktır. Bir diğer önemli husus da toplumda maddi dengenin sağlanması ve yardımlaşmanın sağlanmasıdır (Nebhan, 1978, 288).

İslam'da var olan ekonomik sistem, diğer Doğu ve Batı sistemlerden çok farklıdır. Bu farklılığın en bariz hali, maddiyat ile maneviyatın paralel olarak yürütülmesidir. Dolayısıyla İslam'da hem maddiyat hem de maneviyat önemli olup beraber değer kazanmaktadır. İslam'ın ekonomi anlayışında maddiyata saygı esastır ve herkesin malı, mülkü kendisine aittir. Bununla beraber, bu mal ve mülkler korunmalı ve kimsenin mallarına yan gözle bakılmamalıdır. Aksi takdirde kul hakkı denilen durum ortaya çıkar ki, bu İslam'da çok önemsenen bir husustur. Mealen Hz. Muhammed (s.a.v)'in dile getirdiği "Ahirette bana günahla gelin, ama kul hakkıyla gelmeyin" öğüdü konunun önemini gözler önünde sermektedir. Kısacası başkalarına ait mal, mülk ve para gibi maddi değeri olan varlıklara saygı duyulmalı ve bu konuda riâyetkar olmamız gerekmektedir (Erbakan, 2016, 80).

İslam'ın mülk edinme hakkının insana tanımış olması, mal üzerinde tümüyle tasarruf sahibi olduğu anlamı da çıkarmamalıdır. O mülkü edinme şeklinden tutun, o malı elde tutmaya kadar önemli olan birçok durum söz konusudur. Tüm bunların sınırlarını çizen İslam, bu yönüyle görev ve sorumluluk bilincinin unutulmamasını istemiştir.

Kişi geçimini sağlamak için, kendisi için uygun bir iş ve meslek seçme hakkına sahiptir. Doğal olarak her insanın yetenek ve nitelikleri farklıdır. Bununla birlikte, devlet kamu yararı için, kişinin çalışması ile ilgili belli başlı sınırlılıklar getirebilir. Tüm bunlarla beraber devletin görevi sadece çalışmayı ve üretmeyi teşvik etmek değil, işsizliği bitirmek için yeni iş ortamları da sağlamak olmalıdır (Nebhan, 1978, 286-287).

İslam hukukunda kamulaştırma (istimlak) vardır. Kamulaştırma, özel mülkiyetteki bir taşınmazın kamu mülkiyetine alınma durumudur. Elbette bu durum

dururken yapılan bir şey değildir. Kamunun menfaati söz konusu olduğu zaman başvurulması gereken bir yöntemdir kamulaştırma. Günümüzde olduğu gibi, eskiden beri kamu ile bireylerin menfaat çatışması hep süregelmiştir. İslam'da her ne kadar kişisel mülk edinme ve mülkiyet hakkı varsa da kamunun menfaati söz konusu olduğunda ibre her zaman kamu menfaatinden yanadır (Armağan, 2011, 178-179).

Devletleştirmenin esprisi, kamu hizmeti niteliği taşıyan bir işletmenin mülkiyeti özel şahıstan alınıp kamuya mal edilmesidir. Dolayısıyla söz konusu işletme kamu mülkiyetine geçmekte olup, devlet tarafından işletilmesinde kamu yararı vardır. Bu sebepten dolayı söz konusu kamu yararı olduğundan İslam hukuku buna cevaz vermiştir. Doğal olarak elinde malı alınan kimseye bunun karşılığında tazminat ödenmesi zaruridir. Bu durum çağdaş hukukta olduğu gibi, İslam hukukunda da söz konusudur. Çünkü kamu yararı söz konusu olurken, kişisel bir zarar durumu da olmamalıdır (Armağan, 2011, 180-182).

İslam devletleri tam anlamıyla sosyal devlet özelliklerini göstermeli ve sosyal adaletin tesisi noktasında çaba içerisinde olmalılar. Çalışan bir kişinin geçim şartlarını iyileştirmek, yeri geldiği zaman ticarete müdahale etmek ve asgari ücretin tespit edilmesi hususlarında devlet sorumlu muhatap durumundadır. Yapılan bu çalışmalar çözüm olmadığı takdirde, devletin var olan kaynakları kullanılarak milletin ihtiyaçları giderilmeye çalışılır. Bu sebeple özellikle bunun için İslam devletlerinde herhangi bir teşekküle ihtiyaç yoktur. Buna rağmen devlet görevini yapmıyorsa, işçi ve çalışanlar sendika tarzı oluşumları kurabilirler (Karaman, 2007, 365).

Sendikaların kurulmasına olanak sağlamak bir yana, uygulamada politika ile uğraşmaları ve yasadışı greve gitmeleri ve işverenden intikam alırcasına faaliyetlerden bulunması doğal olarak uygun değildir. Yani, sendikalar kuruluş amacına riayet etmek şartıyla İslam hukukunda pozitif bir bakış açısına sahipken, İslam'ın uygun görmediği kanun dışı grev ve siyaset yapmaları nedeniyle eleştiriye maruz kalmıştır (Armağan, 2011, 187).

İnanç olarak İslam, insan sağlığına çok büyük önem vermiştir. Sağlığın muhafaza edilmesi için her türlü tedbiri almış, insan sağlığını tehdit eden her türlü iş ve eylemleri yasaklamıştır. Bununla beraber maddi ve manevi olarak sağlığının temini ile ilgili hizmetleri devlet tarafından temin edilmesi gerekmektedir. Devlet sağlıkla ilgili kurumları açmak ve işletilmesini sağlamakla yükümlüdür. Sağlık hizmetleri de tıpkı savunma ve eğitim hizmetleri gibi eskiden olduğu gibi devletin sorumluluğundadır. Dolayısıyla, özellikle dar gelirli ve fakir vatandaşların sağlık hizmetlerini yerine getirmek gerekmektedir (Armağan, 2011, 192).

3.3.4. Siyasi Hürriyetler

Siyasi hürriyetleri; vatandaşlık, siyasi parti kurma, seçim hukuku, kamu hizmetlerine girme hakkı, askerlik görevi ve hakkı, vergi sorumluluğu ve dilekçe hakkı olmak üzere çeşitli başlıklar altında incelemek mümkündür (Armağan, 2011, 204-220). Çalışmada tüm bu başlıkları birer birer açıklamak yerine, kısa ve özlü bir şekilde özetleme çabasına girilecektir.

Devlet haline gelen her toplulukta vatandaşlık denilen bir statünün bulunması yadırganmayacak bir durumdur. O sebeple İslam hukukunda da vatandaşlık statüsü doğal olarak bulunmaktadır. Tarihte ilk İslam devleti olan Medine Devleti, Medine Vesikası sayesinde yaşayan ve toplumun tüm kesimlerini ümmetin bir parçası olarak kabul etmiştir. Doğal olarak o zamanki vatandaşlık ile günümüzde vatandaşlık manaları birbirinden çok farklıdır. Çünkü günümüzdeki vatandaşlık anlayışı, ancak 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında görülmüştür. İslam devletlerinde vatandaşlar, Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplara ayrılma hiçbir şekilde eşitsizliğe sebep değildir (Armağan, 2011, 204-206).

Müslümanlar, İslam inancına sahip olmaları itibarıyla ümmetin bir üyesi ve İslam devletinin bir vatandaşı konumundadır. Burada belirleyici olan şey, ümmetin bir parçası olma durumunun vatandaş olmasını gerektirmesidir. Dolayısıyla bir Müslüman nereden olursa olsun, ümmet olma hasebiyle İslam devletinin de vatandaşıdır (Kaya, 1998, 304). İslam'da söz konusu olan vatandaşlık, dil, ülke ve kültür gibi unsurlara değil, iman ve inanç esaslarına dayanmaktadır. Bundan dolayı yabancı bir ülkede yaşayan bir Müslümanın, İslam devleti vatandaşlığı da devam etmektedir (Turnagil, 1972, 84).

İslam hukukunda vatandaşlık için belirleyici faktör inanç ve din olmasına rağmen, Müslüman olmadıkları halde İslam ülkesini vatan olarak kabul gören ve İslam hükümlerine göre yaşamayı kabul eden gayr-i müslimleri de vatandaş olarak kabul etmektedir. Müslüman olmadığı halde vatandaş olarak kabul gören bu kesime zimmi denir. Zimmiler diğer Müslüman vatandaşlara göre bazı siyasal haklardan mahrum olsa da yaşama hakkı ve mal güvenliği gibi temel hak ve hürriyetler noktasında Müslümanlarla eşit statüye sahiptirler (Zeydan, 1988, 65).

İslam'da şura çok önemli bir kurumdur. Birebir seçimle aynı olmasa da siyasi hak ve hürriyetlerin en güzel şekilde ifade edilmesi ancak şura ile mümkündür. İslam devletlerinde halk yöneticileri seçme hürriyetine sahiptir. Devlet başkanı ya da halife olarak da bilinen kişiler ancak milletin temsilcileri olabilirler. Devleti idare eden yöneticiler, hak ve hukuk kurallarına riayet etmediği zaman, halkın bunu eleştirme ve sorgulama hakkı ortaya çıkabilir (akt. Yayla, 1994, 147).

İslam hukuku, halkın oyuna değer veren bir sisteme sahiptir. Esas itibarıyla devlet başkanı seçimle işbaşına gelir. İslam hukukundaki bu durum, demokrasi ya da cumhuriyet olarak tarif edilen sistemle paralellik göstermektedir. O sebeple halkın

yönetime katılması ve seçme hakkına sahip olması önemlidir. Çünkü seçim olmadan halkın istediği kişiye oy vermesi ve onu yönetici olarak tayin etmesi mümkün değildir. Özellikle günümüz İslam hukukçuları başta olmak üzere seçme ve seçilme hakkına değer vermiştir. Seçimden kast edilen sadece devlet başkanı seçme değildir; meclis üyelerinin seçimi, yerel idari seçimleri ve diğer devlet organların seçimi de anlaşılmalıdır (Armağan, 2011, 213).

Kamu hizmetine girme hakkı, bir bireyin maddi ve manevi mevcudiyetini sağlayarak hayatını idame etmek için hür bir şekilde meslek edinme ve çalışma hakkının bir gereğidir. Bireyler çalışma haklarını kamuda kullanacakları gibi özel sektörde de kullanabilir. Kamu kurumlarında çalışmaya karşılık gelen kamu hizmetine girme hakkı, çoğunlukla devletlerin anayasa ve kanunlarında kendine yer bulmuştur. Bu sebepten dolayı, kamu hizmetine girme hususu çeşitli kriterlerle belirlenmiştir. Kamu hizmetine girme fırsat ve imkân eşitliği, liyakat ve adam kayırmama gibi önemli hususlar göz önünde bulundurularak yapıldığı zaman, kamu hizmetini görececek personelin de kaliteli olması sağlanmış olur (Sezer, 2003, 170).

Kamu hizmetine girme ve personel istihdamında en önemli belirleyici olan unsur, hiç şüphesiz liyakat ilkesidir. Liyakat sayesinde işe başlama ve görevden yükselme işlemlerinde yetenek ve başarı ön plana çıkar. Aynı şekilde hizmetlerin sürekliliği ve taltif gibi işe iş ve işlemler için liyakat olmazsa olmazlardandır (Aytaç, 1990, 96). Nitekim ülkemizde hala yürürlükte olan 657 Devlet Memurları Kanunun 3. Maddesinde liyakat ilkesi yer almaktadır.

İslam hukukunda ise kamu hizmetine girme hakkı bir hak durumundan öte hizmete hazır olmayı ifade etmektedir. Kamu hizmetinin bir emanet olarak görüldüğü İslam'da, işin ehil olan kişiye verilmesi önemlidir. Hatta bir kişi, kendisinden daha az ehil olan birine bir görev verildiği zaman onu dava edebilir (Armağan, 2011, 217-218).

Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde adalet ile hüküm vermemiz istenir. Allah'ın bize emanet olarak verdiği şeylerin ehline teslim etmemizi ve tüm bunları yaparken adalet ilkesinde ayırmamız gerektiği ifade edilir (Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi 58. Ayet). Ehilden anlamamız gereken mana, günümüz lisanıyla liyakattir. Zaten layık olan emanet teslim edildiği zaman, doğal olarak adalet de tesis edilmiş olur. Ne yazık ki liyakat ve adalet ilkeleri gün geçtikçe değersizleşmekte ve kamu hizmetine girme hakkı ihlal edilmektedir.

İslam hukuku, yaklaşık 14 asırdır varlığını sürdüren ve hukukun tüm alanlarında hüküm sahibi ender bir hukuk sistemidir. Ayrıca uygulamadaki iyi örneklerle diğer hukuk sistemlerine ilham kaynağı olan İslam hukuku, hukuk tarihi açısından büyük önem arz etmektedir (Ülker, 2020, 1083). O sebeple, vatan hizmeti hak ve ödevi konusunda da söyleyecek çok şeyi bulunmaktadır.

Vatan hizmetinin hem bir görev hem de bir hak olarak ifade edilmesi, bu görevin yüceliğinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber askerlik görevi, geleneklerimizde de

çok önemli bir yere sahiptir. İslam hukukunda milli savunma (askerlik) hak ve ödevi bir zorunluluğun ötesinde daha büyük anlamlar ifade etmektedir. Çünkü İslam'da, ülke ve mukaddeslerin müdafaası cihattır; cihat da tüm Müslümanlara farz-ı kifayedir (Armağan, 2011, 219). Dolayısıyla İslam hukukunda, milli savunma hak ve ödevi vardır ve çok önemlidir.

Vergi, kamu giderlerinin karşılanması için vatandaştan alınan mal ve paraya verilen addır. Söz konusu bu tarifi İslam hukuku için yapılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Gerek İslam hukukçuları gerekse de yöneticiler hangi üründen ve ne kadar vergi alınacağı hususunda çokça kafa yormuşlardır. Çünkü vergi devlet için ihtiyaçların karşılanması noktasında büyük bir zaruriyettir (Armağan, 2011, 220). Alınan vergilerin kamu ve devlet ihtiyacını karşılaması noktasında çok hayati bir değeri vardır.

Vatandaşların kendileri ya da kamu ile ilgili konularda dilek, temenni ve şikâyetlerini yetkili makamlara bildirilmesi hakkına dilekçe hakkı olarak tanımlamamız mümkündür. İslam hukukunda vatandaşların herhangi bir konu hakkında dilek ve şikâyetinde bulunmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Vatandaşın, doğrunun hâkim olması ve yanlışın yok olması için yetkili makamlara başvurması İslam anlayışla bağdaşan bir yaklaşımdır (Armağan, 2011, 220-221). Görüldüğü gibi İslam için en önemli kıstas; iyinin, doğrunun ve adaletin hâkim olması, şerrin, kötülüğün ve yozlaşmanın bertaraf edilmesidir. Tabii, tüm bunlar insan ve insanlık içindir.

3.4. İslam'da İlk İnsan Hakları Tecrübeleri

İnsanların hem bu dünyada hem de diğer dünyada mutlu ve onurlu bir yaşam sürmesini hedefleyen İslam, gerek teoride gerekse uygulamada olsun yaptıkları çalışmalarda insanları merkeze almıştır. İnsan haklarını gözetken ve önemseyen en önemli kaynak hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Bununla beraber Hz. Muhammed (s.a.v)'in söz ve davranışları insan hakları açısından çok değerlidir (Ayengin, 2017, 73-74).

İslam'ın insan hakları konusunda birer manifesto örneğini teşkil eden Medine Vesikası, Necranlı Hristiyanlarla yapılan sözleşme ve çoğu ilim adamı tarafından ilk insan hakları beyannamesi olarak kabul edilen ve çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Veda Hutbesi ele alınacaktır. Bu birbirinden değerli kaynaklar, günümüzde bile insanların bam teline dokunmakta ve insanları yaratılanların en şerefli olarak yüceltmektedir.

3.4.1. Medine Vesikası

Medine Vesikası, Müslümanların Mekkeli müşriklerin baskı ve zulümlerinden kurtulmak için Medine'ye hicret etmeleri sonucunda, Hz. Muhammed (s.a.v)

liderliğinde Muhacir ve Ensar Müslümanlar, Medineli Yahudi ve Müşrikler ile Medine’de hayatlarını sürdüren diğer milletlere ait sosyal blokların bir araya gelerek yaptıkları sosyal ve siyasal anlaşmadır. Bununla beraber farklı din, etnik ve milletleri bir araya getirmeleri ve barış içinde yaşamalarını sağlaması noktasında da bir anayasal belge niteliğindedir (Doğan ve Turan, 2021, 69).

Mekkeli Müslümanların, inançlarından dolayı dayanılmayacak kadar baskıya maruz kaldıkları için doğup büyüdükları Mekke şehrinden Medine’ye hicret etmek zorunda kalmışlardır. Bununla beraber Müslümanlar yeni yurtları olan Medine’ye yerleştiklerinde farklı inançların yaşamasına hoşgörü ile bakmışlardır. Farklı din ve inançları baskı altına almaktan öte, onlarla bir arada yaşamak için çeşitli girişimlerden bulunulmuştur. İşte bunun için Hz. Muhammed (s.a.v) başkanlığında başta Müslüman ve Yahudiler olmak üzere Medine’de yerleşik hayat süren tüm milletler bir araya gelmiştir. Buradaki temel gaye, kişi ve toplumun hak ve hürriyetlerini korumak ve barış içinde bir hayat inşa etmektir (Saruhan, 2014, 26). Doğal olarak İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)’in bu tavrı ve stratejisi, İslam inanç ve felsefesine uygun bir durumun ifadesidir. Çünkü İslam inancında da bir arada yaşama ve farklı kültürlerle saygı esastır.

Hz. Muhammed (s.a.v), Medine Vesikası ile Medine’de yaşamlarını sürdüren Ensar ve Muhacir Müslümanları, Müslüman olmayan Arapları, Yahudileri ve sayısı az da olsa Hristiyanları bir arada yaşamlarını sağlamıştır. Bu bir arada yaşamlarının altında yatan en önemli husus, toplumu meydana getiren tüm bileşenlerin insani ilke ve haklara dayanan bir şemsiyenin altında buluşmasıdır. Daha önce bu topraklarda kan, kabile ve aşiret gibi unsurlarla bir araya gelen insanlar, kardeşlik bağı ve antlaşmalarla bir araya getirilmiştir (Atay, 2021, 99-101).

"Vesika tüm yönleriyle incelendiğinde, tüm grupların dinî inanç, kendi dilini konuşma, sosyal yaşam ve gelenek/görenek noktasında serbest ve hür bırakıldığı görülecektir. Vesika’nın diğer bir önemi de tüm grupların birbirinin haklarına saygı göstermesi esası üzerine kurulmuş olması hususudur. Bir diğer önemli konu da her kesimin istediği şekilde yargılama hakkına sahip olmasıdır. Toplumsal refah için tüm sosyal blokların aynı derecede sorumluluk taşıdıklarını da görülmektedir" (Doğan ve Turan, 2021, 82).

Medine Vesikası’nın 25/a. maddesi din ve vicdan hürriyeti ile alakalıdır. İlgili maddede Müslüman ve Yahudilerin ortak bir ümmetin parçaları olduğu ve herkesin dinini yaşaması hususunda özgür oldukları sonucuna varmak mümkündür. Yani, Medine’de yaşamlarını sürdüren tüm insanlara din ve vicdan özgürlüğü tanınmıştır (Medine Vesikası, 25/a. Maddesi). İnsan haklarının en önemli hürriyetlerinden olan din ve vicdan hürriyetinin Medine Vesikası’nda yer alması takdire şayandır.

Medine Vesikası’nda göze çarpan bir diğer önemli hak ise suçun kişiselliği ve sorumluluğudur. Bu hak ile ilgili vurgu yapılan birkaç madde bulunmaktadır (Yılmaz,

01.02.2022, <https://www.koprudergisi.com>). Suç işleyen ve doğru olmayan bir davranış bulunan bir kişi, kendisine ve ailesine zarar vermektedir (Medine Vesikası, 25/b. Madde). Burada anlaşılması gereken husus, her ne kadar suç işleyen bir kişi bu sebepten dolayı ailesini ve kendisine zarar veriyor gibi görünse de esas suç işleyen kişi sorumludur. Ailesi veya sevenleri bu suçtan sorumlu tutulamazlar. Medine Vesikası'nın 36/b maddesinde buna benzer bir anlam vardır. "Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir, hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" (Kur'an-ı Kerim, Enam Suresi 6. Ayet). Kur'an-ı Kerim'de geçen bu ayette de belirttiği gibi İslam'da suçun kişiselliği ve sorumluluğu hakkı vardır ve bu durum Medine Vesikası'nda ele alınmıştır.

Medine Vesikası her ne kadar siyasi ve sosyal birlikteliği sağlayan bir hukuki belge niteliğini andırsa da içeriği ve özü itibarıyla insanı önemseyen ve merkeze alan bir belge mahiyetine sahiptir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, insan hakları noktasında önemli olan din ve vicdan hürriyeti ile suçun şahsiliği hürriyetleri ile ilgili önemli mesajlar vardır. Bununla beraber adalet, kişi dokunulmazlığı ve buna benzer hak ve hürriyetlerle ilgili dolaylı insan hakları mesajlarına rastlanmak mümkündür.

3.4.2. Necranlı Hristiyanlarla Yapılan Anlaşma

Hiz. Muhammed (s.a.v) tebliğ yaparken Arap Yarımadasının güneyinde yaşayan Necranlı Hristiyanlara İslam'a davet mektubu göndermiştir. Bunun üzerine Necranlılar da bir heyet göndererek Hiz. Muhammed (s.a.v)'le görüşmeye gelmişler. Davete karşılık kendi dinlerinde kalmak isteyen Necranlılara, Hiz.Muhammed (s.a.v), dinlerini yaşamaları noktasında teminat mektubu vermiştir (Sönmez, 2017, 131).

Necranlı Hristiyanlar, yaklaşık altmış kişilik bir heyeti Hiz. Muhammed (s.a.v)'e göndererek görüşmeler yapıp anlaşma yapmak istemişler. Gelen heyette bulunanlarla Müslüman ve Yahudiler arasında inanç noktasında bazı tartışmaların yaşandığı kaynaklarda yazılıdır (Hamidullah, 1990, 620). Heyette bulunanlar görüşmeler sırasında ibadet vakitlerinin geldiğini söylediklerinde Hiz. Muhammed (s.av) ve beraberindeki Müslümanlar, mescidi boşaltıp onların ibadet etmesi için imkân tanımışlardır (Ayengin, 2017, 84-85). Hiz. Muhammed (s.a.v) ve Müslüman tarafından yapılan bu davranış çok anlamlıdır.

Necranlı Hristiyanlar, yapılan tartışmalardan sonuç alamayacaklarını anladıklarında istişareden bulunmak için müsaade istemilerdir. Sonrasında anlaşma imzalamak istediklerini Hiz. Muhammed (s.a.v)'e bildirmişlerdir. Yapılan bu anlaşma siyasi bir bağlılık ve tebaiyet demek olan bir barış anlaşması akdetmeye yönelmiş oldukları yönündedir (Hamidullah, 1990, 621).

Besmele ile başlayan anlaşma (mektup), Necranlı Hristiyanların mal, can ve dini yaşayışlarının Allah himayesinde ve Hiz. Muhammed (s.a.v)'in zimmetinde olduğu belirtilmiştir. Hiçbir şekilde piskopos ve rahiplerin baskıya maruz kalınmayacağı ve dini yaşama ve anlatma görevlerinde özgür oldukları belirtilmiştir. Ticarete faizin

kaldırıldığı ve insan yaşamını tehdit eden kan davalarının da kaldırıldığı ifade edilmiştir. Birinin yaptığı bir suçtan bir başkasının suçlanmayacağı dile getirilerek suçun şahsiliği konusu dile getirilmiştir. Necranlıların iyi hal göstermeleri ve sorumluluklarını yerine getirmek şartıyla zulme uğramayacaklarının altı çizilmiştir (Hamidullah, 1995, 194-197).

Anlaşmada dikkat çeken en önemli husus, Necranlı tüm Hristiyanlara can, mal ve tam anlamıyla bir din ve vicdan hürriyetinin tanındığıdır. Kur'an-ı Kerim aracılığıyla ehli kitap olarak kabul edilen Hristiyanlar bazı imtiyazlara sahip olmuşlardır. Bu durum İslam'ın hoşgörü ve barış dini olmasından kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki geçmişte olduğu gibi günümüzde de Hristiyanlar bu iyi niyeti suiistimal etmişlerdir (Ünalan ve Öztürk, 2007, 11).

Görüldüğü gibi Necranlı Hristiyanlarla yapılan anlaşma, insan hakları konusunda önemli birçok hak ve hürriyeti barındırıyor. Mal ve can güvenliği, din ve vicdan hürriyeti ile suçun şahsiliği başta olmak üzere birçok hak ve hürriyete rastlamaktayız. Bununla beraber söz konusu olan adalet ve hoşgörü sözleşmede öne çıkan önemli hususlardır.

3.4.3. Veda Hutbesi

Çalışmanın konusunu teşkil eden Veda Hutbesi verdiği mesajlar itibarıyla insan hakları açısından çok önemli bir belge mahiyetindedir. Çünkü verdiği mesajlar zaman itibarıyla insanlığın alışık olmadığı, daha doğrusu hayal bile edemeyeceği kadar değerlidir. Dolayısıyla günümüzde bile en önemli insan hakları kaynakları arasında Veda Hutbesi'ni göstermemiz mümkündür.

Her ne kadar Hac ibadeti sırasında orada bulunan Müslümanlara sesleniş gibi görünse de muhatap tüm insanlardır. Zaten Hz. Muhammed (s.a.v)'in "Ey İnsanlar!" hitabında bunun böyle olduğunu görüyoruz. Bununla beraber hutbenin girişinde insan hayatının dokunulmazlığından bahsederek insanı yüceltmıştır. Akabinde yaratılanların en şerefliisi olarak insan onur ve şerefini korumaya yönelik mesajlar görülmektedir. Dahası özelde Arabistan genelde dünya olmak üzere, kadınların insan olarak değer görmediği bir zamanda kadın haklarından söz ederek kadını önemsemiştir.

Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si dikkatlice incelendiğinde savunduğu ve dünya devletlerine kabul ettirmeye çalıştığı çoğu hakkın, asırlar önce Veda Hutbesi'nde dile getirildiği görülecektir. Bu durum Veda Hutbesi'nin değerini bir kat daha artırmaktadır. Hayat hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, seçme ve seçilme hakkı, kadın hakları ve birçok hakkın satır aralarında dile getirildiği görülecektir.

"Veda Hutbesi'ne insan hayatının, malının, şeref ve haysiyetinin dokunulmaz olduğu dile getirilerek başlanmaktadır. Ayrıca kul haklarını ilgilendiren konular da ele

alınmaktadır. İnsan haklarının ihlali, kul hakkının da ihlali olmakta ve günah kabul edilmektedir. Bu özellik, İslâm hukukunda yer alan insan haklarının sayısını artırdığı gibi insanların hak ve hürriyetleri konusunda daha hassas olmalarını da tavsiye etmektedir" (Hodza, 2017, 71).

İnsan hayatını tehdit eden kan davalarını tarihin tozlu raflarına kaldıran Veda Hutbesi, insanın manevi yönüne tekabül eden onur, şeref ve haysiyetinin korunması noktasında da önemli mesajlar vermiştir. "Arap olanın Arap olmayana üstünlüğü yoktur" düsturu ile etnik ayrımcılık gibi insanlığın baş belası faşizm ayaklar altına alınmış ve tüm insanlar eşit olarak ele alınmıştır. Bununla beraber insanın sahip olduğu mal ve mülk de mukaddes kabul edilip dokunulmaz olduğu vurgulanmış ve mal ve mülkiyet hakkı ile ilgili riba (faiz) yasaklanmıştır (Ayengin, 2017, 90-93).

Ünal (2006, 149-150), Veda Hutbesi dünyada neşredilen "İlk İnsan Hakları Bildirisidir". Çünkü Veda Hutbesi insan haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini dile getiren ilk beyanname olmakla beraber tüm Müslümanların büyük bir ehemmiyet göstermesini istemiştir. İnsanların buna riayet ettikleri sürece mutlu ve yaşanabilir bir dünyanın varlığından söz edilebileceğini ifade eden Veda Hutbesi, her daim bizlerin birbirimizin haklarına saygı göstermemizi istemektedir.

Veda Hutbesi'ni Hz. Muhammed (s.a.v)'in Müslümanlara seslendiği sıradan bir hutbe olarak görmek doğru değildir. Çünkü bu hutbe, insanlığa evrensel mesajlar vermesi münasebetiyle sıradan bir hutbeden daha çok şeydir. Bundan dolayı başka ilim insanların da ifade ettiği gibi Veda Hutbesi "Evrensel İnsan Hakları Bildirisi" hükmündedir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in 14 asır önce Veda Hutbesi'yle dile getirdiği insan hakları değerlerine, Batılılar ancak büyük mücadele ve gözyaşı dökerek 1948 yılında resmiyet kazanan BM Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ile sahip olabilmıştır (Soysaldı, 2018, 76). Bu durum Veda Hutbesi'nin önemini bir kat daha artırmıştır.

Kısacası, Veda Hutbesi İslam inancının insana verdiği değeri hatırlatma ve ifade etmesidir. Veda Hutbesi o zamanda da günümüzde de hukuk, politika ve yönetim dünyasında çok yönlü bir şekilde etkilemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) hutbeyle, insanların hukuk ve hükümler çerçevesinde nasıl eşit olduğu ve ne gibi haklara sahip olduğunu olaylarla ifade etmiştir (Çaviş, 1974, 34-35). Biz Müslümanların da yapması gereken en önemli sorumluluğu, Veda Hutbesi'ni doğru okuyup hayatımıza tatbik edebilmektir.

3.5. İslam Dünyasındaki İnsan Hakları Beyannameleri

İslam Dünyasının aydınları insan hakları ile ilgili çokça kitap yazmış ve ilmi toplantılar yapmışlardır. Yapılan bu toplantı ve ilan edilen beyannameler ile ilgili bazı İslam devletleri delege göndererek veya imza koyarak destek olurken bazı İslam devletleri de tepkisiz kalmayı tercih etmektedir. Tüm bunlara rağmen Müslüman ilim

adamlarının çabaları geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir (Armağan, 2011, 30-31).

Veda Hutbesi'nin hem İslam hem de dünya için insan hakları ile ilgili ilk beyanname olma özelliğini taşıdığı söylemek pek mümkündür. Hutbede Hz. Muhammed (s.a.v)'in insan hakları ile ilgili emir ve tavsiyelerine rastlıyoruz (Fırat, 2020, 83). Aslında Veda Hutbesi'nde Hz. Muhammed (s.a.v) özelinde, İslam'ın insan hakları ile ilgili savunduğu ve tüm insanlığa mesajları bulunmaktadır.

Bu bölümde günümüz modern beyanname anlayışı doğrultusunda İslam dünyasında yapılan ve kitleleri etkileyen belli başlı beyannamelere göz atacağız. Mevzunun dağılmaması ve uzamaması adına yapılan tüm beyannameler değil popüler ve kitleleri etkileyen bazı beyannamelere göz atılacaktır.

3.5.1. İslami İnsan Hakları Beyannamesi

İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi, İngiltere'nin başkenti Londra'da faaliyet gösteren özel bir kuruluş olan ve Dünya İslam Birliğine bağlı olarak çalışan İslam Konseyinin desteği ile Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistanlı temsilcilerin hazırlamış olduğu ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) binasında Genel Sekreter Sallim Azzam tarafından 19 Eylül 1981 yılında ilan edilmiştir (Ayengin, 2017, 114).

Birleşmiş Milletler tarafından da kabul edilen İslami İnsan Hakları Beyannamesi, Kur'an-ı Kerim ve sünneti referans alarak insan haklarını detaylı bir şekilde incelemiş ve Batı tarzı bir yorumla listeleme yapmıştır. İslam hukukçularının gayreti ile şekillenen bu beyanname çok önemlidir (Fırat, 2020, 84). Gerçekten de dikkatlice incelendiğinde BM tarafından kabul edilen İHEB'den eksik bir tarafı bulunmamaktadır.

Beyannamenin Arapçayla yazıldığını sonuç bölümünde belirtilmiş. Takdim ve giriş bölümlerinden sonra 23 ana madde ve alt başlıklardan meydana gelen beyanname, açıklayıcı olması nedeniyle anlaşılır bir durumdadır. Konuyla ilgili araştırmalar yapan Batılı bilim adamları Arapça ile İngilizce metinleri arasında fark bulunduğunu ifade etmektedir (Ayengin, 2017, 114). Elbette bir metnin yazıldığı dil ile çevrildiği dil arasında anlamsal kaymalar olacaktır. Ne kadar iyi tercüme edilirse edilsin, orijinal anlamı yakalamak neredeyse imkânsızdır.

Beyannamenin sivil sayılabilecek bir kurum tarafından hazırlanması ve ilan edilmesi siyasi kaygılardan uzak bir şekilde ele alındığına işarettir. Beyannamede yer alan hükümlerin ayet ve sünnete dayanması, beyannamenin kıymetini bir kat daha artırmıştır. Bununla beraber resmi bir bağlayıcılığının olmaması ve hazırlık aşamasında daha geniş katılımın sağlanmaması hasebiyle eleştirilmiştir. Fakat insan hakları ile ilgili İslam dünyasında konunun rağbet görmesine ve diğer hazırlıkları devam eden çalışmalara örnek teşkil etmesi münasebetiyle değerlidir (Ayengin, 2017, 115). Nitekim

konu ile ilgili daha sonra yapılan insan hakları ile ilgili toplantı, konferans ve çalıştaylara örnek teşkil etmiştir.

Birinci maddesinde en temel insan hakkı olan yaşama hakkını konu alan beyanname, ikinci maddesinde ise hürriyet hakkı, üçüncü maddesinde ise eşitlik hakkından söz eder. Devamında adalete başvurma hakkı, adil bir yargılamayı talep hakkı, otoritenin zulmünde korunma hakkı, işkenceden korunma hakkı ve ırz ve namusun korunma hakkı konuları ele alınmıştır. Kamu hizmetine katılma hakkından din ve vicdan hürriyetine kadar insan hakları ile ilgili tüm hürriyetleri ele alan beyanname, kapsamlı ve yeterli bir belge mahiyetindedir. Yani, günümüz insanın ihtiyaç duyduğu ve yaşamını idame etmesi noktasında gerekli olan tüm insan hakları ele alınmıştır. Bu sebeple bu beyanname çok değerlidir. Ayrıca beyannamenin giriş bölümünde sözü edilen hakların Allah tarafından insanlara verildiği ve bu sebeple hiçbir yönetici ya da kralın bir lütfu olarak görülmemesi gerektiği hususu önemsenmesi gereken bir husustur.

3.5.2. İslam İnsan Hakları Kahire Beyannamesi

İslam İnsan Hakları Kahire Beyannamesi, önceki ismi İslam Konferans Teşkilatı olan İslam İşbirliği Teşkilatınca 5 Ağustos 1990 tarihinde üye ülkelerin dışişleri bakanları tarafından Mısır'ın başkenti Kahire'de onaylanmış ve Viyana'da düzenlenen 1993 Dünya İnsan Hakları Konferansında Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı tarafından İslam Dünyasının insan hakları konusundaki ittifakı olarak kamuoyuna duyurulmuştur (Altıntaş, 2018, 201).

Beyannamenin üye ülkelerin dışişleri bakanları tarafından imza altına alınması, resmi ve bağlayıcılığını gösterir. İnsan hakları ile ilgili tüm hak ve hürriyetlerin İslam inancının bir parçası olduğunu, hiç kimsenin bunu engelleyemeyeceğini ve kötüye kullanılmasına müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir. Beyannamede ilan edilen ve hüküm altına alınan tüm hak ve hürriyetlerin İslam şeriatına tabii olduğu beyan edilmiştir. Yani insan haklarına ait olan tüm temel hak ve hürriyetlerin dayanak noktası İslam şeriatıdır. Bununla beraber, tüm insanların temel haklarda ve görevlerde eşit olduğu; din, dil, ırk ve düşünce sebebiyle ayrımın söz konusu olamayacağı belirtilmiştir. Daha dikkat çekici olan husus ise yöneten ile yönetilenlerin arasında herhangi bir farkın olmadığı ve yasa önünde eşit olduğu hususudur (Armağan, 2011, 31).

Beyannamenin giriş bölümünde, daha önce insanlığa gönderilen din ve bu dinin peygamberlerinin temel insan hak ve hürriyetlerine dair insanlığa getirmiş oldukları temel bilgilerin İslam inancının ayrılmaz bir parçası olduğu ve bunu görmezlikten gelenlerin kabul edilemeyeceği ve ihlal edenlerin de sorumluluğunu dile getirmiştir. Bununla beraber maddi anlamda büyük mesafeler kat eden insanlığın, manevi ve haklarının korunmasında İslam inancının büyük bir görevi yerine getirdiği ve katkı sağlamaya devam edeceği vurgulanmıştır (Ayengin, 2017, 105).

Beyanname terminolojik anlamda milletlerarası hukukla bir paralellik içinde olmasına rağmen temel hak ve hürriyetlerin referansı noktasında İslam inancı ve şeriatını göstermesi özgün olduğunu bize göstermektedir. Bundan dolayı daha önce insan hakları ile ilgili var olan beyannamelerden farklılık göstermiştir. Söz konusu bu beyannamenin Batı kökenli olmayan insan hak ve hürriyetleri ile ilgili anlayış ve düşüncelere rol model olacağı düşünülmektedir (Saraç, 2006, 60).

Bu beyanname, insanlara ait hak ve hürriyetlerin evrensel olduğu bölünmez ve devredilmez özellikler taşıdığını, bu hakların tüm insanlar için geçerli olduğu beyan edilmiştir. İnsan haklarına ait tüm temel hak ve hürriyetlerin kaynağı sadece ve sadece Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Bu sebeple bu hakların engellenmesi, kısıtlanması ve ortadan kaldırılması söz konusu olamaz. Çünkü bu hakların kaynağını teşkil eden kitap (Kur'an-ı Kerim) ve sünnet, İslam hukukunun da en asli ve önemli kaynaklarından (Fırat, 2020, 86). Böylece bu beyanname referans olma noktasında önemli bir avantaja sahiptir.

3.5.3. Arap İnsan Hakları Beyannamesi

Arap İnsan Hakları Beyannamesi, her ne kadar ilgili birlik tarafından kabulü 2004 yılı olarak bilinse de bu sözleşmenin öncesi bulunmaktadır. Bazı Arap devletleri aralarında sosyal, ekonomik ve siyasi birliği sağlamak için 22 Mart 1945'te bir araya gelip Arap Devletleri Birliğini (League of Arab States) kurdular (Terzioğlu, 2013). Birliğin statüsüne baktığımızda insan hak ve hürriyetleri ile ilgili herhangi hüküm ve alınan karara rastlamak mümkün değildir (Caşın, 2013, 1131). Bununla beraber insan hakları ile ilgili gelişmelerden etkilenen Arap Devletleri Birliği dışişleri bakanlarından meydana gelen "Birlik Konseyini" oluşturmuşlardır. Birlik Konseyi de üye devletlerin temsilcilerinden meydana gelen Arap İnsan Hakları Komisyonu, takvimler 03/09/1968'i gösterirken kurulmuştur. Kurulan bu komisyonunun en önemli görevi, Birlik Konseyine insan hakları konusunda yardımcı olmaktır. Bununla birlikte komisyonun İsrail'in Filistin'e yaptığı saldırılar sonucunda meydana gelen insan hakları ile ilgili tepki gösterdiğini görüyoruz (Aksar, 2017, 339).

Dost (2018, 84-85)'un aktardığına, Arap Birliği insan hakları ile ilgili kapsamlı ve detaylı bir çalışma hazırlamak için kollarını sıvıyor, 1971 yılında bir taslak hazırlanmak için uzmanlardan oluşan bir komite kuruluyor. Kahire'de 1971 yılında toplanan komite, Arap İnsan Hakları Sözleşmesi (ArİHS) Taslağını hazırlamıştır. Yapılan bunca emeğe rağmen üye ülkeler taslağa rağbet göstermiyorlar ve 31/03/1983 yılında ikinci bir taslak daha hazırlanıyor. Hazırlanan bu taslak da İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından kabul edilen İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesinden dolayı sekteye uğramıştır.

En son hazırlanan taslak İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi ve üye devletlerin düşünceleri ışığında 1994 yılında değiştirilmiş ve Arap Devletleri Birliğinin

50. Yıl anısına İnsan Haklarına Dair Arap Şartı adı altında kabul görmüştür. 43 madde ve önsüzden meydana gelen bu şart, insan haklarını koruyacak mekanizmayı belirtmemesi nedeniyle eleştiriye maruz kalmıştır. Bu da söz konusu belgenin geçersiz ve uygulanmayan bir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu sebeple yürürlüğe girmemiştir (Dost, 2018, 85).

Birliğin 1994 tarihli başarısız girişiminden sonra, 12/03/2001'de Konsey tarafından üye devletler konu ile ilgili müzakereye davet edilmiştir. Bu tarihten kısa süre sonra Amerika'da vuku bulan ve tüm dünyayı etkileyen 11 Eylül 2001 olayları, konu ile ilgili çalışmalara hız vermiş ve modern bir çalışmaya kapı aralamıştır (Allam, 2014, 43). Küresel bir konu olan 11 Eylül 2001 olaylarının bu konudaki etkilene gücü normal olarak görülmelidir. Çünkü o zaman diliminde bu konuda etkilenmeyen bir şeyin varlığından söz etmek çok zordur.

Devamında çalışmalarına hız veren Konsey, 2002 ve 2003 yıllarda kollarını sıvamış ve yeni taslaklar üzerinde çalışmaya devam etmiştir. Tüm bunlar yapılırken, 2002 yılının Nisan ayında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği bir dizi anlaşma yapılmıştır. Bunun üzerine yeni bir taslağın hazırlanması için uzman bir ekibin kurulmasına karar verilmiştir. İlgili uzmanlar, Aralık 2003'te Mısır'ın başkenti Kahire'de toplanarak başta Kahire İslam İnsan Hakları Beyannamesi olmak üzere uluslararası bildiri ve beyannamelerden etkilenmiş görüntüsü veren bir taslak hazırladılar. Bununla beraber Komisyon da 12/10/20223 tarihinde yeni bir taslak daha hazırladılar. Hazırlanan bu son taslağın, 1994 tarihli Arap İnsan Hakları Sözleşmesini esas aldığını söyleyebiliriz (Rishmawi, 2005, 361-376).

Uzman kişilerden meydana gelen ekip tarafından hazırlanan metin esas alınmasına rağmen 14/01/2004 tarihinde yapılan toplantıda birçok değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerin en önemlisi, devletin vatandaşlarına karşı insan hak ve hürriyetleri ile ilgili sorumluluğun azaltılması ve kişi kelimesinin vatandaş olarak değiştirilmesidir. Bu gibi değişikliklerin en önemli sebebi komisyon üyelerinin çoğunlukla diplomatlardan oluşmasıdır. Buna rağmen 14/01/2004 tarihinde nihai bir ArİHS taslağı hazırlanıp imza altına alınmıştır (Allam, 2004, 43). Daha sonra Tunus'ta yapılan zirve neticesinde önsöz ve 53 maddeden oluşan ArİHS (Arab Charter on Human Rights-2004) 23/05/2004 tarihinde kabul edilerek imzalanmıştır. Bu tarihte imzalanan sözleşme Irak'ın çekimser oy kullanması nedeniyle akıllara soru işareti getirse de 15 Mart 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Allam, 2004, 45).

2004 yılında kabul edilip 2008 yılında yürürlüğe giren Arap İnsan Hakları Sözleşmesi içerik ve muhatap noktasında başarılıdır. Bu sözleşme ile yerellikten kopup evrenselliğin yakalanması umut edilirken çok da amaca ulaşıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü Ortadoğu ve söz konusu coğrafyada halihazırda çokça insan hakları ihlalleri olmaktadır ve bu durum evrenselliği yakalama noktasındaki noksanlığa

işarettir. Bununla birlikte kültürel ve siyasi istikrarsızlık da devam etmektedir (Ali, 2017, 2).

Arap Birliği Teşkilatı tarafından yayımlanan ArİHS metni, uluslararası arenada daha önce var olmuş olan BM Ana Sözleşmesi, Kahire İnsan Hakları İslam Beyannamesi ve Çifte Sözleşmesi ile diğer sözleşme, protokol ve bildirimlerden etkilenip şekillendiğini söylemek mümkündür (Fırat, 2020, 87). Özellikle ve özellikle İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi ile Kahire İnsan Hakları İslam Beyannamesinde büyük ölçüde etkilenip, onları referans kabul ettiğini görüyoruz.

Arap İnsan Hakları Sözleşmesi insan hakları noktasında ulus ismiyle yapılmış ilk çok devletli bir sözleşme mahiyetindedir. Bu durum ırkçılığı ve milliyetçiliği akıllara getirirse de sözleşmenin içerisinde ırkçılığın eleştirilmesi ve ret edilmesi olumlu bir durumdur. Her ne kadar bir ulus ismiyle anılsa da ArİHS bölgesel özellikler taşıyan bir insan hakları sözleşmesi/beyannamesi olarak kabul etmek daha doğru olacaktır (Dost, 2018, 107).

Armağan (2011, 31) ise bu beyannamenin diğerlerinin bir kopyasını andırdığını ve çok da söyleyeceği yeni bir şeyin olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber, Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki dayanağı belirtmemesi ile hareket noktasının Arap milliyetçiliğinin olması hasebiyle eleştiriye hak ettiğini iddia etmektedir.

3.6. Osmanlı Dönemi İnsan Hakları

Yaklaşık 600 yıl dünya siyasi hayatında hüküm süren Osmanlı Devleti; Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar başta olmak üzere tüm inanç gruplarını kendine has millet anlayışı içerisinde mutlu ve barış içinde yaşamalarını sağlamıştır. Söz konusu bu topluluklar beraber yaşarken dil, din ve kültürlerini koruyabilmişler ve hiçbir şekilde baskı altında tutulmamışlardır. Buna rağmen öğretilde, insan hakları ile ilgili gelişmelerin ancak 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile başladığı dile getirilir. Tüm bunlar dile getirilirken farklı milletlerin baskı altında yaşadıkları ve zulüm ile yönetildiği iddia edilir. Osmanlıların kuruluş döneminde komşu olduğu Bizans İmparatorluğu, himayesi altındaki vatandaşlara baskı yaparken küçük bir beylik olarak Bizans'a komşu olan Osmanlılar adalet, hoşgörü ve saygı gibi devlet anlayışı sayesinde kısa süre içerisinde bir dünya devleti haline gelmiştir (Gökburun, 2007, 50).

İnsan hakları ve hürriyet gibi kavramların 19. yüzyıldan itibaren Osmanlılarda tartışmaya başlandığını söyleyebiliriz. Tanzimat Fermanından önce Osmanlı Devleti'nde insan hakkından çok, adalet kavramı öne çıkmıştır. Devleti yöneten padişahlar tarafından çıkarılan kanunname ve adaletnameler sadece Müslümanlar için değil devletin sınırları içerisinde yaşayan tüm vatandaşlar için geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti'nde insan hakları ve adalet konusundaki bir diğer önemli uygulama da vatandaşların haksızlığa ve zulme uğramaları durumunda saraya gidip devletin yönetildiği Divan-ı Hümayuna başvurup şikâyetten bulunma hakkıdır. Bu tür şikâyetler,

daha çok kamu görevlileri tarafından halka yapılan zulüm ve hak ihlalleri ile ilgili olmuştur. Böylece halkın kamu çalışanları tarafından baskı altına alınması ve hak kaybına uğratılması engellenmiş oluyordu. Dolayısıyla bu tür uygulamalar adaletin ve insan hakların değer kazanmasına vesile oluyordu. Bu konularla ilgili 16. ve 17. yüzyıllarda çokça adaletnameler çıkarılmıştır (Konan, 2011, 283).

İnsan hakları ile ilgili dünyada yaşanan gelişmelerle beraber Osmanlı Devleti'nde de bir hareketlenme olmuştur. Bu gelişmelerin Osmanlıların son dönemine rastlanmaktadır. Özellikle 1800'lü yıllarda yaşanan gelişmelerin Osmanlı Devleti'nin anayasal bir devlete doğru yol almaya başladığını göstermektedir. Devletin merkezi olarak zayıflamaya başlaması, aydınların konu ile ilgili fikirleri ve Aydınlanma Dönemi ile beraber Batı dünyasında yaşanan yönetsel, hukuki, siyasal ve sosyal gelişmeler Osmanlı Devleti'nin insan hakları ile ilgili birtakım adımların atmasına zemin hazırlamıştır. Sened-i İttifakla başlayan değişim ve gelişme, Tanzimat Fermanı, Islahat ve Kanun-i Esasi ile devam etmiştir (Bilmez, 2018, 147).

Osmanlı Devleti'nde insan hakları ile ilgili başlayan gelişmeler Sened-i İttifak ile başlamış ve devletin ilk yazılı anayasası olan Kanun-i Esasiye kadar devam etmiştir. Osmanlılar için çok büyük anlam ifaden eden Kanun-i Esasi, Teşkilat-ı Esasiye yasası ile beraber Cumhuriyetin ilanına kadar yürürlükte kalmıştır (Altıntaş, 2019, 47). Bir devletin yıkılmasına, bir başka devletin de kuruluşuna şahitlik yapan Kanun-i Esasiye, her yönü ile tarihe damgasını vurmuş ve Cumhuriyetin temellerinin atılmasında çok büyük katkı sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin insan hakları anlayışına çok kısa bir göz attıktan sonra insan hakları ile ilgili belgelere kısaca değineceğiz. Başta Sened-i İttifak olmak üzere Osmanlı, İslam ve Türk tarihi için birçok ilki gerçekleştiren Kanuni Esasiye göz atacağız.

3.6.1. Sened-i İttifak

İstanbul'da 1807 senesinde meydana gelen Kabakçı Mustafa İsyan ile yenilik isteyenler Padişah III. Selim'i tahtan indirmeyi başardılar. Yenilik isteyenlerin Nizam-ı Cedit ordusunu dağıtması ile beraber tekrardan eski sistemi arzulayanlar arasında iktidar için büyük çekişmeler yaşanmıştır. Kendisi de bir yenilik taraftarı olan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'dan kaçmak zorunda kalan ve dağıtılan ordudan kendisinin egemenliğine girenlerle beraber bir grup oluşturmuştur. Alemdar Mustafa Paşa, ilk olarak Padişah III. Selim'i tekrardan tahta çıkarmak için çaba gösteren ulema, yenilik karşıtı grup ve Rumeli Ordusu ile mücadele ederek onları saf dışı bırakmayı başarmıştır. Tüm bunlar devam ederken isyancılar Padişah III. Selim'i öldürmüştür. Boş kalan tahta II. Mahmut, sadrazamlığa ise Alemdar Mustafa Paşa getirilmiştir (Tanör, 2018, 39-40). Meydana gelen tüm bu olaylar, Alemdar Mustafa Paşa'nın ne kadar büyük bir devlet adamı olduğunu göstermiştir.

Merkezi otoriteyi tekrardan güçlendirmek adına büyük çabalar gösteren gerek Anadolu gerekse Rumeli’de reform noktasında uğraşlar veren ayanları İstanbul’a çağırarak büyük hamle yapan Alemdar Mustafa Paşa 29/09/1808 tarihinde Kağıthane’de bir toplantı yapmıştır. Bu toplantı neticesinde alınan kararlar bir metin şeklinde tutanak altına alınmış ve Sened-i İttifak olarak isim yapmıştır. Ayanların toplantısında alınan kararlar öncelikle sadrazam, şeyhülislam ve ayanların katılımıyla imzalanıp mühürlenmiş daha sonra Padişah II. Mahmut tarafından onaylanmıştır (Pamir, 2004, 73-74).

Başlangıç kısmı, 7 şart ve 1 ekten meydana gelen Sened-i İttifak, tabiri caizse padişah ile ayanlar arasında yapılan bir şarttan ibarettir. İnsan hak ve hürriyetleri ile ilgili olan kısmı 5. maddedir. Bu maddede, suçu açık ve sübuta ermediği sürece ayan, ulema ve saray çalışanlarına herhangi bir kötülüğün yapılmayacağı ve cezalandırılmayacağı hüküm altına alınmıştır. Bununla istenen sonuç, siyasi katlin önüne geçmektir. Teorik olarak güzel hükümlere sahip olan Sened-i İttifak ne yazık ki uzun ömürlü olamamış ve kâğıt üzerinde kalmıştır (Akşin, 1997, 95-96). Fakat şu bilinmelidir ki Sened-i İttifakın rafa kaldırılmasının müsebbibi insan hak ve hürriyetleri değil, siyasi ve yönetsel sebeplerdir.

Ayanların egemenliği altında bulunan topraklarda yaşayan vatandaşların asayiş ve vergi anlamında baskı altına alınmaması ve zulme uğramamaları önemli bir husustur. Ayanlar lehine olsa da ilk kez padişahın yetkileri sınırlandırılmış ve diğer kişiler için bir güvence durumu ortaya çıkmıştır (Tanör, 2018, 45-46). Bazı düşünürler kişinin dokunulmazlığı, suç ve cezalarda yasallık açısından Sened-i İttifakın 1215 tarihli Magna Carta Libertatuma benzediğini iddia etmektedir. Gerçekten de konu dikkatlice ele alındığında Sened-i İttifak’ın Osmanlı Magna Cartası olduğu görülecektir. Çünkü Sened-i İttifak anayasal hareketlerin tetikleyicisi olmuştur (Berkes, 2004, 138-140). Bununla beraber Sened-i İttifak da tıpkı Magna Carta gibi tüm halka yönelik bir hak arayışı değil belli bir kesimin haklarına karşılık gelmektedir. Sened-i İttifakta tanınan haklar doğrudan halka değil ayanların gönlüne almak için yapılan bir sözleşmeden ibarettir. O sebeple hiçbir şekilde anayasal hareketlerin başlangıcı olarak kabul etmek doğru değildir (Mumcu ve Küzeci, 2011, 152).

Fırat (2020, 39), Sened-i İttifakın padişah ile ayanlar arasında yapılan bir şart mahiyetinde olduğu, özellikle vergi toplama ve zulüm ile eziyetin yapılmamasına yönelik hükümlerin yer aldığını; bu yönüyle birebir olmasa da dolaylı olarak temel insan hak ve hürriyetlerine atıfta bulunduğunu iddia etmektedir.

Sened-i İttifak, halkın iktidara karşı yaptığı bir eylemden sonra ortaya çıkan bir belge değildir. Bununla beraber bu sözleşmenin ortaya çıkmasında ve imza altına alınmasında kamuoyunun hiçbir tesiri bulunmamaktadır. Her ne kadar padişahın yetkilerini sınırlandırıyor gibi görünse de özü itibarıyla merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak ve devamını sağlamayı hedeflemektedir (Kalabalık, 2018, 33).

3.6.2. Tanzimat Fermanı

Gülhane Hatt-ı Hümayun ilanından önce yapılan çalışmalar çözüm olmamış, iç huzursuzluk ve dış baskılar gittikçe artmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Batı dünyası karşısında üstünlüğünü kaybetmesi, ordudaki düzensizlik, kamu hizmetindeki aksaklıklar, padişah otoritesinin gittikçe zayıflaması ile idari ve hukuksal sistemin giderek bozulması nedeniyle Tanzimat Fermanının ilan edilmesi zaruri bir hal almıştı. Bununla beraber devletin askeri ve siyasi arenadaki başarısız performansı ve bunun neticesindeki Avrupa devletlerinin baskısı insan hak ve hürriyetleri ile ilgili adımların atmasını kaçınılmaz kılmıştır (Noviçev, 1997, 280). Bununla beraber Tanzimat Fermanının arka planındaki zorlayıcı sebep dış güçtür (Tanilli, 2006, 389).

Padişah II. Mahmut'un 1839 yılında vefat etmesi nedeniyle tahta Padişah Abdülmecit geçmiştir. Padişah Abdülmecit bozulan devlet sisteminin yeniden tesisi ve devletin kuruluşundaki heyecanını tekrardan yakalamak için bir ferman hazırlamıştır. Söz konusu bu ferman 03/11/1839 tarihinde Gülhane Parkında dönemin hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından padişah, elçiler ve halkın huzurunda okunmuştur (Aktel, 1998, 177-179). Hatt-ı Hümayun kelime manası itibarıyla "padişahın fermanı" anlamına gelmektedir. Gülhane Parkında okunması nedeniyle "Gülhane Hatt-ı Hümayun" olarak isimlendirilmiştir (Ölker ve Aktaş, 2013, 209).

Tanzimat Fermanı için Osmanlı Devleti'nin insan hak ve hürriyetlerinin tanınması noktasında ilk ve en önemli adım yakıştırması yapmak yerinde olacaktır. 1789 tarihli Fransız İhtilali'nden elli yıl sonra ilan edilen Ferman, benzer özellikler taşımaktadır. Tanzimat Fermanında sadece insan hak ve hürriyetleri ile bilgiler bulunmamakta, bunun yanında devletin eski günlerine kavuşması için yapılacak yenilikler de bulunmaktadır. Fermanda insan hak ve hürriyetleri ile ilgili kısımda can ve mal güvenliği, kişi şeref ve haysiyetinin korunması, kişi güvenliği gibi haklar Osmanlı toprağında yaşayan tüm insanlara verilmiştir. Gerçekten de dikkatlice incelendiğinde Tanzimat Fermanının insan hakları ve çağdaşlaşma gibi iddiasının olduğu görülecektir (Kalabalık, 2018, 33-34; Fırat, 2020, 39).

Tanzimat Fermanının insan hak ve hürriyetleri ile ilgili ilkelerine göz attığımızda; can güvenliği, mülkiyet hakkı, şeref ve haysiyetin korunması, eşitlik hakkı, maddi duruma göre vergi ödeme hakkı, askerlik vazifesinin yerine getirilmesinde adalet ve eşitlik ilkesi, devlete ait harcamaların yasaya uygunluğu, cezanın kişiliği ilkesi, adil yargılama hakkı, inanç farkı gözetmeksizin tüm hakların yabancı uyruklu vatandaşlara tanınma hakkı ve zorla alınmama hakların varlığına şahit oluyoruz (Gözler, 2007, 16).

Tanzimat Fermanı, hiç şüphesiz Osmanlı tarihinde insan hak ve hürriyetleri noktasında bir yenilik hareketi mahiyetindedir. Fermanda kişi hakların korunması açısından açıkça yargılanması ve yargılanma yapılmadan herhangi bir cezanın verilmeyeceğinin ifade edilmesi önemlidir. Bununla birlikte bir kimsenin suçundan dolayı çocuklarının ve varislerinin suçlanmayacağı ve sahip oldukları mallara el

konulmayacağıının ifade edilmesi kayda değerdir. En önemlisi Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan tüm Müslüman ve Hristiyanların aynı haklara sahip olduğunu ifade edilip eşitlik ilkesinin gözetilmesi çok değerlidir (Armaoğlu, 2013, 232).

Tanzimat Fermanının merkezi otoriteyi sınırlayıcı düzenlemelerden bulunduğu iddia edilmesine rağmen merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek gibi bir amacın bulunduğu söylemek mümkün görünmektedir. Bunun altında yatan en önemli sebep halkı ayanların baskılarına karşı korumaktır. Çünkü amaçlanan şey, merkezi yönetimin vatandaşların hak ve hürriyetlerini korumak ve bunu tehdit eden unsurları engellemektir. Bununla beraber halkın da merkezi otoritenin sınırlandırılması ile ilgili talepleri bulunmamaktadır. Genellikle talepler bürokrat ve aydınlardan gelmiştir (Bucaktepe, 2014, 46).

3.6.3. Islahat Fermanı

Kırım Savaşında Rusya ile karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti'ne Fransa ve İngiltere yardım ederek beraber savaşmıştır. İngiltere ve Fransa Paris Konferansı öncesinde Rusya'ya karşı Osmanlı'yı savunmanın karşılığı ve Avrupa nezdinde kabul görmesi için birtakım şartlar ileri sürmüştür. Dolayısıyla istekte bulunan bu ülkeler, Hristiyan azınlıklarına bir kısım haklar tanınmasını talep etmekteydi (Tanör, 2018, 95).

Islahat Fermanının içeriği, İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız elçileri ile Ali Paşa tarafından hükme bağlanmıştır. Bu da gösteriyor ki Islahat Fermanı Osmanlı Devleti'nin gönüllü olması neticesinde değil Avrupalı bazı devletlerin baskısı sonucunda ilan edilmiştir (Bülbül, 1989, 177). Dış baskılar sonucunda ilan edilen bu Fermanın, öncelikli olarak azınlık haklarını göz önünde bulundurulması ve bu doğrultuda olması doğal karşılanmalıdır.

Avrupalı devletlerin baskısı neticesinde ilan edilen Islahat Fermanı, Müslüman ve Hristiyan uyrukları arasındaki din ve mezhep ayrımını ortadan kaldırmış ve Osmanlı topraklarında yaşayan tüm insanları eşit hale getirmiştir. Tanzimat Fermanı ile tanınan can, mülk ve namus ile izzetin korunması gibi temel haklara ilaveten her türlü eziyet ve işkencenin yasaklanması, suçu kesinleşen kişilerin mallarına el konulmaması, mahkeme duruşmalarının açıklık ilkesine göre yapılması ve eğitim özgürlüğü gibi haklar güvence altına alınmıştır (Kalabalık, 2018, 34).

Tanzimat Fermanına oranla daha teferruatlı ve kesin hükümler ortaya koyan Islahat Fermanı aslında Tanzimat Fermanının devamı niteliğindedir. Islahat Fermanının Tanzimat Fermanında ayıran en önemli özelliği, Islahat Fermanının daha çok azınlıkları incelemesidir (Erdem, 2010, 336-339).

Tanzimat Fermanına göre daha uzunca bir metne sahip olan Islahat Fermanının yüzde yetmişe yakını azınlıklara verilecek haklardan geri kalan kısmı ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancılara verilecek ayrıcalıklardan söz etmektedir (Aydoğan, 2002, 111). Her ne kadar insan hak ve hürriyetlerine ait birçok yenilik Islahat Fermanı

ile vatandaşlara verilmişse de Ferman emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'ne yaptıkları baskının bir sonucudur (Gökburun, 2007, 58). Durumun bundan ibaret olması, Islahat Fermanının insan hakları ile ilgili ilkelerini yok görmemizi gerektirmez.

Hayat hakkı, eşitlik hakkı, mal ve mülk edinme hakkı, din ve vicdan hürriyeti, bireyin dokunulmazlık hakkı, işkence ve eziyet yasağı hakkı, adil yargılanma hakkı, amme hizmetlerine girmede eşitlik hakkı, düşünce ve ifade hakkı, vergide eşitlik hakkı, seçme hakkı ve yasa önünde eşitlik gibi hakları fark gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarına tanıyan Islahat Fermanı, temel insan hakları noktasında önemli bir belgedir (Şahin, 2007, <http://www.e-akademi.org>).

Tanzimat Fermanına göre temel insan hak ve hürriyetleri hususunda daha fazla teminat getiren Islahat Fermanı, Batı tarzı bir insan hak ve hürriyetleri belge ve bildirisi olarak kabul görmek mümkün değildir. Çünkü Ferman, Müslüman olmayan tebaaya daha fazla ayrıcalık tanımıştır. Dolayısıyla Müslümanlar aleyhine eşitlik durumu suiistimal edilmiştir (Ekinci, 2008, 558). Dolayısıyla Fermenda hedeflenen eşitlik ve hürriyet sağlanamamıştır. Bununla beraber Müslümanlarla Hristiyanların eşit olarak ele alınması, can, mal ve vergi vermede eşitliğin gözetilmesi, suçu kesinleşmeden bir kişinin suçlanamayacağı ve kamu hizmetine girmede eşitlik ilkesinin gözetilmesi, Islahat Fermanı için çok önemli yeniliklerdir (Konan, 2011, 276-277).

3.6.4. Kanun-i Esasi

Diğer tüm devletler gibi Osmanlı Devleti de 1789 Tarihli Fransız İhtilali'nden çok etkilenmiştir. Bu etkilenmenin çok fazla olması, Osmanlının çok uluslu bir yapıya sahip olması ile ilgilidir. Bu sebepten dolayı başta Rusya olmak üzere Batılı ülkeler azınlık haklarını öne sürerek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başladılar (Bucaktepe, 2014, 46-47). Doğal olarak bu devletlerin tutumu, Osmanlı Devleti yöneticilerini tedirgin etmiştir.

Batılı devletlerin bu tutumu üzerine padişah Sultan Abdulaziz, 30/05/1876 tarihinde tahtan indirilip yerine Sultan V. Murat devletin başına getirilmiştir. Daha sonraki süreçte Sultan V. Murat'ın aklı melekeleri olmak üzere sağlık problemlerinin olduğu fark edilmiş, anayasa yapılacağı sözü veren Sultan II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır (Uzun, 2005, 153).

Mithat Paşanın başkanlığını yaptığı ve otuza yakın kişiden meydana gelen, Cemiyet-i Mahsusa adıyla bilinen kurul tarafından hazırlanan Kanun-i Esasi, Heyet-i Vükela denilen heyet tarafınca teferruatlı incelenerek Sultan II. Abdülhamit'in onayına sunulmuştur. Kanun-i Esasi'yi yapan kurulda ulema, asker, sivil yönetici, hatta Hristiyan vatandaşların bulunması konsensüs noktasında önemli bir husustur. 23/12/1876 tarihinde Sultan II. Abdülhamit'in onayı ile yürürlüğe giren Kanun-i Esasi, Osmanlı tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır (Tunaya, 2003, 6).

Çağdaş manada Osmanlı'nın ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esasi, hazırlama aşamasında halkı temsil eden bir meclisin bulunmaması ve halkoylaması gibi uygulamaların olmaması hasebiyle eleştiriyi hak etmektedir. Dolayısıyla padişahın tek taraflı inisiyatifinin ortaya koyması nedeniyle "Ferman Anayasası" olarak da tarif edilebilir (Ülker, 2013, 102).

1. Meşrutiyete (Kanun-i Esasi) kadar devletin rejimi mutlak monarşi iken Kanun-i Esasi ile beraber meşruti monarşiye evrilmiştir. Kanun-i Esasi öncesi padişah tek mutlak güç iken 1. Meşrutiyet ile beraber eşit güçlere sahip olmasa da bir meclisin varlığında söz edilebilir. Daha önce verilen haklar padişahın bir lütfu olarak görülürken Kanun-i Esasi ile birlikte hukuki olarak teminat altına alınmıştır (Çalık, 2017, 63). Bu durum da Kanun-i Esasi'nin değerine değer katmıştır.

Türk tarihinde insan hak ve hürriyetlerinin ilk defa anayasada yer alması Kanun-i Esasi sayesinde olmuştur. Konuyla ilgili bu haklar sekiz ile yirmi altıncı maddeler arasında sıralanmıştır. Kişi güvenliği ve dokunulmazlığı, yasa önünde eşitlik, basın özgürlüğü, eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, eziyet, işkence ve angarya yasağı, başvuru hakkı ve konut dokunulmazlığı bu temel hakların bazılarıdır. Tüm bunlara rağmen bu temel insan hak ve hürriyetlerinin anayasada teminat altına alınmaması, padişahın elini güçlü kılmaktaydı. Yani padişahın iradesi ile kabul edilen ve yürürlüğe giren bu haklar, aynı şekilde padişahın takdiri ile rafa kaldırılabilir. Bununla birlikte Meclis-i Umuminin toplantıda bulunmadığı vakitlerde, Bakanlar Kurulu yoluyla padişah geçici yasa çıkarabilecek ve temel hak ve hürriyetleri sınırlayabileceği gibi kaldırabilecek (Kalabalık, 2018, 34).

Padişahın sahip olduğu geniş yetkiler sebebiyle 1. Meşrutiyet uzun ömürlü olamamıştır. 1877 tarihli Rusya ile yapılan savaş, Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılması için sebep olmuştur. Bununla birlikte toplumun parlamento (meclis) için yeterli bir hazırbulunuşluğa sahip olduğunu söylemek güçtür. Nitekim Sultan II. Abdülhamit, meclisi tatil ederken söylediği, "Bu millet daha çocuktur" (Akyüz, 2004, 206) söylemi bunu doğrular niteliktedir (Gökburun, 2007, 60).

Sultan II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi askıya alması, İttihat ve Terakki Cemiyetini rahatsız etmiştir. Mücadele noktasında toplantı ve mitingler olmak üzere çeşitli çalışmalardan bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23/07/1908 tarihinde Manastır'da hürriyet ilan etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin mücadelesi karşısında Sultan II. Abdülhamit de aynı günün gecesinde Kanun-i Esasi'yi tekrardan yürürlüğe koymuştur ve böylece II. Meşrutiyet ilan edilmiş oldu (Birecikli, 2008, 215-216).

II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile beraber seçimler yapılmış ve yeni Meclis-i Umumi Sultan II. Abdülhamit'in emriyle 17/12/1908 tarihinde açılmıştır (Tanör, 2018, 184). Meclisin açılmasından kısa bir vakit sonra 31 Mart Ayaklanması yaşanmıştır. Ayaklanmayı Selanik'ten gelen Yıldırım Ordusu bastırmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Meclis-i Umuminin kararı ile Sultan II. Abdülhamit tahtan

indirilmiş, yerine Padişah V. Mehmet getirilmiştir. Padişah değişikliğinden sonra Kanun-i Esasi'den insan hak ve hürriyetleri başta olmak üzere birçok değişiklik yapılmıştır (Bucaktepe, 2014, 52-53).

Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikler 08/08/1909 tarihine rastlanmaktadır. İlk olarak 21. madde değiştirilmiş, bir madde kaldırılmış ve üç madde de Kanun-i Esasi'ye eklenmiştir (Tanör, 2018, 192). Esasi'den yapılan değişiklikler genel anlamıyla olumlu olup padişahın yetkilerini kısıtlarken meclisin yetkilerini de genişletmiştir (Kapani, 1976, 99; Üçok ve Mumcu, 1976, 320). Bu durum doğal olarak demokratikleşme ve insan hakları açısından olumlu bir gelişmeye işaret eder.

Kanun-i Esasi'de kişi hürriyetleri ile ilgili olan 10. Maddesi hem cezalandırma hem de tutuklamalara karşı koruyacak şekilde değiştirilip insan hak ve hürriyetlerini teminat altına almıştır. Basın özgürlüğü ile ilgili olan 12. maddesi, sansürün yasaklanması hususu eklenerek değiştirilmiştir. Kişi hak ve hürriyetleri için büyük bir tehdit olan 113. maddesinde yer alan padişahın sürgüne gönderme yetkisi kaldırılmıştır. Bununla beraber toplantı yapma ve dernek kurma hürriyeti ile haberleşmenin gizliliğini temel alan maddeler eklenmiştir (Çalen, 2012, 138; Bucaktepe, 2014, 53).

Demokratikleşme, temel insan hak ve hürriyetleri için büyük bir umut vaat eden II. Meşrutiyetin ömrü maalesef uzun olamamıştır. Şöyle ki, Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği 23/07/1908 tarihin üzerinden bir yıl geçmeden ilan edilen hürriyetler askıya alınmıştır. Böylece demokratikleşme ve kişisel hak ve hürriyetler tam anlamıyla uygulama fırsatını bulamadan askıya alınmak zorunda kalmıştır (Kapani, 1976, 99-100). Tabiri caizse, teorik olarak güzel hayaller kurduran kişisel hak ve hürriyetler, uygulama fırsatına sahip olmadan kayboluvermiştir.

3.6.5. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Anayasalar yapıldığı zamanın şartlarından bağımsız olarak var olamazlar. Anayasalar dikkatli şekilde incelendiğinde o dönemin şartlarına uygunluk gösterdikleri görülecektir. Söz konusu bu durum 20/01/1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye için de söz konusudur (Korkusuz, 1998, 210).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20/01/1921 tarihinde 85 sayılı yasa ile kabul edilmiş, 23 temel madde ve bir ayrı maddeden meydana gelen özet bir çerçeve anayasa mahiyetindedir. Çünkü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Kanun-u Esasi hükümleri arasında bir zıtlık söz konusu değil ve mecliste bulunan çeşitli gruplara ait düşüncelerin ortak bir noktadan anlaşma fikri önüne çıkmaktadır (Tanör, 2018, 253). Durumun böyle olmasının en önemli sebebi, bağımsızlık mücadelesi verilirken mecliste bulunan hiç kimsenin küstürülmemesinin hedeflenmesidir.

Tanilli (1982, 173), Teşkilat-ı Esasinin temel insan hak ve hürriyetlerine neden yer verilmediği sorusunun cevabı o dönemin konjonktüründe aranmalıdır. Çünkü söz

konusu dönemde insan hak ve hürriyetlerden öte, bir bağımsızlık sorunu mevcuttur. Kişi hakkının ötesinde komple bir milletin geleceği durumu söz konusuydu.

Teşkilat-ı Esasiye'nin temel insan hak ve hürriyetleri için herhangi bir düzenlemeye yer vermesi, söz konusu hak ve hürriyetleri karşı olduğu anlamı çıkarmamalıdır. Çünkü o zaman diliminde temel olan şey, bir milletin geleceği yani bağımsızlığıydı (Korkusuz, 1998, 211). Bununla beraber milli egemenlik ilkesinin hedeflenerek sadece bir kişinin iktidarına dayanan sistemin kaldırılıp yerine halk egemenliğini kurmak düşüncesi insan hakları açısından düşünüldüğünde olumlu bir gelişme olduğu görülecektir (Eroğlu, 2010, 80). Dolayısıyla her ne kadar insan hak ve hürriyetleri ile ilgili hüküm bulunmasa da halk egemenliği hedefi bile başlı başına Teşkilat-ı Esasiye'yi değerli kılmaktadır.

Milli Mücadele devam ederken hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye (1921 Anayasası) çok önemlidir. Bu anayasanın kuvvetler birliği ilkesini ve meclis hükümet sistemini kabul ettiğini söylememiz mümkündür (Gökburun, 2007, 62). Devletin TBMM tarafından yönetileceğinin belirtmesi ve yasama ile yürütme organları için de meclisin yetkili olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte halkın yönetime katılmasının önemsendiğini söyleyebiliriz. Yargı erkinden hiç söz etmeyen Teşkilat-ı Esasiye, saltanat ve halifelik için herhangi bir hüküm bildirmemiştir. Sonrasında II. TBMM, Teşkilat-ı Esasiye'de değişikliğe giderek Cumhuriyetin ilanı konusunda yolu açmıştır (Gözübüyük, 2000, 114-115). Sonraki gelişmeler bize gösteriyor ki 1921 Anayasası her ne kadar temel insan hak ve hürriyetleri için bir hüküm bildirmemişse de sonraki dönemlerde yapılan uygulamalarının fitilini ateşlemiştir.

Kanun-ı Esasi'nin aksine Teşkilatı Esasiye Kanunu milli egemenlik kavramı için daha bütünleştirici bir dil kullanmış; dil, din, ırk vb. unsurları temel almayarak subjektif bir millet anlayışına atıfta bulunmuştur. Söz konusu bu Anayasa, savaş sonrası ülke toprakları içerisinde yaşayan insanlar arasında bir ayrıma gitmeksizin daha birleştirici olan milletin siyasi tarihini temel almıştır. Dolayısıyla bu Anayasa egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu vurgulamıştır (Doğan, 2021, 396).

4. VEDA HUTBESİNDE İNSAN HAKLARI

Hiz. Muhammed'in (s.a.v) insan hakları konusundaki uygulamalarının teorik çerçevesi niteliğinde olan Veda Hutbesi çok önemli bir kaynaktır. Zira bu önemli belgede insan, aile, toplum ve hukuk ile ilgili hak ve hürriyetlerden bahsedilir. Şunu belirtmeliyiz ki; kullanılan terminoloji günümüz ve günümüzün uzantısı olan klasik insan hakları bakış açısından çok çok farklıdır. Çünkü geçmişi çok eski olmayan insan hakları söyleminin içerik ve işlevi yönüyle eksik olduğu görülecektir. Şundan dolayıdır ki; İslam hukukunun ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hiz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti, İslam'ın insan hakları öğretisinin ilke ve amaçlarının zengin bir biriminin sonucudur (Şentürk, 2000, 326-327).

İnsan hakları dinin vazgeçilmezlerinden olup, İslam hukukunun ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve sünnette bu husus vurgulanmıştır. İnsan haklarının mutlak üstünlüğü bulunmakta, burada insan hakları dokunulmaz ve kaldırılmaz özelliği ile öne çıkmaktadır. Atar, aksi durumda ise bunun Allah'a karşı yapılan bir itaatsizlik olduğunu söyler. Atar açıkça İslam, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet vasıtasıyla insan hak ve hürriyetlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple bu haklar vardır ve sonradan kazanılmaz. Yargı ve yürütme erki de bunları tespit eder (Atar, 2020, 13).

İslam'da zarureti hamse denilen beş zaruri husus bütün insanlar için ihtiyaçtır. Allah'ın yaratıcı olduğu, insanın fitratını bilmesi, şüphesiz ki mümkündür. Bunlar; din, akıl, can, namus ve malın muhafazasıdır (Ünal, 2006, 44). Bu korunması zorunlu olan beş ilkenin, insan hak ve hürriyetlerini kapsadığını söylememiz yerinde olacaktır.

Dinin korumasını din ve vicdan hürriyeti, aklın korumasını siyasi hak ve düşünce hürriyetini, canın korumasını yaşama hakkı, namusun korumasını özel hayatın gizliliği ve aile kurma hakkını, malın koruması da mal ve mülkiyet hakkı olarak okumak mümkündür. Görüldüğü gibi en temel insan hak ve hürriyetleri, İslam'da zorunlu olarak korunması gereken ilkeler arasındadır. Kanaatimizce bu haklar, sadece Müslümanları değil tüm insanları kapsamaktadır ve haliyle evrensel bir görüntü vermektedir. Çünkü bu beş ilkenin korunmasından söz ederken bu beş ilkede sadece Müslümanlar için olduğuna dair herhangi bir söz ve anlam bulunmamaktadır.

Üslup noktasında Veda Hutbesi'ne baktığımızda Veda Hutbesi'nde bir kısım yerel ifadeler kullanılmasına rağmen, ana hedefte evrensel ifadelere rastlanır. Hitap cümlelerinde çoğunlukla "Ey İnsanlar!" ifadesi de tüm insanlara bir sesleniş olarak dikkat çekmektedir. Hutbenin hemen başında insan hayatının, malının, şeref ve haysiyetinin dokunulmaz olduğunu ifade ederek başlaması da insan hak ve hürriyetleri noktasında çok büyük anlam içerdiğine şahit olmaktayız. İnsanın can, mal ve şerefının dokunulmaz olması adalet vurgusu iken bunların ihlali ise en büyük haksızlığa işaret eder. Veda Hutbesi'nde geçen Rabbinizin ve atanızın bir olduğu ifadesini ve insanlığın Hiz. Adem'den türemiş olduğu mesajını eşitliğin işareti olarak okumak gayet de mümkündür (Ayengin, 2017, 90-91).

Hız. Muhammed'in (s.a.v); insan hak ve hürriyetlerin temelini oluşturan eşitlik, adalet, can güvenliği, insan onur ve haysiyeti, mal ve mülkiyet hakları gibi ilkelere atıfta bulunduğu Veda Hutbesi, insanlık tarihi için önemlidir. Kaldı ki Batı dünyası, yıllarca mücadele ettiğı halde temel anlamda ifade edeceğimiz insan haklarına ancak 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile kavuşmuştur (Demirçin, 1996, 155). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine göre; 13 asır önce Müslüman olan ve Müslüman olmayan tüm insanlara seslenen ve onlara en temel kişisel hak ve hürriyetlerini hatırlatan Veda Hutbesi, her yönüyle dünyanın İlk İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi hükmündedir (02/09/2021, <http://www.corumhaber.net>).

İçerik bağlamında Veda Hutbesi'ne göz attığımızda Veda Hutbesi'nin merkezinde birey (fert) yer alırken akabinde aile, toplum ve tüm insanlar gelir. Veda Hutbesi politik-siyasi bir beyanname değildir; bunun aksine dini ve ahlaki bir yapıdadır. O sebeple Batı toplumunda olduğu gibi siyasi düzene karşı bir isyan ve insan hakları koruma gibi bir iddiası yoktur. Çünkü bu hakların Allah tarafından insanlara verildiğı gerçeğı söz konusudur. Dolayısıyla siyasi erkin bir mihneti değildir (05/09/2021, <https://dergi.diyanet.gov.tr>).

Eskicioğlu (1996, 116), Mevlana Şibli'nin "Asr-ı Saadet" eserinde Veda Hutbesi için "insanlık tarihinin en büyük nutuklarında biri" tabirini kullandığını söyler. Ayrıca Hutbenin konulara göre yer yer hadis kitaplarında geçtiğini, siyer üzerine yazılan kitaplarda ise nutuk şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. Bununla beraber aşağıda verilen insan hakları ile ilgili emirleri sıralayabiliriz.

- Herkesin can, mal ve namusu tecavüzden korunmuştur.
- Kimsenin kimseye zarar vermeye hakkı yoktur.
- Bütün Müslümanlar kardeşler.
- Faiz yasaktır.
- Kan davaları ve adaleti şahsen yerine getirmek yasaktır.
- Kadınlar, erkeklerin hayat arkadaşlarıdır. Buna göre onlara iyi muamele edilecektir. Onların da tıpkı erkekler gibi mal ve mülke şahsen tasarruf hakları olacaktır.
- İnsanlar ırk ve renk farkı gözetilmeksizin birbirlerine eşittirler.
- Kölelere, efendilerinin aile fertlerinden birisiymiş gibi muamele edilecektir.
- Servetin bir elde birikmemesi için bütün varislere hisselerine isabet eden meşru hakları verilecektir.
- Bütün borçlar iade edilecek ve ariyet olarak ne alınmış ise iade edilecektir.
- Kur'an Hz. Peygamber tarafından bırakılan en büyük mirastır.
- Zina ve aile hayatına zarar verebilecek her şey yasaktır.

Yukarıda görüldüğü gibi Veda Hutbesi'nin insan haklarına dair çok fazla mesajı bulunmaktadır. Bu maddeleri tek tek incelediğimizde her bir maddenin bir temel insan

hak ve özgürlüğüne karşılık geldiği görülecektir. Bu da Veda Hutbesi'nin en ilişkili olduğu konunun insan hakları olduğunu bize göstermektedir.

Fırat (2020, 111-146), konu ile ilgili Veda Hutbesi'ni incelerken; Yaşama Hakkı, Eşitlik Hakkı, Malın Korunması ve Mülkiyet Hakkı, Kişisel Hak ve Hürriyetler, Özel Hayatın Gizliliği, Kadın Hakları ve Suçun Kişiselliği başlıkları altında konuyu ele almıştır. Biz de konuyu bu alt başlıklara yakın bir şekilde ele alacağız.

4.1. Kişi Dokunulmazlığı (Yaşama Hakkı)

Klasik hak ve hürriyetler de dediğimiz kişisel hürriyetlerin en önemlisi kişi dokunulmazlığıdır. Bu hürriyetin en önemli amacı her kişinin yaşama hakkı olduğu vurgusudur. Kişinin sahip olduğu yaşama hakkına ne devlet ne de bir başka insan dokunabilir. Kişinin maddi ve manevi kişiliğinin gelişimine müdahale edilmesi söz konusu değildir (Armağan, 2011, 95).

Cahiliye dönemi de bilinen İslam Öncesi Dönemde insanların yaşam, mal-mülk ve namuslarının güvende olduğu söylenemez. Çünkü o zaman toplumun genelinde bir kargaşa vardı ve insanlar huzurlu değildi. İnsanların köle olarak alınıp satılması ve güçlünün zayıfı ezmesi buna örnek verilebilir. Bununla beraber kız çocuklarının gördüğü muamele, o dönemin hak ve özgürleri noktasında durumun çok da iyi olmadığını göstermektedir (Çavuş, 1991, 20).

Her insanın yaşama hakkı vardır. İnsanın dünyaya gelmesiyle beraber sahip olduğu yaşama hakkı ve kişinin dokunulmazlığı tüm insanlar için olmazsa olmazlardandır. Yaşama hakkı elinden alınan ya da kişilik haklarına dokunulan bir insanın diğer haklara sahip olması katiiyen mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim'de İsrâ Süresi'nin 33. ayetinde mealinde "geçerli bir sebep yokken bir insanın öldürülmesinin yasaklandığını" görüyoruz. Hukuki bir neden olmadıkça yaşama hakkı dokunulmazdır ve tüm müdahalelerden korunmuştur (25/09/2021, <https://www.fikriyat.com>).

Bir insanın hayatına, kişiliğine, namus ve diğer mukaddeslerine göz dikmek ve saldırmak zulümdür. Konuyla ilgili çokça gerek ayet gerekse de hadis bulunmaktadır. İslam hukukunda hak ve hürriyetler, sadece Müslümanlara mahsus değildir; Müslüman olmayan diğer vatandaşlar için de geçerlidir (Ünal, 2006, 135). Bunun en güzel örneğini Medine Vesikası'nda bulmak mümkündür.

Veda Hutbesi'nde en çok bahsedilen konuların başında yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı gelmektedir. Bir insanı öldürmek, onur ve şerefine leke sürmek yasaklanmıştır. Bu durum maddi ve manevi anlamda insan hayatının dokunulmaz olduğunu göstermektedir (Fırat, 2020, 111).

"Ey İnsanlar! Kanlarınız, canlarınız, yaşama hakkınız, mallarınız, namuslarınız, haysiyet ve şerefleriniz, vücut bütünlüğünüz Rabbinizle buluşacağınız güne kadar bu ayınızda, bu beldenizde, bu gününüzün saygıya, korunmaya layık olduğu gibi, saygıya ve korunmaya layıktır, dokunulmazdır. Ancak İslam'ın koyduğu sorumluluk gereği

uygulanan gerekçeli karara dayalı cezalar müstesnadır" (Veda Hutbesi). Veda Hutbesi'nin bu bölümünde yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı ile ilgili yargı açık bir şekilde ifade edilmiştir. İslam hukuku emirleri haricinde hiçbir şekilde bir insanın canına, malına, namus ve şerefine dokunulmayacaktır.

Kişinin maddi ve manevi olarak dokunulmazlığını ifade eden yukarıda Veda Hutbesi'ndeki bölüm, insan hak ve özgürleri açısından önemlidir. Maalesef günümüzde insan hakları ihlalleri yaşanmakta ve temel hak ve hürriyetler çeşitli sebeplerden dolayı kısıtlanmaktadır. Dünyanın muhtelif yerlerinde en temel hak olan yaşama hakkı bile zaman zaman tehlikeye girmektedir Yaşama hakkı noktasında sıkıntı yaşayan bir insanın diğer hak ve hürriyetlere rahatlıkla ulaşması mümkün değildir.

"Görüldüğü gibi Veda Hutbesi kendisinden yüzlerce yıl sonra gelişecek olan modern insan hakları ve bireyin devlete karşı korunması fikrini, insanlığa çok önceden iletmış ve bireyin kutsal olan can, mal ve haysiyet haklarının dokunulmazlığını ilan etmiştir" (Saruhan, 2014, 37).

İslam Öncesi Arabistan'da görülen kan davaları, insan hayatı için büyük bir tehditti. İslam, bu cahiliye âdetini kaldırmış ve insan hayatını sonlandıran bu âdeti tarihin çöplüğüne atmıştır. Buna rağmen bu tehdit tam olarak kalkmamıştı. Bu kan davaları hem insan hayatını yok ediyor, hem de onarılması çok zor toplumsal yaralara yol açıyordu. "Yine Cahiliyet devrinin kan davaları kaldırılmıştır; (Kaldıracağım) ilk kan davası (yeğenim) Amir İbn Rebia İbn el-Haris İbn Abdülmüttalib'in kan davasıdır" (Veda Hutbesi). Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından insanın kıymetini ayaklar altına alan bu gayri insani uygulamayı Allah'ı da şahit tutarak ve en yakın akrabasından başlayarak kaldırılması çok önemli bir gelişmedir (Aydın, 2018, <https://www.hurriyet.com.tr>).

Kan davaları yaşama hakkı için büyük bir tehdittir. Öldürülen kişinin aile veya kabilesi seneler geçse de intikam almak için bunu kendine mukaddes bir görev addediyordu. Bu durum hem hayatların son bulmasına, hem de iç savaşların çıkmasına sebep oluyordu. Böylece memlekette yıkım baş gösteriyor ve mal ile can güvenliği ortadan kalkmış olunuyordu. Tüm bu saydıklarımız, kan davasının kişinin dokunulmazlığına ne kadar zarar verdiğini açıklar mahiyettedir. Bundan daha önemlisi de ilk kaldırdığı kan davasının yakın akrabasına ait olmasıdır (Eskici, 1996, 119).

Hiz. Muhammed (s.a.v) insan hak ve hürriyetleri konusunda sadece Medine döneminde değil, Kur'an-ı Kerim'den ayet inmeden önce de bu konuya önem vermiştir. Kaldı ki bugünün sivil toplum kuruluşu mahiyetindeki derneğe üye olmuş ve insanların hak ve hürriyetlerini yaşamaları adına çaba göstermiştir. Erdemliler cemiyeti de denilen "Hılful Fudul" bunlardan biridir. Bu dernek haksızlığa uğrayanlara yardım etmiş ve adaletin uygulanması noktasında da mücadele vermiştir. Hiz. Muhammed (s.a.v) bu davranışı ile insan yaşamanın kutsallığını ve yaşam hakkının dokunulmazlığını tüm insanlara göstermiştir (Doğan, 2017, 49).

Hiz. Muhammed (s.a.v), Buhari (Eyman, 16)'den rivayet edilen hadisi şerifinden "Büyük günahlar şunlardır: Allaha ortak koşmak, ana babaya itaatsizlik etmek, haksız yere bir kimseyi öldürmek ve yalan yere yemin etmektir" diye buyurmuştur. Hadisi Şerifte de görüldüğü gibi, bir insanı öldürmek yani hayatına son vermek büyük günahlardan sayılmıştır. Tüm bunlar insan hayatının dokunulmazlığı noktasında önemlidir.

Mevdudi (2017, 38), gerçek anlamda insana yaşam hakkının İslam tarafından verildiği, ülkelerin bildirge ve anayasaları dikkatlice incelendiğinde ise bu hakların sadece o ülkenin vatandaşlarına verildiğine veya beyaz ırk ayrımcılığının yapıldığına şahit olunacaktır. Buna örnek olarak Avustralya'da Aborjinlerin ve Amerika'da Kızılderelilerin durumunu göstermek mümkündür.

Tüm bunlarla beraber İslam'ın kişi dokunulmazlığı ve yaşam hakkı ile ilgili bakış açısı çok açıktır. Bu durumun Veda Hutbesi'nde ele alınması daha da önemlidir. Medine Vesikası'nda ise buna benzer durumun olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. Eşitlik Hakkı

Eşitlik hakkı, öyle kolayca elde edilen ve herkesin talep edip elde ettiği bir hak olarak görmemek gerekir. Tarih boyunca insanlar eşitlik hakkını elde etmek için çok büyük çabalar göstermiştir. İlk Çağ'da eşitlik adına hiçbir iyi gelişmenin olmadığını, Orta Çağ'da ise çoğunlukla bir eşitlikten bahsedilemez. Yakın zamana kadar, hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Amerika'da siyah ve beyaz ırk ayrımı yapıldı. Malesef hala çoğu ülkede bu eşitsizlikler devam etmektedir (Armağan, 2011, 33). İçinde yaşadığımız 21. yüzyılda bile istenilen insani bir eşitlik söz konusu değilken, 632 yılında Hiz. Muhammed (s.a.v)'in Veda Hutbesi'yle insanlığa seslenmesi ve eşitliği vurgulaması önemlidir.

Dikkatli bir şekilde Veda Hutbesi'ne göz attığımızda eşitlik ve âlemşümül ilkeler vardır. Bu eşitlik ve evrensellik ekonomik, siyasi ve herhangi başka bir zorlamanın neticesi değildir. Tüm bunlar Allah'ın İslam vasıtasıyla insanlara verdiği hak ve sorumlulukları adaletle ayakta tutması ile ilgilidir. İnsan hak ve hürriyetleri ile ilgili İslam haricindeki diğer bildiri ve benzeri metinlere baktığımızda bir zorlama sonucu olduğunu görüyoruz. İslam'da bu konun önemli ve değerli olması hak ve hukukun önemi ile ilgilidir (Saruhan, 2014, 35-36).

Eşitlik, İslam'ın tüm insanlığa bahsettiği evrensel bir haktır. İslam inancında dil, din, ırk, cinsiyet, mezhep ve ten rengi gözetilmeden bütün insanlar eşittir ve erkek ile kadın arasında herhangi bir üstünlük söz konusu değildir. Hiz. Muhammed (s.a.v) Veda Hutbesi'nde eşitlik ile ilgili önemli hususları dile getirmiştir (Aytürk, 2021, 95).

Eşitlik ile adalet birbiriyle ilintili iki önemli kavram olup birbirini tamamlar niteliktedir. Sancaklı (2003, 34) da insanların yeryüzünde arayış içinde olduğunu, gerçekleştirmek istediklerinin başında eşitlik ve adalet ilkelerinin geldiğini söylemiştir.

Bu ilkelerin önemsenmediği toplumlarda insanların da değerli olmadığı, kargaşanın ve kaosun baş gösterdiğini söylemek mümkündür.

Hz. Muhammed'in (s.a.v) baktığı davalarda en çok dikkat ettiği hususların başında eşitlik, adalet ve hak gelmiştir. Hz. Muhammed davalarla ilgili karar verirken kimseye imtiyaz tanımaz ve herkese eşit davranırdı. Varlıklı, muhtaç, güçlü, zayıf ve soylu olup olmamasına hiç dikkat etmez; eşitlik ve adalet hükümlerine göre karar verirdi. Zengin olduğu için işlemiş olduğu suçtan ceza almayan bir kadının durumunu duyunca şu sözleri söylemiştir: "Sizden öncekilerin helak olması, fakirler hırsızlık yapınca had uygulayıp nüfuzlu ve zengin olanları cezadan muaf tutmalarındandır. Vallahi Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık yapsa hak ettiği cezayı alacaktır" diye buyurmuştur (Buhari, Sahih, V, 23; Müslim, Sahih, III, 1315-1316).

"Ey müminler! Sözümü iyi dinleyin, iyi anlayın. Muhakkak ki, Rabbimiz birdir. Babamız birdir. Hepiniz Âdem'densiniz. Âdem de topraktandır. Hepiniz eşit hakka maliksizsiniz. Hiç kimsenin başkası üzerinde üstünlüğü yoktur. Şeref ve üstünlük ancak takvadadır" (Veda Hutbesi).

Eşitlik ile ilgili yukarıda verilen Veda Hutbesi'nin bu bölümü, tüm insanların birbirine eşit olduğu ve kimsenin kimseye üstün olmadığına altını çizmektedir. Devlet yöneticisinin halka, zenginin fakire veya beyaz ırkın siyaha üstünlüğü olmadığı gibi. Gerçekten de bu tüm insanlığın özlemini duyduğu ütöpik bir durum iken, İslam'ın Veda Hutbesi yoluyla insanlığa bir hediyesidir. İslam ülkelerinin bunun farkında olmaları, bu ilkelerin uygulanması hususunda büyük bir çaba içerisine girmeleri ve bu uygulamalarda tüm dünyaya örnek olmaları bakımında çalışmaları zaruridir.

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır" (Kur'an-ı Kerim, Hucurat Suresi 13. Ayet).

İnsanların kadın ve erkek olarak yaratılmaları veya kavim ve kabilelere ayrılmaları bir üstünlük ve imtiyaz sebebiyle değildir. Ayette hakkıyla yaşanılması ve birbirilerini tanımaları amacıyla bu durumun böyle olduğu ifade edilir. Dolayısıyla insanların bunun farkında olmaları ve buna göre davranmaları konusunda sorumluluğu bulunmaktadır.

Nasıl insanların doğmadan önce nerede doğacakları ile ilgili bir tercih yapmaları söz konusu değilse, üstün olma ve diğer insanlara göre ayrıcalıklı olma hakkı da bulunmamaktadır. Hukuki anlamda tüm insanlar dünyaya eşit gelmekte ve sosyal yapı ile ilgili durumu ise toplumsal yararlarla açıklamak daha doğru olacaktır. (Ünal, 2006, 140)

Toplumdaki farklı sınıf, çeşitli tabaka ve grupların varlığını toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığı söylemek mümkündür. Şöyle ki kamu hizmeti alımında diploma şartından dolayı belli bir eğitimden geçip mezun olan bir kişinin, diploması ve eğitimi

olmayan kişiye göre tercih edilmesi bir eşitsizlik durumunu doğurmaz. Bilakis bu durum hak ekseninde ve toplumsal fayda noktasında doğru bir tercihtir. (Armağan, 2011, 37)

Eşitlik ile ilgili genel bir kaynak incelemesi yaptığımızda, eşitliğin çeşitli başlıklar altında ele alındığını görüyoruz. Yasa önünde eşitlik, hâkim önünde eşitlik, kamu hizmetlerine girmede eşitlik, fırsat eşitliği ve görevlerde(vecibelerde) eşitlik adı altında yapılan kategorileri görebilmekteyiz. (Armağan, 2011, 33-45; Ünal, 2006, 139-142)

4.3. Mal ve Mülkiyetin Korunması Hakkı

Kanunların öngördüğü çerçevede sahip olunan malın kullanılması, ondan yarar sağlanması ve arzulandığı şekilde ondan istifade edilmesi mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilir ve bu o malın sahibinin hakkıdır. Mülkiyet hakkını, tabii haklar kapsamında değerlendirmek mümkündür. Sahip olunan malın çeşidi ev, araba, tarla benzeri maddi öğeler olduğu gibi; kitap, akli üretim araçları ve benzeri öğeler de olabilir. Burada önemli olan husus malın varlığı konusudur. (Altıntaş, 2018, 159)

Bir malı üretmek, ürettiği mala sahip olmak, mal üzerinde değiştirme tasarrufunda bulunmak ve nihai olarak o malı tüketmek hususları mal ve mülkiyetin korunması ile ilgilidir. (Eskicioğlu, 1996, 139) Beşeri bir varlık olan insanın hayatını idame noktasında ekonomik olarak faaliyetlerde bulunması zaruridir. Bu zaruriyet bağlamında ilk zamanlardan beri ekonomi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.

Bir insanın insanca yaşayabilmesi için en temel haklardan bir tanesi de hiç şüphesiz mülkiyet hakkının olmasıdır. Bununla beraber sahip olduğu bu hakkın korunması ve dokunulmaz olması da önemli bir husustur. Bu durum İslam hukukunda, Osmanlı anayasası ve fermanlarında, uluslararası sözleşme ve bildirgelerinde kendine yer bulmuştur. Mülkiyet hakkına özel bir anlam atfedilmiş ve bu hakkın insan özgürlüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır (Ayengin, 2017, 237-238).

Armağan (2011, 174), mülkiyet hakkı ile ilgili çok şeylerin yazılıp çizildiğini, insanların mal ve mülke sahip olması ile beraber bu durumun ortaya çıktığını ifade etmiştir. Tarih içerisinde bu hakkın kötüye kullanılması ile beraber özellikle bazı ideolojilerin müdahalelerden bulunduğu söylenebilir. Baskıcı sistemlerin aksine İslam hukukunda kişinin mülkiyet hakkı vardır. Çünkü insan yaratılışına uygun olarak her insanın mülkiyet hakkına sahip olması gerekmektedir.

El-Cabiri (2019, 325-326), Allah'ın dünyada birçok nimet yarattığını ve bu nimetlerin insanların hayatlarını idame noktasında kolaylık sağlamaları için kullanılabileceğini ifade eder. Bu nimetler hayvan, bitki gibi canlılar olduğu gibi; cansız öğeler de olabilir. Burada önemli olan nokta, meşru ve uygun sınırlar çerçevesinde insanların bunlardan faydalanmasıdır.

Haksız kazanç neticesinde elde edilecek malın çok da bir değeri bulunmamaktadır. İslam dini hiçbir şekilde haksız kazancı kabul etmemektedir. Kişi çalışıp kazanma ve bir emek neticesinde elde ettiği mal ile ilgili özel mülkiyet hakkına sahiptir. İnsanın canı, namusu, hürriyeti dokunulmaz kabul edildiği gibi, malı da dokunulmazdır (Altıntaş, 2018, 160).

Eskicioğlu (1996, 82), insanların mal edinme, mallarını koruma ve mülkün dokunulmazlığı konusunda en hassas hukuk sisteminin İslam hukuku olduğunu söylemenin abartı olmayacağını ifade etmiştir. İslam hukukunda malın korunması, iyi niyetli kazancın değerli olması ile ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla yasal ve makul bir sebep olmadan bir kimsenin malına dokunmak ve kişiyi bu haktan mahrum bırakmak söz konusu değildir.

Mülkiyet hakkı ekonomik haklar arasında yer alır ve İslam'da çok önemli bir yere sahiptir. Herkesin malını istediği şekilde kullanması söz konusu iken, başkasının hakkına zarar vermesi durumunda sınırlandırılma devreye girebilmektedir. Yani kendi malı üzerinde tasarruf hakkını kullanırken başkasının hakkına zarar vermemelidir. (Özdemir, 2016, 532-533) Bu durumda bile bir başkasının zarar görmemesi fikri vardır.

Malın korunması İslam'da o kadar önemli bir konu ki fethedilen bir ülkenin insanlarından bedelsiz herhangi bir şeyin alınması katiyen yasaklanmıştır. Hatta ordunun ele geçirdiği düşman topraklarında o insanların rızası olmadan onlara ait bir malın kullanılması söz konusu bile değildir. Şayet ordunun bir ihtiyacı var ise onu bedelini ödeyerek alması gerekmektedir ve bu alma sahiplerin rızasını gerektirmektedir. Hatta Hz. Muhammed'in (s.a.v) en yakın arkadaşı ve birinci Halife olan Hz. Ebubekir, orduyu sahiplerinin izni olmadan süt veren hayvanların sütlerini almamaları konusunda telkinde bulunmuştur. (Mevdudi, 2017, 74)

Mülkiyet hakkı ile ilgili konular Kur'an-ı Kerim'de, ayette, sünnette ve çokça hadislerde bulunmaktadır. Ayet ve hadislerin meallerine dikkatlice baktığımızda insanın dünyada geçimlerini sağlamak için çalışmaları gerektiğini görmekteyiz. Ayrıca Allah'ın rızık olarak insanlara maddi imkânlar sağladığını görüyoruz. Dolayısıyla mülkiyet hakkı ve mülkün korunması İslam'da önemli bir konudur.

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir" (Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi 29. Ayet).

Yukarıdaki konu ile ilgili ayete dikkatlice baktığımızda, haksız bir şekilde başkasının malına dokunulmaması gerektiği ve yasal yollarla ticaret yaparak mal üzerindeki sahipliğin yer değiştirebileceğini görüyoruz. Ayrıca adam öldürme ile malın haksız şekilde elde edilmesi konularının aynı ayette zikredilmesi de mal edinme ve mülkün dokunulmazlığı konusunun ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

"Aranızda birbirinizin mallarını haksız sebeplerle yemeyiniz ve bile bile insanların mallarından bir kısmını gayri meşru yollarla yetkililere(hâkimlere) peşkeş çekmeyin" (Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 188. Ayet).

Bu ayette de malın dokunulmazlığı konusunda çok önemli bir uyarı vardır. Bununla beraber başkalarına ait malları yasal olmayan yollarla hedef göstermek ve bunu da yetkili insanlara uygunsuz bir şekilde kullandırtmak da hoş görülmemiştir. Bu konu günümüzün kanayan yaralarından olup maddi olarak güçlü olan ve hukuki bilgilere daha fazla vakıf olan insanların diğer insanları mağdur ettikleri gerçeğiyle karşımızda durmaktadır.

"Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de amcam Abbas'ın faizidir. Fakat anaparanız size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız" (Veda Hutbesi).

İslam'ın mülkiyet hakkı ve malın dokunulmazlığı ile ilgili bakışını Veda Hutbesi'nde net bir şekilde görebilmekteyiz. Veda Hutbesi'nde malın korunması ve dokunulmazlığının altı çizilirken, malın korunması konusunda çok büyük bir tehdit olan faiz (riba) konusu da işlenmiştir. Faizin sebep olduğu ve doğurduğu sonuçlar dile getirilip yasaklandığı ile ilgili ifadeler kullanılmıştır. (Fırat, 2020, 124)

Veda Hutbesi'nde Allah'ın hükmettiği gibi faizin yasaklandığı konusu dile getirilmiş ve Efendimizin ilk yasakladığı faizin de amcası Abbas'ın faizi olduğu vurgulanmış. Kendi amcasından başlayarak faizin yasaklandığının belirtilmesi hiç şüphesiz toplumsal kabul noktasında önemli bir yeri vardır. Bu durum da Hz. Muhammed'in (s.a.v) toplumsal liderlik konusundaki rolünü göstermektedir.

İslam'da söz konusu olan ekonomik bakış açısında faizin yeri bulunmamaktadır. Önemli olan paranın faize değil üretimde kullanılmasıdır. Üretim yapıldığı sürece toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve insanların geçimleri sağlanması daha olasıdır. Zira emek vermeden ve çaba göstermeden oturduğu yerden para kazanılması kapitalizmin insanlığa en büyük tuzaklardan bir tanesidir. Esas olan paranın yatırım ve üretime hizmet etmesi ve bu ekonomik durumun devam etmesidir. (Doğan, 2017, 57)

"Şüphesiz ki nasıl şu gününüz, içinde bulunduğunuz ayınız ve beldeniz haramsa, kanlarınız ve mallarınız da haramdır, dokunulmazlığı vardır" (Veda Hutbesi). Hutbenin bu bölümünde malın dokunulmazlığı, içinde bulunan o önemli ayın (Zilhicce) ve İslam için çok değerli olan Mekke'nin dokunulmazlığı ile bir ifade bulunması çok değerlidir. Yani Mekke ne kadar dokunulmaz ise, yaşama hakkı ve mülkiyet hakkı da o kadar dokunulmazdır. Sahip olunan mülkiyet hakkı, yaşamak kadar değerli ve dokunulmaz olarak karşı çıkmaktadır.

İslam'da önemli bir yer tutan mal ve mülkün dokunulmazlığı hakkı Veda Hutbesi'nde de ele alınmıştır. Çünkü İslam hukukunda özel mülkiyetin varlığı kabul edilmiştir ve bu hak tüm insanlara tanınmıştır. Bu hakkın dokunulmazlığı insanın

yaşama hakkı kadar değerlidir. Bunun altında yatan şey, insanın hayatını idame etmesi için ihtiyaç duyduğu maddi şeylerle izah edilebilir.

4.4. Kadın Hakları

Uluslararası sözleşme ve belgelere rağmen kadın-erkek ayrımı günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Siyasal ve sosyal açıdan güçlü durumda bulunanlar her zaman kendi haklarını ön plana çıkartmakta, belge ve sözleşmelerde bulunan hakların hayata tatbiki de zorlaşmaktadır. Burada yapılması gereken, insan haklarının uygulanması noktasında daha ahlaki bir yol izlenmesi ve çatışma yerine uzlaşmacı bir tavır takınılmasıdır. Böylece pratiğin uygulamaya yansımaları kolaylaşır. (Ayengin, 2017, 188)

İslam öncesinde kadınlara değer verilmediği gibi, kadınlar insan olarak görülmemiş ve şeytani bir yakıştırmaya muhatap olmuşlardır. Hal böyle iken kadın haklarından bahsetmek mümkün değildir. Özellikle Orta Çağ ve Arap Cahiliye döneminde kadın onuruna yakışmayan çok şey yaşanmıştır. İslam Öncesinde Arabistan'da kız çocukların diri diri gömülmesi buna verilebilecek en dramatik örneklerdendir (Ünal, 2006, 107).

Kandemir (2003, 35), Hristiyanların Hz. Havva için "insanlığın felaketini hazırlayan kadın" yakıştırmasında bulunduklarını; İngiltere'de de kadının murdar bir mahlûkat olarak görülmesi sebebiyle kadınların İncil'e el sürmelerinin yasak olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun Kral 7. Hanry zamanında mecliste çıkan bir kararla sona erdiğini ve bundan sonra kadınların da İncil okuyabileceğini dile getirmiştir.

Hristiyanlıkta kadınlar için "erkekleri günaha iten varlık" ve "şeytanın casusları" gibi ithamlar vardır. Bu durum İslam'da kesinlikle söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem, Firavun'un karısı Asiye ve Belkıs mükemmel hanımlar olarak görülmektedir (Altıntaş, 2018, 169).

Görüldüğü gibi İslam, Hristiyanlık ve diğer inançlara göre kadına karşı ön yargılı değildir. Aksine ilgili ayetlerde kadınları öven ifadelerle rastlamak mümkündür. Bu da İslam'ın kadını ötekileştirmedeğini ve toplumun onurlu bir üyesi olarak gördüğünün işaretidir.

Kadın ve kadın hakları ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de çokça ayet bulunmaktadır. Bu ayetleri dikkatlice incelediğimizde onların kadın onuru ve hakları ile ilgili olduğu görülecektir. Bununla beraber kadınların sorumluluklarında ve erkeklerle ilişkilerinde sahip oldukları haklardan söz edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de kadın anlamına gelen Nisa adında bir sure bulunmaktadır. Bu Surenin muhtelif yerlerinde kadına en iyi şekilde davranmamız gerektiği uyarıları sıkça yapılmaktadır. Bununla beraber kadınlara karşı hürmetkâr ve yumuşak muamelede bulunmamız gerektiğinin altı çokça çizilmektedir. Bakara Suresinin 187. Ayetinde kadınların erkekler için bir örtü, aynı şekilde erkeklerin de kadınlar için bir örtü görevi

yerine getirdiği hususu dile getirilmiştir. Bu ayetten çıkarılması gereken en önemli ders, kadına zarar verecek her türlü dış etkilere karşı kadını korumaktır (Erbakan, 2016, 86).

Kur'an-ı Kerim'de insanların kadın ve erkek olarak yaratıldığı, birbirilerini tanımaları için kabile ve gruplara ayrıldığını bilgisi bulunmaktadır. Devamında ise kadın ve erkek olarak yaratılmanın bir üstünlük sebebi olmadığı ve üstünlüğün takvada olduğu ifade edilmiştir (Hucurat Suresi, 13). Burada almamız gereken ders kadın ve erkek olarak yaratılan insanın cinsiyete bağlı olarak üstünlük taslamaması yönündedir.

İnanç sahibi olan kadın ve erkeklerin birbirilerine karşı sorumlulukları vardır. (Tevbe Suresi, 71) Birbirlerine karşı sorumlulukların olması dolayısıyla haklarının da olduğunu göstermektedir. O halde kadınların da erkekler gibi sorumlulukları bulunmakta ve sahip oldukları hakları vardır.

Allah'ın arzusu neticesinde insanlar arasındaki farklılıklar meydana gelmiştir. Bu durum Allah'ın sanatını ve gücünü göstermektedir. Allah bu farklılığı yaratırken birini diğerine üstün tutmadan cinsiyet, ırk ve milletlere ayırmıştır. Tek gaye birbirilerini tanımaları ve Allah'ın büyüklüğünü keşfedecek bilgiye ulaşmalarıdır. (Şentürk, 2007, 173)

Ünal (2006, 108), Allah'ın insanları kadın ve erkek olarak iki cins olarak yarattığını; bu iki cinsin birbirilerini tamamladığını ifade etmektedir. Yani kadın ile erkek birbirilerinin yardımcılarıdır. İslam her iki cinsin insan olma bakımında dokunulmazlığı, ahlaki değerleri ve sorumluluk açısından eşit olduğunu söyler. Psikolojik ve fizyolojik yaratışları birbirinden farklı olan kadın ve erkeklerin, genel olarak eşit olduğunu söylemek mümkündür.

Ayetlerin yanı sıra konu ile ilgili hadisler de bulunmaktadır. Özellikle "Cennet anaların(kadınların) ayakları altındadır" ve "Kadınlar erkeklerin dengidir" hadisleri günlük hayatta sıkça karşımıza çıkmaktadır. Cennete ulaştıracak bir amelin ancak anaları(kadınları) memnun etmekle mümkün olacağını gözler önüne seren bu hadis, kadınların sahip olduğu statünün önemini göstermektedir. Aynı şekilde kadınların ve erkeklerin birbirilerinin dengi, eşiti olduğunu ifade eden İslam inancı da bu konuda önemli bir mesaj vermektedir.

Veda Hutbesi'nde kadın hakları ile ilgili göze çarpan en önemli nokta "kadınların Allah'ın emaneti" olduğu hususudur. Bununla beraber kadınların erkekler üzerinde hak ve hukuku olduğu gibi, erkeklerin de kadınlar üzerine hak ve hukukları vardır (Doğan, 2017, 81). Yani karşılıklı bir sorumluluk ve hak durumu vardır. Bu durum Veda Hutbesi'nde şöyle ele alınmıştır:

"İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah emaneti olarak aldınız, onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların aile yuvasını hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer râzı olmadığınız

herhangi bir kimseyi aile yuvanıza alırlarsa, müeyyide kullanarak engel olabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, dine ve geleneğe uygun olarak, her türlü yiyim ve giyimlerini temin etmenizdir" (Veda Hutbesi).

Ayrıca erkeklerin kadınları korumanın Allah tarafından verilen bir görevi olduğu ve kadınların birer emanet olduğu hususu vardır. Bununla beraber kadınların sorumlulukları hususunda da önemli bilgiler vardır. Eşinin istemediği kişiyi eve almamasıdır. Bununla beraber erkeklerin kadınların yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını gidermesi konusunda sorumluluklarının olduğunu görüyoruz.

Dam ve Karataş (2014, 67-68), gerek aile içinde gerekse de aile dışında kadın haklarını savunmaya çalışan birçok derneğin olduğunu, buna rağmen fiziki, sosyal ve maddi yönde zayıf olan kadınların hak gaspına uğradıklarını ifade etmektedirler. Bu hak ihlallerini engellemek isteyen Hz. Muhammed (s.a.v) de Veda Hutbesi'nde kadınlar için "Allah'ın erkeklere emaneti" nitelemesi çok anlamlıdır.

Tarih boyunca çeşitli şekillerde mağdur olan ve mağdur olmaya devam eden kadınların, Veda Hutbesi'nde kendilerine yer bulmaları ve "Allah'ın emaneti" nitelendirilmesi çok anlamlı ve değerlidir. Dolayısıyla emaneti olan kadına kötü muamelede bulunan erkek de emanete hıyanet etmiş sayılacaktır. O zaman yapılması gereken en önemli şey, kadına ve onun onuruna sahip çıkmak ve temel ihtiyaçların tedarik edilmesidir. Tüm bunlar erkekler tarafından yapılırken, kadınlar da erkeklere karşı olan sorumluluklarını unutmayacak ve aile onurunu koruyacaktır. Zaten tüm bunlar yapıldığında hem kadın hem de erkek mutlu olacaktır. Mutlu kadın ve erkekler aileye, aile de mutlu toplumlara vesile olacaktır.

4.5. Suçun Şahsiliği

Yasaların suç olarak görmediği bir eylemden dolayı hiç kimseye ceza verilemez. Ceza ve cezalar ile ilgili genel açıklamalar yasalarla belirlenir. Cezalar kişisel olup, herkes işlediği suçtan sorumludur. Suç işleyen kişinin eyleminden dolayı akrabaları, tanıdıkları veya herhangi bir kişinin suçlanması söz konusu olamaz. (Küçük, 2019, 51) Suçun şahsiliğindeki temel amaç bir insanın yapmadığı eylemlerden dolayı ceza almaması durumudur. (İçel, 2016, 630)

Doğan ve Turan (2021, 89), suçun şahsiliği konusunun modern anayasaların vazgeçilmezlerinden olduğunu ifade eder. Bununla beraber günümüz anayasalarında bu konunun sıkça dile getirildiği görülür. O sebeple suçun şahsiliği konusu hukuk ve anayasa hukuku için önemlidir.

Hukuk kuralı çerçevesinde bir kimse suç işlemişse, o suçun cezasını çeker. Bunun dışında işlemediği bir suçun cezasını çekmemelidir. Bu sebeple bunun haricindeki haklardan kişinin mahrum bırakılması hukuken mümkün değildir. (Bakkal, 2010, 219)

Numani (2002, 487), bir ailede bir birey suç işlediğinde, ailede diğer bireylerin de suçlu ya da sorumlu tutulması doğru olmayan bir uygulamadır. Bu durum çoğu zaman suçluyu gizlemektedir. Asıl suçlu bulunmadığı zaman da yönetim tarafından hiç suçu olmayan birinin ceza alması durumu da ortaya çıkabilmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) bu konu ile ilgili Veda Hutbesi'nde bahsetmesi çok önemlidir.

Eski zamanlarda birçok hukuk sisteminde suçun şahsiliğinden öte, suçlunun yakın çevresi de cezadan payını alırdı. Bu durum vicdanları rahatsız etmekte olup, adalet duygusunu sekteye uğratmaktaydı. Hâlbuki esas olan suçu işleyen ve suçlu bu fiilde bulunurken ona yardım edenlerin cezalandırılmasıdır. Batı dünyasına ancak Fransız İhtilali ile hukuk sistemlerine giren suçun şahsiliği ilkesi, İslam hukukunda ta başından beri varlığını sürdürmekte ve titizlikle uygulanmasına devam edilmektedir. (Karaman, 2010, 102)

İslam'da günahın kişisel olması hukuktaki yansıması suçun şahsiliği ile ifade edilebilir. Bu iki durum birbirini tamamlar nitelikte olup İslam'da suç ve cezada bireysellik esastır. Fakat Hristiyan geleneğine baktığımızda bu durum çok farklıdır. Hz. Âdem ile Havva'nın yasak meyveden yemeleri sebebiyle yeni doğan tüm çocukların günahkâr olarak doğması inancı buna örnek olarak verilebilir. İslam inancında her insanın masum ve günahsız olarak dünyaya gelmesi fikri insan onuruna yakışan bir düşüncedir. (Rahman, 1996, 450)

Tuna (2016, 199), suçun şahsiliğini İslam hukukunun dünya hukukuna bir hediyesi olarak nitelendirir. İslam'ın bu konuya baştan itibaren önem vermesi elbet de boş yere değildir. Çünkü İslamiyet Öncesi zamanlarında mevcut olan kan davaları yüzünden suç işleyen kişinin tüm ailesi ve kabilesi hedef alınırdı. Bu durumun da adalet ve hukuk ilkelerine uygun olmaması hasebiyle İslam bu konu üzerinde durmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de, herkesin yaptığı için karşılığını alacağını ve yanlış davranıştan dolayı da günahla muhatap olacağı uyarısı var. Devamında kimsenin başka bir kimsenin günahından dolayı suçlanamayacağı ve sorumlu tutulamayacağı ifade edilmiş. Son olarak dönüşün Allah'a olacağı hatırlatılıp insanların buna riayet etmesi gerektiğinin altı çizilmiş (Kur'an-ı Kerim, Enam Suresi 164. Ayet).

Konuyla ilgili bir başka ayette de doğru ve yanlış seçmek konusunda insanın irade sahibi olduğu; doğruyu seçen insanın iyilik, kötüyü seçen insanın da karşılığı olarak zarar göreceği ikazı vardır. Devamında da bir kimsenin başka kimsenin günahı ile sorumlu tutulmayacağı ifade edilmiş (İsra Suresi, 15. Ayet). Dolayısıyla herkes yaptığından sorumlu tutulacak ve hiç kimse bir başkasının yaptığından sorumlu olmayacaktır. Bu ifadelerden de suçun şahsiliği konusunun İslam inancı için ne kadar önemsendiğini görmek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin yanı sıra Hadisi Şeriflerde de bu konu dile getirilmiş. Bir çocuğun babasının suçu sebebiyle suçlanmayacağı ve öldürülmemesi

gerektiği konusunda çok önemli bir uyarı var (İslam ve İhsan, 2017, <https://www.islamveihsan.com>).

"Ey İnsanlar! Sizi uyarıyorum, herkes yalnızca kendi işlediği suçtan sorumludur. Suçlu evlattan dolayı baba sorumlu tutulamaz, suçlu babadan dolayı evlat da sorumlu tutulamaz" (Veda Hutbesi).

Yukarıda Hz. Muhammed'in (s.a.v) suçun şahsiliği ile ilgili Veda Hutbesi'nde söylediklerini görüyoruz. Bu söylemlerde suçun şahsiliği ve sorumluluğu ile ilgili olarak verilen öneme şahit oluyoruz. Bir babanın evladının, evladın da babanın suçu nedeniyle sorumlu tutulamayacağı ifade edilerek konunun ne kadar hassas olduğunu görebiliyoruz. Madden ve manen birbirine çok yakın ilişkide olan baba ve evlat örneği üzerine konunun dillendirilmesi tüm insanlığa en üst perdede verilmek istenen mesaj ile ilgilidir.

İslam hukukunda önemli bir yere sahip olan suçun şahsiliği konusu maalesef günümüzde çok önemsenmemekte ve haksız yere insanların cezalandırılmasına sebep olmaktadır. Baba çocuğunun suçundan, çocuk babasının suçunda hatta ve hatta bir insan yakın akrabasının işlediği suçtan dolayı töhmet altında bırakılmakta ve cezaya maruz bırakılmaktadır. Bize düşen yaklaşık 1400 yıl önce tüm insanlığa Veda Hutbesi ile seslenen Hz. Muhammed'in (s.a.v) evrensel mesajına uymaktır. Verilen o mesaj tam olarak algılandığında sadece İslam ülkelerinde değil, tüm dünyada barış ve huzurun hüküm süreceğini ve insan hakları ihlallerinin en aza ineceği görülecektir.

4.6. Özel Hayatın Gizliliği

Bir insanın başka kişilerle paylaşmak istemediği kendi hayatı ile ilgili bilgiler, özel hayat olarak tarif edilebilir. Demokratik toplumlarda özel hayatın gizliliği önemli bir yere sahiptir. Devletin özel hayatın korunması ile ilgili sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumlulukların en başında özel hayatın keyfi olarak devlet tarafından müdahale edilmemesidir. Bununla beraber bir kişinin özel hayatının diğer insanlarca ihlal edilmesi durumunda devletin bunu engellemelidir (Başlar, 2015, https://www.academia.edu/34354253/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Ders_Notlar%C4%B1_pdf).

Kişilerin başkası ya da tanımadıklarından saklamaya hakları olan özel durumu ifade özel hayatın gizliliği, kişi için bir hak ve olanak sağlayan bir statü mahiyetindedir. Konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti ve haberleşme gizliliği ile özel eşyanın gizliliği konuları da özel hayatın gizliliği başlığı altında ele alınabilir. Modern hukukta konuya bakış bu şekildedir. Özel hayatın gizliliği sadece medeni hukuku değil, anayasa hukukunu da bir hayli ilgilendirmektedir. Konu İslam hukukunun en önemli ikinci kaynağı olan Sünnette ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Armağan, 2011, 102-103).

Özel hayatın gizliliği derken, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü ve özel durumların gizliliği konuları da akla gelmelidir (Gökmenoğlu, 2005, 122). Fırat

(2020, 141-142), kişinin ve ailesinin özel hayatının mahrem sayılması sebebiyle gizlilik esastır. Yani kişi ve ailesine ait bazı bilgilerin gizli kalması ve bilinmemesi gerekmektedir. Zaten konu ile ilgili özel hayatın araştırılması, soruşturulması ve dillendirilmesi hukuken ve dinen uygun değildir. Aksi takdirde o kişinin kişilik haklarına saldırılmış olur.

Mevdudi (2017, 51-52), İslam devletlerinde her vatandaşın özel hayatın gizliliği hakkının bulunduğu ifade edilmekte ve özellikle Kur'an-ı Kerim'de geçen "tecessüs etmeyin" uyarısına dikkat çekilmektedir. O halde başkasına ait sırları, kusur ve zayıflıkları bulmaya çalışmanın çok uygun bir hareket olmadığı apaçıktır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) bir insanın evine hızlı ve gizli girmenin uygun olmadığı ile ilgili tavsiyesini bu doğrultuda önemsemek elzemdir.

Özel hayatın tecessüsü, araştırılması ve sırların ifşa edilmesi uygun değildir ve İslam inancına göre haramdır. "Harimü'r racül" olarak da tarif edilen bireyin harimi, hukuken kişinin korunması ile ilgili vacip olan her şeyi tarif eder. Bir kişinin kendini koruması ve müdafaa etmesi hakkı bulunmaktadır (Şeker, 2020, 51).

Altıntaş (2018, 174-175), özel hayatın gizliliği konusunun çok önemli bir hak olduğu, bunun genel hayatın dışında bireyin kendisine ve ailesine ait özeli olduğunu vurgular. Bu konunun günümüzde de en çok üzerinde konuşulan meseleler olduğunu görüyoruz. Bununla beraber bilimsel ve teknolojik gelişmelerin özel hayatın gizliliğini tehdit eder duruma geldiğini pek ala söylenebilir. Çünkü iletişim ve son teknolojik araçlar art niyetli olan insanların elinde olabiliyor ve bu durum özel hayatın dokunulmazlığını tehdit eder duruma gelebilmektedir. Konuşmaların dinlenmesi, fiziki takip, gizli kameralar vasıtasıyla uygun olmayan durumların kayıt altına alınması gibi yollarla maalesef özel hayat tehdit edilmekte ve mahremiyet ayaklar altına alınmaktadır.

Armağan (2011, 104-116), özel hayatın gizliliği ile ilgili genel prensiplerden bahseder ve bunları kısaca açıklamaya çalışır. Bu prensipleri ismen anmak gerekirse; ayıp araştırmanın yasak olması, gıybetin yasak olması, kusur bağışlamanın gerekliliği, söz getirip götürmenin yasak olması, gizli ve ayıplı durumların saklanması, başkasının evine gizli girmenin yasak olması, sır saklamanın gerekliliği, haram şeylere bakma yasağı ve yabancılardan koruma başlıklarını görüyoruz.

Kur'an-ı Kerim'de konu ile ilgili ayette, başkaları için zanda bulunmanın iyi olmadığı ve bunun günaha götüreceği uyarısı vardır. Devamında gizli olan şeyleri araştırmanın uygun olmayacağı, başka bir insan hakkında gıybet yapmanın ölü eti yemek gibi bir davranış olduğu konusunda dikkat çekici bir benzetme söz konusudur. En son olarak da bu uyarıları dikkate almayanların itaatsizlik durumuna düşeceği ve bu sebeple tövbe etmeleri gerektiğini görüyoruz (Kur'an-ı Kerim, Hucurat Suresi 12. Ayet). Ayette de görüldüğü gibi gizli olan şeylerin peşine düşmek ve ayıp araştırmanın çok kötü davranışlar olduğu, bu davranışların özel hayatın gizliliğine büyük ket vurduğunu görebilmekteyiz.

Bir diğer ayette de başkasına ait bir eve girerken izin alınması gerektiğini ve hiçbir şekilde izinsiz girilmeyeceği hususu vardır. Bir eve girerken önce insanın kendini tanıtmaması ve orada bulunan insanlara selam vermesi gerekiyor. Akabinde izin alarak ancak eve girilebileceğini görüyoruz (Nur Suresi, 27. Ayet).

Konuyu fazla uzatmamak adına bu iki ayetle yetiniyoruz. Yoksa Kur'an-ı Kerim'de özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı ile ilgili olarak onlarca ayet bulunmaktadır. Bu durum, özel hayatın gizliliği konusunun İslam dini için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Konunun İslam açısından önemini daha iyi görebilmek için birkaç Hadis örnek vereceğiz.

Hz. Muhammed (s.a.v), başka insanların gizli taraflarını araştırmanın iyi bir davranış olmadığı, bunun olsa olsa bir eziyetten ibaret olacağını ve bunu yapan insanların da Allah tarafından cezalandırılacağını ifade etmiştir. Bu cezanın da Allah tarafından o insanın gizli tarafının açığa çıkarılacağı ve diğer insanlara mahcup olunacağıdır (Hadislerle İslam, 2017, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr>).

Bir diğer Hadiste de Hz. Muhammed (s.a.v), bir yere giderken kapıyı üç defa çalmamızı ve izin verilmesi durumunda içeriye girebileceğimizi söylüyor. Kapı çalındığı halde ve içeride insanlar olmasına rağmen girmemiz için izin verilmiyorsa girmememiz gerekiyor. (Halveti Ramazani, 05.11.2021, <https://www.halveti.tc>) Bu hadis daha çok özel hayatın gizliliği konusunun konut dokunulmazlığı ile ilgilidir.

"Sizin onlardaki hakkınız, döşegenizi sizden başkalarına çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kişileri izniniz olmadan eve sokmamaları ve çirkin davranışta bulunmamalarıdır" (Veda Hutbesi).

Veda Hutbesi'nde geçen yukarıdaki ifadeler, özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı ile ilgili çok anlamlı ve değerlidir. Bununla beraber "döşegenizi başkaları ile çiğnetmeleri" ve "çirkin davranışta bulunmamaları" ifadeleri iffet ve onurun korunması ile ilgilidir. Ayrıca konut dokunulmazlığı ile ilgili açık ve net verilen bir mesaj da vardır. Tüm bunlar özel hayatın gizliliği ile ilgili olup konun önemini ortaya koymaktadır. Fırat (2020, 141), Kur'an-ı Kerim'de özel hayatın gizliliği ile ilgili en açık dile getirilen hususun konut dokunulmazlığı olduğu yönündedir.

Gerek İslam hukukunda gerekse de İslam inancında çok önemli olan özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı konusunun Veda Hutbesi'nde kendine yer edinmesi, konunun değerini bir kat daha arttırmaktadır. Özelde kadının, genelde ise hem kadın hem de erkeğin bu konuda çok dikkatli davranması gerektiğinin altını çizen Veda Hutbesi, insan haklarına saygı ve mutlu bir yaşam için güzel bir reçete sunmaktadır.

4.7. Namus ve İffetin Korunması ile Aile Hakkı

Aile kurumu, neslin devamı için önemli bir görevi yerine getirmektedir. (Tuna, 2016, 164) Sosyal bir kurum mahiyetinde olan aile, zaman içerisinde bazı değişimlere

uğramış ve daha çok günümüzde çekirdek aile dediğimiz görünüme kavuşmuştur. (Karaman, 2010, 217)

Hiz. Adem'den Hiz. Muhammed (s.a.v)'e kadar tüm peygamberler neslin devamı ve nikah konularına dikkat çekmiştir. Neslin korunmasında nikahla yapılan evlilerin önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Aile kurumu içinde yetişmeyen ve nikah olmadan yetişen nesillerin hayatın gidişatını ve düzenini tehdit eden bir vaziyette olduğunu söylemek mümkündür (Dam ve Karataş, 2014, 56).

Ünal (2006, 50), ailenin toplumun yapı taşı olduğunu, ailenin sağlam ve emniyette olması durumunda toplumun da sağlam ve huzurlu olacağını iddia eder. Bu sebeple İslam aileye çok büyük önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de ailenin korunması gerektiği, bunun mümkün olmaması durumunda ise kötülüklerin baş göstereceği ve toplumun bundan çok büyük zarar göreceği vurgulanmıştır.

Allah'ın, Müslümanları hem bu dünyada hem de ahirette mutlu ve güzel bir hayata sahip olmaları için öncelikle zinadan uzak kalmaları konusunda uyardığını görmekteyiz. Bununla beraber görgü kurallarına uyulduğunda ve zinadan uzak durulduğunda mutlu bireyler ve ailelerin varlığına rastlamak mümkündür (Duman, 1999, 47).

Gazzali (1994, 67), aile kurmak ve evlenme ile ilgili beş yarardan söz eder. Birincisi; nesli sürdürme ve evlat yetiştirme, ikincisi; iffet ve namusu muhafaza etme, üçüncüsü; nefsin helal yoldan tatmin edip tabii ihtiyaçlarını karşılama, dördüncüsü; çocuk bakım ve evin idare edilmesi ve beşinci olarak da geçim ve dünya yükünü çekmede eşlerin birbirine yardımcı olmalarıdır.

"Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur" (Kur'an-ı Kerim, İsrâ Suresi 32. Ayet). *"(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır"* (Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi 30. Ayet).

Yukarıdaki ayetlerde göze çarpan en önemli şey, zinanın uygun bir davranış olmadığı hususudur. O sebeple kişileri zinaya yaklaşmamaları konusunda Allah ikaz ediyor. Zina yapanların çok kötü bir yol üzerine oldukları uyarısı vardır. Müslüman erkeklerin de kadınlar gibi namuslarını korumaları, bunun da ancak harama bakmamaları ve namuslarını korumakla mümkün olabileceğini görüyoruz. Bununla beraber gizli ya da açık yapılan her şeyden Allah'ın haberdar olduğunu unutmamamız gerekiyor.

"Allah Teâlâ kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, onları temize çıkarmaz, suratlarına bile bakmaz; üstelik onlar korkunç bir azâba uğrarlar. Bunlar; zina eden ihtiyar, yalan söyleyen hükümdar, kibirlenen fakirdir" (Müslim, İmân 172; Tirmizî, Cennet 25). *"Ey Müslümanlar! Erkek veya kadın bir kulunun zina etmesini, Allah'tan*

daha çok nefretle karşılayan hiçbir kimse yoktur. Ey İnsanlar! Siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız" (Buhârî, Nikâh 107).

Konuyla ilgili Hadislerde de Ayetlere benzer şeylere rastlıyoruz. Zina eden kişinin kıyamet gününde, yalan söyleyen ve kibirli insanlar gibi muamele göreceğini ve bunların sonlarının da çok korkunç bir azap olacağını altı çizilmiş. Hatta Allah'ın bu insanların yüzlerine bile bakmayacağını ve affetmeyeceklerini görüyoruz. Gerek kadın gerekse de erkeğin zina yapması Allah tarafından nefretle karşılanmıştır.

"Bugününüz nasıl mukaddes bir gün, bu ayınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz nasıl mukaddes bir şehir ise; biliniz ki canlarınız, mallarınız, ırzlarınız da ta Allah'ın huzuruna çıkıncaya kadar bu mukaddes gün, bu mukaddes ay ve mukaddes şehir gibi yekdiğerine karşı mukaddestir. Bunlara tecavüz haramdır" (Veda Hutbesi).

Hz. Muhammed (s.a.v) Veda Hutbesi'nde, Müslümanlara, sadece diğerlerin yaşamına ve mallarına değil aynı zamanda şeref, namus ve saygınlıklarına tecavüzü de yasaklamıştır. (Mevdudi, 2017, 50) Burada can ve mal güvenliği ile beraber ırz ve namus dokunulmazlığının önemini de vurgulamıştır.

Fırat (2020, 135), Veda Hutbesi'nde can ve mal dokunulmazlığı ile beraber ırz ve namus dokunulmazlığının ele alındığını, bu durumun da Mekke şehri, Zilhicce ayı ve Arefe günü gibi İslam kutsallarıyla denk tutularak ifade edilmesinin çok anlamlı olduğunu iddia eder. Yani namus ve ırzın korunması, yaşama ve malın dokunulmazlığı kadar önemli ve değerlidir.

4.8. Kişisel Hak ve Hürriyetler

Akıl sahibi olması başta olmak üzere konuşma, seçme hürriyeti, dünyanın maddi ve manevi inşasını üstlenme gibi yeteneklere sahip olması açısından diğer tüm canlılara göre üstün bir şekilde yaratılan insan, fıtratı itibarıyla hür doğmaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun tüm insanlar, hak ve hürriyetler ile onur ve haysiyet sahibi olması noktasında eşit olarak dünyaya gelmektedir. Dolayısıyla İslam ve İslam hukukunda insanların hür ve irade sahibi olarak bazı temel haklara sahip bir şekilde dünyaya geldiği düşüncesi hâkimdir. Ayrıca bu hakları tehdit eden tüm ötekileştirici hareketlerle mücadele edilmesi önemli bir husustur. Allah katında tüm insanların eşit olduğu ve bu haliyle dünyaya geldiği prensibi belirleyici rol oynamıştır. Neticede tüm insanlar Allah'ın yaratması ile var olmuştur (Altıntaş, 2018, <https://www.memleket.com.tr/>).

İnsanın çok değerli bir varlık olması hasebiyle, temel hak ve hürriyetlere sahip olması ve bu haklarının korunması çok önemlidir. Bu konuda İslam'ın temel bakış açısı, kişi hak ve hürriyetlerin ihlal edilmesi, kul hakkına zeval verilmesi anlamına gelir ki, bu hususta çok dikkatli olmak gerekmektedir. Dolayısıyla her Müslüman diğer insanların temel hak ve hürriyetlerine saygı göstermeli; bunu yapmaması durumunda ise kişi kul hakkına girmiş olacaktır.

Dikkatli bir şekilde Veda Hutbesi'ne göz atıldığında Veda Hutbesi'nin, insan yaşamının, sahip olduğu mal ve mülkün, onur ve şerefine dokunulmaz olduğunu dile getirerek konuya girdiğini görmekteyiz. Bununla beraber kul hakkı ile ilgili konular da ele alınmıştır. İnsan haklarının ihlali ile kul hakkının ihlalini aynı minvalde ele alan İslam inancı, insan haklarını ihlal edenlerin günah işlediğini kabul etmektedir. Bu da İslam'da temel insan haklarının sayısını arttırmakta ve kişisel hak ve hürriyetlerin çok önemli bir konu olduğunu gözler önüne sermektedir. (Hodza, 2017, 71)

Kişisel hak ve hürriyetler, Veda Hutbesi'nin ilgili bölümünde ele alınmıştır: *"...Bu gününüz, nasıl hürmete layık ve dokunulmaz ise; mümin de mümine karşı böylece hürmete layık ve dokunulmazdır. Müminin eti, mümine haramdır, onu gıyabında gıybet ederek yiyemez; ırzı kendisine haramdır, ırzına karşı herhangi bir hürmetsizlik yapamaz (ırzını çiğneyemez); yüzü kendisine haramdır, onu tokatlayamaz; kendisine eziyet etmesi haramdır, ona eziyet veremez; mümini yerinden sürmesi haramdır, onu zorlayarak yerinden süremez, uzaklaştıramaz"* (Teberani, 175).

Yukarıdaki bölüm dikkatlice incelendiğinde, insan hayatının dokunulmaz olduğu dile getirilmiş ve insanın yaşama hakkı vurgulanmıştır. Kişisel hak ve hürriyetler denilince ilk akla gelen hak yaşama hakkıdır. Yaşama hakkına sahip olmayan bir kişinin diğer haklara sahip olması düşünülemez. Bundan dolayıdır ki tüm anayasa ve hukuk metinlerinde yaşama hakkı öncelikle ifade edilir. Diğer tüm hakların ön koşulu olması nedeniyle yaşama hakkı çok önemli ve vazgeçilmezdir.

Bölümün devamında bir kişinin arkasında konuşmanın çirkin bir davranış olduğu dile getirilmiş ve gıybet kesin bir dille yasaklanmıştır. Gıybet ile ilgili çokça ayet ve hadis bulunmaktadır. Gıybet İslam inancında, gıybeti yapılan insanın kendini savunamaması ve yanlış bilgi olmasına rağmen onu düzeltme şansına sahip olmaması nedeniyle çirkin bir davranış olarak uzak durulması gereken bir husus olarak ele alınmıştır.

"İnsanları arkadan çekiştirmeyi, yüzlerine karşı da el, kaş, göz işaretleriyle alay etmeyi âdet hâline getiren her bir kişinin vay hâline!" (Kur'an-ı Kerim, Hümeze Suresi 1. Ayet). Ayette de görüldüğü gibi insanların arkasından konuşmak ve yüzlerine karşı alay etmek çok kötü bir davranış olarak kabul edilmiş ve böyle davranışların halinin kötü olacağı uyarısı söz konusudur. Bu kadar önemli konunun Veda Hutbesi'nde dile getirilmesi, bu konuyu insan onurunun korunmasına yönelik bir çabanın ürünü olarak görmek mümkündür.

Veda Hutbesi'nin ilgili bölümünde, insan onur ve şerefine dokunulmaz olduğu belirtilmiştir. Zina nasıl uygunsuz bir davranışsa, onurlu ve iffetli bir insana iftira atmak da o kadar yanlış bir davranıştır. Dolayısıyla insan onur ve şerefine zedeleyecek her türlü davranıştan kaçınılmalıdır. Bu hususun Veda Hutbesi'nde yer alması insan onur ve şerefine önemini göstermektedir.

İnsan, insan olması ve yaratılanların en şerefli olması nedeniyle hem kendisi hem de diğer insanlara karşı manevi şahsiyetini, şerefini, onur ve haysiyetini korunmasını doğal olarak talep etme hakkına sahiptir (Fırat, 2020, 136). *"Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık"* (Kur'an-ı Kerim, İsrâ Suresi 70. Ayet) ayetinde ifade edildiği gibi insan şeref, onur ve izzet sahibidir.

Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "ahsen-i takvim" üzere ve en güzel şekilde yaratılan insan, yaratılmışların en şerefliisidir. İnsan; dil, renk, cinsiyet, soy, makam, şöhret, zenginlik gibi vasıflardan değil, davranışlarından dolayı onurlu bir yaratıktır. İyi davranış gösterip onurlu olmayı başarmayan bir kimse, harici değerlerle onurlu ve şerefli olamaz. Ayrıca başkasının onur ve şerefine saygı gösteren biri, kendi onur ve şerefine saygı göstermiş demektir.

İnsan bedeninin işkence ve zulme maruz kalması ve diğer insanlar tarafından eziyet edilmesi kesin bir dille yasaklanmıştır. Burada sözü edilen sadece fiziksel bir baskı değil, manevi dediğimiz psikolojik baskı anlamı da çıkarılmalıdır. Çünkü insanı meydana getiren beden ve ruh ayrılmaz iki unsurdur. Hal böyle iken, günümüzde insana yapılan işkence ve zulümler gittikçe artmakta ve insanın onurunu ayaklar altına almaktadır.

Eziyet, zulüm ve işkence yasağı ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetler şöyledir: *"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara her türlü işkenceyi yapan, sonra da pişman olup bundan vazgeçmeyenlere cehennem azabı, bir de yangın azabı vardır"* (Kur'an-ı Kerim, Büruc Suresi 10. Ayet) ve *"Ey İsrâiloğulları! Sizi Firavun hânedânının elinden kurtardığımız zamanı da hatırlayın. Onlar size en kötü işkencenceleri yapıyor; erkek çocuklarınızı öldürüyor ve kızlarınızı kullanmak için sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı"* (Kur'an-ı Kerim, Araf Suresi 141. Ayet). Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere, hiçbir insana işkence ve zulüm yapılmamalı ve işkence yaptığı halde pişman olmayıp tövbe etmeyenlerin cehennem azabıyla cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Konuyla ilgili şu hadis de çok anlamlıdır: *"Hiç şüphesiz Allah zalime mühlet verir; Onu yakalayınca da kaçmasına fırsat vermez"* (Buhari, Tefsiru Sure 11; Müslüm, Birr 61).

İlgili bölümde, son olarak oturma ve yer değiştirme hakkından bahsedilmiştir. Bir kimsenin hukuki ve geçerli bir sebep yokken yaşadığı yerden başka bir yere gönderilmesi kesinlikle uygun görülmemiştir. Yayla (2011, 180), oturma ve yer değiştirme hürriyeti noktasında İslam hukuku ile çağdaş hukukun birbirine yakın görüşlere sahip olduğunu ifade eder. Fırat (2020, 139) ise İslami kuralların geçerli olduğu devletlerde yaşayan vatandaşların ülkenin herhangi bir yerinden ikamet etmeye zorlanamayacaklarını, ayrıca bir yerden başka bir yere yer değiştirme noktasında özgür

olduklarını ifade etmiştir. Bununla beraber her vatandaşın istediği yerde ikamet etme hakkına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İlk evrensel insan hakları bildirgelerinden biri olan Veda Hutbesi'ni insan hakları bağlamında inceleyen çalışmanın sonuna gelinmiş bulunmaktayız. Konunun daha iyi anlaşılması için önceki bölümlerde yeteri kadar detaya inilmiştir. Bu bölümde ise çalışmayı yapan araştırmacının genel olarak vardığı netice, kişisel düşünceleri ile özetlenecektir.

Kökü itibarıyla Arapça olan hak kelimesi, lügatte var olan ve gerçekten de bir varlığa sahip olan manada kullanılmaktadır. Buradan yola çıkarak hak kelimesi için, geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, batılın tersi olarak gerçek anlamına karşılık gelirken; varlığı kesin bilinen şey anlamında kişiye düşen pay anlamına gelmektedir.

Hak kavramının İslam hukukundaki anlamına bir göz attığımızda genel, kapsayıcı ve fıkıhtaki tüm hak çeşitlerini kapsayan bir tanımına rastlamak mümkün değildir. Bunun altında yatan birçok sebep vardır; fakat en önemli husus İslam hukukçuların konuları kazuistik bir yönteme göre ele almalarıdır. Dolayısıyla soyut ve genel bir tanımdan öte, kapsamı dar ve konusuna göre özel bir anlam ifade eden tanımlara rastlanmaktadır. Bununla beraber günümüz İslam hukukçularının genel geçer ve soyut bir tanım yapmak için bir çaba içerisine girdiklerini görüyoruz. Bu çaba sonucunda ortaya çıkan tanım; hukuk sistemi tarafından kişiye tanınan menfaat ve yetki olarak tarif edilebilir.

İnsan; ruh ve beden denilen maddi ve manevi bir bütünden oluşan, şahsiyet sahibi, aklı olan, duygu ve düşünce yoluyla konuşma ve davranışta bulunma yeteneğine sahip olan üstün ve biricik canlıdır. Burada sayılan hiçbir özellik, diğer canlılar olan bitki ve hayvanlarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla insan diğer canlılara göre üstün bir konuma sahiptir. Söz konusu bu husus Kur'an-ı Kerim'de, insanın diğer canlılara göre üstün ve seçkin bir yeri olduğu¹, diğer tüm canlıların insanın hayatını kolaylaştırmak ve yardımcı olmak amacıyla yaratıldığı² anlamına gelen ifadeler bulunmaktadır. Tüm bunlar insanın yaratılış ve haklar noktasında önemli bir varlık olduğunu göstermektedir.

İnsan hakları her ne kadar yakın zamana ait bir kavram olsa da insanoğlunun var olması ile beraber var olmuştur. Bir insanın insan olması hasebiyle sahip olduğu haklara kısaca "insan hakları" dememiz mümkündür. Tüm bunlarla beraber, "insan varsa, hakkı da vardır" önermesi bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

İnsan hakları, günümüz dünyasında evrensel bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan haklarına duyarsız kalmak, onu önemsememek ve ona rağmen bir çaba içerisine girmek günümüz dünyasında çok reel bir davranış değildir. O sebeple muvaffak olmak isteyen her düşünür, ideoloji ve siyasi hareket insan hakları konusuna

¹ Kur'an-ı Kerim, İsra Suresi 70. Ayet.

² Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 29. Ayet.

eğilmeli ve faaliyetlerinde ona yer ayırmalıdır. Misyon ve vizyonlarında insan haklarına daha çok yer ayırmalı ve insan haklarının daha iyi uygulanması noktasında gerekli katkıyı sağlamalıdır.

İnsan haklarının teorik boyutu olduğu gibi, uygulama boyutu da bulunmakta ve insan hakları önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu konu sadece teorik olarak ele alınacak bir konu değildir. İnsan haklarının daha işlevsel ve önemli bir konu olarak hayatımızda yer edinmesi için uygulama boyutunun daha çok önemsenmesi gerekmektedir. Uygulamada karşılaşılan problemler, insan hakları için olumsuz bir etkiye sahip olmakta ve en temel hak ve hürriyetlerin varlığını sekteye uğratmaktadır. O sebeple uygulamada yaşanacak olası problemlerin ortadan kaldırılması için evrensel, bölgesel ve kültürel değerler önemsenmeli ve dikkate alınmalıdır. İnsan haklarının evrensel boyutlarda tartışıldığı uluslararası toplantılarda dünyanın farklı bölgelerinde yer alan ülkeler davet edilmeli ve ülkelerin kültürel değerleri göz ardı edilmemelidir.

Aynı şekilde devletler de insan hakları ile ilgili bir çalışma veya hukuki düzenleme yaparken, toplumu oluşturan tüm gruplarla görüşmeli ve sürece katkı sağlamasının önü açmalıdır. Böyle bir çabanın neticesinde meydana gelen değişiklik ya da hukuki düzenleme, tüm toplumca kabul görecektir ve aidiyet duygusuyla sahiplenilecektir. Bu tür konsensüsler sadece yapılan hukuki düzenlemeler için değil, toplumu ilgilendiren tüm hususlar için yapıcı bir etkiye sahip olup olumlu bir iklimin yaşanmasına katkı sağlayacaktır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) hicret sonrasında Medine'de kurmaya çalıştığı devlet ve sistem buna verilecek en güzel örnektir. Müslüman, Yahudi, Müslüman olmayan Araplar ve Hristiyanlardan teşekkül eden toplumlumun tüm bloklarını bir araya getirerek oluşturulan sistem, bir beraber yaşama projesidir. Hz. Muhammed (s.a.v) bu birlikteliği sağlarken hiçbir sosyal grubu dışlamamış, aksine kendilerine sahip oldukları değerlerle katkı sağlamalarına müsaade etmiştir. Herkesin inancı ve kültürünü yaşamasına izin veren Medine Vesikası hem insan hakları hem de hukuk açısından önemli bir adımdır. Bu sebeple Müslüman ve Batılı birçok düşünür tarafından "yeryüzünün ilk anayasası" olarak lanse edilmiştir.

İslam dini insana çok büyük önem vermektedir. Dolayısıyla insan haklarını da önemseyen İslam, insanın güvenli ve mutlu bir hayat yaşayabilmesi için tüm şartları seferber etmiştir. Allah iradesine bağlı olarak çeşitli hak ve hürriyetlere sahip olan insan, yeryüzünde adaleti sağlamakla mükellef kılınmıştır. Adaleti ve düzeni sağlamakla görevli insan, yaptıkları noktasında bazı haklara sahipken diğer insanların da haklarına saygı göstermeli ve Allah'ın insanlara verdiği haklara riayet etmelidir.

İslam hukukunun en önemli ve birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de durum çok açık ve anlaşılır bir şekilde izah edilmiştir. Bir insanın haksız yere öldürülmesini, bütün bir dünyanın öldürülmesiyle eş tutan İslam, insan hakları açısından olumlu bir düşünceye sahiptir. Yaşama hakkını en temel hak olarak gören İslam, meşru daire

içerisinde kişiye birçok hak vermiştir. Mülkiyet hakkı, adalet hakkı, suçun şahsiliği ve özel hayatın gizliliği bu haklara örnek olarak gösterilebilir.

İslam'ın insan hakları ile düşüncesinin bir ürünü olan Veda Hutbesi, tüm insanlığa seslenmiş ve konu hakkında evrensel bir izlenim vermiştir. Veda Hutbesi'nde sarf edilen sözler sadece orada bulunan Müslümanlara söylenen bir nasihat niteliğinde değil, tüm dünyayı muhatap kabul etmiştir. Çünkü o zaman diliminde tüm dünyanın insan hak ve hürriyetleri ile ilgili yüksek sesle söyleneceği bir söze ihtiyacı vardı. Kısacası Veda Hutbesi, İslam'ın insan haklarına bakışının bir özetidir.

Konu ile ilgili araştırmalardan bulunan birçok mütefekkir, Veda Hutbesi için "İlk İnsan Hakları Beyannamesi" yakıştırmasında bulunmuşlardır. Bizce de hangi açıdan bakılırsa bakılsın Veda Hutbesi, insan hak ve hürriyetleri için önemli bir hukuki mahiyete sahiptir. Çünkü Veda Hutbesi'nde insan hakları ile ilgili birçok husus dile getirilmiş ve Veda Hutbesi günümüzde çoğu hukuk metinlerine kıyasla önemli bir insan hakları bildirisiidir.

En temel insan hakkı olan yaşama hakkını dile getirmekle başlayan Veda Hutbesi can, mal ve onurun dokunulmazlığını teminat altına almıştır. İnsan, sadece maddi varlıktan ibaret olmayıp onur ve şeref dediğimiz manevi bütünlükten de ibarettir. O sebeple insan sadece yaşama hakkı değil, onurlu ve şerefli bir hayat sürmesi için de güvenli bir hayat hakkına da sahip olmalıdır. Veda Hutbesi'ne bakıldığında bu iki husus aynı minvalde ele alınmıştır. Ayrıca Veda Hutbesi'nde geçen "... bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir ve her türlü tecavüzden korunmuştur" beyanı yaşama hakkı başta olmak üzere hayatın yaşanması için temel olan hakların ne kadar değerli ve vazgeçilmez olduğu ifade edilmiştir.

Çalışma ve mülkiyet hakkı da ideolojiler tarafından çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Mal ve mülkiyet hakkını yok sayan sistemler olduğu gibi, bu hakkı savunalım derken kamu menfaatini hiçe sayan sistemler de bulunmaktadır. Veda Hutbesi'nde mal ve mülkiyet hakkı dile getirilmiş ve tüm insanların bu haktan faydalanması gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu hak dile getirilirken faiz konusundan da bahsedilmiştir. Faiz konusuna diğer anayasa ve hukuk kaynaklarından yer verilmediği halde Veda Hutbesi'nden yer alması, mülkiyet hakkına verilen değerle ilgilidir.

Suçun şahsiliği hakkı da Veda Hutbesi'nde yer almış, kimsenin bir başkasının yaptığı davranıştan dolayı yargılanamayacağı ve suçlanamayacağı hususuna yer vermiştir. Ne yazık ki, yaşadığımız dünyada bu konu zaman zaman önemsenmemekte ve hiç suçu olmadığı halde insanlar suçlanabilmektedir. Çağdaş hukukun vazgeçilmez haklarından olan suçun şahsiliği hakkının Veda Hutbesi'nde ele alınması önemlidir.

Tarihinin tüm zamanlarından toplumsal anlamda ayrımcılığa maruz kalan kadın, büyük bedeller ödemek zorunda kalmıştır. Bu kadar değerli bir konunun Veda

Hutbesi'nde ele alınması önemlidir. Kadınların erkekler üzerinde, erkeklerin de kadınlar üzerinde haklarından bahsedilip hoşgörüyü dayalı bir hayat tavsiye edilmiştir. Gerçekten de karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı bir bakış, hem kadını hem de erkeği koruyacaktır. Günümüzde kadınların cinayete kurban gitmeleri ve farklı şekillerde şiddete maruz kalmaları, özelde dünyanın genelde Müslümanların Veda Hutbesi'nin verdiği mesajı hakkıyla idrak edemediklerini göstermektedir. Bununla beraber dünya ülkelerinin anayasa ve hukuk sistemlerinde yer alan kadın hakları ile ilgili düzenlemeler, kadının güvenli bir şekilde yaşamasına imkân sağlayamamıştır.

Toplumun temelini oluşturan aile ile ilgili Veda Hutbesi'nin fikir beyan etmesi önemlidir. Çünkü aile neslin devamı ve toplumun temelini oluşturmaktadır. İyi bir aile iyi bir topluma işaretken, onur ve şereften yoksun bir şekilde meydana gelen aile neslin ve toplumun bozulmasına sebep olmaktadır. İslam inancına göre zina, aile ve neslin bozulmasına sebep olmaktadır. İnsan onur ve şerefının korunması gibi önemli bir konunun Veda Hutbesi'nde ele alınması, Hutbenin insanlık için ne kadar değerli olduğunu ve evrensel bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir.

BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Veda Hutbesi'nin maddeleri dikkatlice incelendiğinde her ikisinde de benzer hususların yer aldığı görülecektir. Bu durum, bazı düşünürler tarafından İHEB'in oluşum aşamasında Veda Hutbesi'nden etkilendiğini dile getirir de içerik ve etkileyciliği bakımından Veda Hutbesi'nin daha önde olduğu görülecektir. Veda Hutbesi ile İHEB arasında yaklaşık 1316 yıl zaman farkının olması, Veda Hutbesi'nin insan hakları ile ilgili önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Tüm bunlar gösteriyor ki, Veda Hutbesi insan hak ve hürriyetleri için çok önemli bir metindir. Bazı düşüncelerin aksine, 1215 tarihli Magna Carta ve 1789 tarihli Fransız İhtilali ilk insan hakları belgeleri değildir. İçerik ve mesajları bakımında Magna Carta'dan 583, Fransız İhtilali'nden 1157 yıl önce tüm insanlığa seslenen ve insana insan olması nedeniyle değer veren Veda Hutbesi önemli bir insan hakları bildirisiidir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelere rağmen, günümüzde insan hakları noktasında bazı olumsuzlukların varlığından söz edilebilir. Demokrasi ve insan hakları savunuculuğu adı altında, insanların yaşama hakkı başta olmak üzere mal ve mülk, temel hak ve hürriyetlerini tehdit eden bazı güçlü devlerin varlığı insan haklarına zarar vermektedir. O sebeple özelde İslam ülkelerinin genelde dünyanın Veda Hutbesi'ne daha çok ihtiyacı bulunmaktadır. Ne yazık ki, birinci derecede Veda Hutbesi'nin muhatapları olan Müslümanların yaşadığı yerlerde daha çok ihlaller söz konusu olmakta ve zulümler yaşanmaktadır. Yapılması gereken en önemli şey, Müslümanların Veda Hutbesi'nin mesajlarını doğru okumalarıdır. Çünkü bu mesajlarda sadece Müslümanlar için değil, tüm insanlık için temel insan hakların varlığı söz konusudur.

Hukuk ve insan hakları noktasında önemli bir kaynak olan Veda Hutbesi'nin akademik ve bilim dünyasında tartışma konusu yapılması ve daha çok araştırılması

insan hakları için önemlidir. Konu ile ilgili çalışmalar yapılırken nesnel davranılmalı ve konunun içeriğine sadık kalınmalıdır. Arzu edilir ki Veda Hutbesi daha çok okunsun, araştırılsın ve konuşulsun; daha da önemlisi verilen mesajlar doğru anlaşılsın ve insan, yaratılanların en şereflii olarak değer görsün.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, A. (2016). Vedâ hutbesi'ndeki temel prensipler ve Kur'ânî temelleri. *Diyanet İlmi Dergisi*, 52(3), 81-106. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/410227>
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız devriminde birey-devlet ilişkisi (1789-1794). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44(3), 195-228. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3118/43296>
- Akal, C. B., Erözden, O., & Akbulut, O. (2003). *İnsan haklarının tarihsel gelişimi*. Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı.
- Akal, C. B. vd. (2003). *İnsan haklarının tarihsel gelişimi*. Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı Yayınları.
- Akdemir, F. (2014). *Fetânet sıfatı bağlamında Hz. peygamber'in örnekliği meselesi* [Yüksel lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/35503/TEZ.pdf?sequence=1>
- Akgül, M. E. (2010). Kuvvetler ayrılığı ilkesinin dönüşümü ve günümüz demokratik rejimlerindeki anlamı, *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 79-101. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/33788/374156>
- Akgündüz, A. (1997). *Belgeler gerçekleri konuşuyor*. OSAV Yayınları.
- Akgündüz, A. (2017). *İslam'da insan hakları beyannamesi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aksar, Y. (2017). *Teoride ve uygulamada uluslararası hukuk-2*. Seçkin Yayıncılık.
- Akşin, S. (1997). *100 soruda jön Türkler ve ittihat ve terakki*. Gerçek Yayınevi.
- Akşit, M. C. (1976). *İslam ceza hukuku ve insani esasları*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Akşit, M. C. (1986). *Hukuka giriş ve temel kavramlar*. Eskin Matbaası.
- Aktan, C. C., & Vural, İ. Y. (2004). *Hürriyet bildirgeleri*. Çizgi Kitabevi.
- Aktel, M. (1998). Tanzimat fermanı'nın toplumsal yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(3), 177-184. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20854/223669>
- Akyeşilmen, N., & Şen B. (2008). Bir insan hakları ve güvenlik kurumu olarak birleşmiş milletler. *Demokrasi Platformu Dergisi*, 4(16). <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/article/view/138>
- Akyüz, Y. (2004). *Türk eğitim tarihi*. Pegem Yayıncılık.
- Algan, B. (2007). *Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması*. Seçkin Yayıncılık.
- Alganer, Y., & Çetin, M. (2014). Avrupa'da birlik ve bütünleşme hareketleri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 285-309. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/491/4318>

- Alganer, Y., & Yılmaz, Ç. (2016). Avrupa’da birlik ve bütünleşme hareketleri. *Journal of Life Economics*, 3(1), 93-114. <https://doi.org/10.15637/jlecon.113>
- Ali, M. K. A. (2017). *Arap insan hakları sözleşmesi* (Yayın No. 488928) [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=8ZITg_Ia_bDV_WUWJx5QXw&no=L6nsquVopiesEnJZvakh9g
- Allam, W. (2014). *The arab charter on human rights: main features*. Arab Law Quarterly.
- Altıntaş, H. (2018). *İslam, demokrasi ve insan hakları*. Akçağ Yayınları.
- Altıntaş, R. (2018, 23 Şubat). İslam’da hak ve hürriyetler. *Memleket*. <https://www.memleket.com.tr/islamda-hak-ve-ozgurlukler-25452yy.htm>
- Altıntaş, Ş. (2019). *Türkiye’de insan haklarının gelişimi ve kurumsal yapılanması: insan hakları ve eşitlik kurumu örneği* (Yayın No. 575740) [Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=NLTG5u3yyyNmQY2dwtG_NQ&no=6KpRADh3DeSOJq7GGUItaw
- Anayasa Mahkemesi İnternet Sitesi (t.y.). 1961 tarihli ve 334 sayılı 1961 anayasası. 15 Mart 2022 tarihinde <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> adresinden edinmiştir.
- Apaydın, H. (2007). İlmihal 2 (İslam ve toplum). İçinde H. Y. Apaydın, M. A. Aydın, A. Bardakoğlu ve M. Çağrıncı (Eds.). *İnsan hakları* (ss. 303-307). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2021, 5 Eylül). İnsan hakları bağlamında veda hutbesi. *Diyanet Dergisi*. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=18795>
- Ardoğan, R. 2016. *İslam’da din özgürlüğünün temelleri kelamî bir yaklaşım*. Noyamedya Yayıncılık.
- Armağan, S. (2011). *İslam hukukunda temel hak ve hürriyetler*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2013). *19. yüzyıl siyasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Arnold, D. (1995). *Coğrafi keşifler tarihi* (O. Bahadır). Alan Yayıncılık.
- Arslan, İ. (2018). *Avrupa insan hakları sözleşmesinin milletlerarası özel hukuka etkisi* (Yayın No. 532516) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=TrhtF2-trXJaPa7kGOMlfg&no=CQn3nOkdhHJLRvYL Ruiiqw>
- Aslan, B. (2009). *Devletin temel amaç ve ödevleri ışığında özel gelişme hakkı*. On İki Levha Yayıncılık.
- Atalay, O. (1999). *Doğu-batı kaynaklarında birlikte yaşama*. Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.

- Atalay, E. (2004). Sanat özgürlüğü temel hakkının hukuki niteliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 43-66.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfd/issue/46856/587558>
- Atar, Y. (2002). *Türk anayasa hukuku*. Mimoza Yayınevi.
- Atar, Y. (2005). *Türk anayasa hukuku*. Mimoza Yayınları.
- Atar, F. (2020). *İslam adliye teşkilatı ortaya çıkışı ve işleyişi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atay, A. (1971). *Medeni hukukun genel teorisi*. Fakülteler Matbaası.
- Atay, H. (2021). *Peygamberliği ve siyasetiyle Hz. Muhammed*. Destek Yayınları.
- Ateş, T. (1994). *Siyasal tarih*. Der Yayınları.
- Avcı, M. (2014). *Türk hukuk tarihi dersleri*. Mimoza Yayınevi.
- Aybakan, B. (2003). Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi. İçinde *Zarar* (ss. 130-134). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aybay, R. (2010). Avrupa insan hakları sözleşmesi konusunda bazı genel gözlemler ve 14. protokol. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (80), 225-260.
<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-88-597>
- Aybay, R. (2015). *İnsan hakları hukuku*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, H. (1997). *İslam ve modern hukukta işkence*. Beyan Yayınları.
- Aydın, U. (2012). *Hukukun temel kavramları-1*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, E. (2018, 1 Haziran). Veda hutbesinde insan hakları. *Hürriyet gazetesi*.
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dr-erkan-aydin/veda-hutbesinde-insan-haklari-40854228>
- Aydoğan, M. (2002). *Avrupa birliğinin neresindeyiz tanzimat'tan gümrük birliğine*. Kum Saati Yayınları.
- Ayengin, T. (2007). *İslâm ve insan hakları (hukuki temeller ve çağdaş yorumlar)*. Ravza Yayınevi.
- Ayengin, T. (2017). *İslam ve insan hakları*. Ravza Yayınları.
- Aytürk, N. (2021). *Hz. Muhammed'in devlet başkanlığı ve liderliği*. Astana Yayınları.
- Bakkal, A. (2010). *İnanç özgürlüğü açısından mâbetlere ve mânevî değerlere saygı*. İnsan Hakları ve Din Sempozyumu, Çanakkale, Türkiye.
- Balcı, M. (t.y.). *İslâm'da insan hakları beyannamesi*.
Muharrem Balcı Web Sitesi.
<https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/343.pdf>
- Başlar, K. (2012-2015). *İnsan hakları ders notları*. Academia.
https://www.academia.edu/34354253/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Ders_Notlar%C4%B1_pdf
- Bergson, H. (1962). *Ahlak ile dinin iki kaynağı* (M. Karasan). Doğu-Batı Yayınları.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de çağdaşlaşma* A. Kuyaş (Eds.). Yapı Kredi Yayınları.

- Bıçak, V. (2000). Yeni yapısıyla Avrupa insan hakları mahkemesi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (16), 10-21.
- Bilge, N. (2006). *Hukuk başlangıcı*. Turhan Kitapevi.
- Bilgiz, M. (2013). *Kur'an'da insanlık onuru*. Fecr Yayınları.
- Bilmez, N. (2018). Osmanlı devleti'nde insan hakları alanında yaşanan dönüşüm üzerine bir değerlendirme. *Social Science Development Journal*, 3(9), 151-161. <https://ssdjournl.org/DergiTamDetay.aspx?ID=49&Detay=Ozet>
- Bin Aşur, M. T. (2000). *İslam hukuk felsefesi gaye problemi* (V. Akyüz ve M. Erdoğan). Rağbet Yayınları.
- Bin Aşur, M. T. (2013). *İslam hukuk felsefesi gaye problemi (mekasidu's-şeri'ati'l-İslamiyye)*, (V. Akyüz & M. Erdoğan). Rağbet Yayınları.
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü yılında 2. Meşrutiyet'in ilanı üzerine bir inceleme. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 2(3), 211-226. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6528/86566>
- Birinci, G. (2017). İnsan hakları evrensel bildirgesi'nin kısa tarihi 1: milletler cemiyeti'nden birleşmiş milletler'e. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 50 – 81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nevsosbilen/issue/33522/339814>
- Boyar, O., & Kama Işık, S. (2019). Dördüncü kuşak haklar ve bilişim teknolojilerinin doğuşunda mahremiyet kavramına karşılaştırmalı bir bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 602-623. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/51063/667577>
- Bucaktepe, A. (2014). Birinci ve ikinci meşrutiyet anayasalarında öngörülen devlet modelleri hakkında bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, (42), 45-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4784/65980>
- Bulut, N. (2009). *Sanayi devriminden küreselleşmeye sosyal haklar*. On İki Levha Yayıncılık.
- Bulut, E. (2018). Ehli sünnet kelimasında icma. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1297-1319. <http://cuid.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/37971/462453>
- Burke, E. (2016). *Fransa'daki devrim üzerine düşünceler* (O. Arslan). Kadim Yayınları.
- Busool, A. N. (1991). Islam and communism. İçinde S. S. Nyang & H. O. Thompson (Eds.). *Islam*.
- Coşkun, V. (2003). *İnsan hakları kapsamı üzerine tartışmalar ve liberal perspektif*, dr. Ergun Önen'e armağan. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çağrı, M. (2007). İslam ahlakı. H. Y. Apaydın, M. A. Aydın, A. Bardakoğlu ve M. Çağrı (Ed.). *ilmihal 2 (İslam ve toplum)* içinde (s. 493-552). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çalen, M. K. (2012). 1909 kanun-i esasî tadîlâtı. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 129-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede/issue/13297/496186>
- Çalık, E. (2017). İnsan hakları meselesinin gelişimi ve siyasî ve sosyal faktörlerle ilişkisi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 41-68. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egitimvetoplum/issue/32174/356980>
- Çaviş, A. (1991). *Anglikan kilisesine cevap* (M. Akif). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çeçen, A. (2000). *İnsan hakları*. Savaş Yayınevi.
- Çubukçu, İ. A. (1983). Din ve insan hakları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 119-130.
- Daban, C. (2019). Küresel ilişkiler çağında insan haklarının önemi ve tarihsel gelişimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(3), 164-186. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/44114/533228>
- Dalgın, N. (t.y.). *İslam hukuku ve evrenselliği*. İSAM. http://isamveri.org/pdfdr/D01775/1999_3/1999_3_DALGINN.pdf
- Dam, H., & Karataş, M. (2014). Değerler eğitimi açısından veda hutbesinde insan onuru. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 48-75. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauifd/issue/17356/181196>
- Dayıoğlu, E. (2015). *Avrupa insan hakları sözleşmesi kapsamında yabancılardan taşınmaz üzerindeki haklarının korunması*. Adalet Yayınevi.
- Demir, A. (2009). Karşılaştırmalı bir yaklaşımla kıyas. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(20-21), 157-182. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duhfd/issue/23020/246154>
- Demir, A. (2021, 12 Eylül). *İslam'da insan hakları*. https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=islam%E2%80%99da-insan-haklari_abdullah-demir.pdf
- Demir, F. (1988). *İslam hukukunda mülkiyet hakkı ve servet dağılımı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Demirçin, M. E. (1996). Hz. peygamberin getirdiği insan hakları. *Doğuda ve batıda insan hakları (kutlu doğum haftası: 1993-94)*. içinde (s. 155-161). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dirik, M. (2018). Ebû Hanîfe'nin icthad metodunda istihsan. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 180-224. <https://doi.org/10.17859/pauifd.453882>
- Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.). *Kur'an-ı Kerim*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Doğan, B. (2018). *Sivil itaatsizlik bağlamında vicdani red* (Yayın No: 29) [Doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Kırıkkale Üniversitesi Kurumsal Akademik Arşiv. <https://acikerisim.kku.edu.tr:8443/xmlui/handle/20.500.12587/15739>

- Doğan, B. (2020). Sivil itaatsizlik ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ilişkisi, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 113-145.
- Doğan, B., & Geyik, A. F. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kuvvetler ayrılığı ilkesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 19-45. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduhfd/issue/59059/850174>
- Doğan, B. (2021). Necmettin Erbakan hukuk araştırmaları "kamu yönetimi". N. Koyuncu ve A. Yıldız (Ed.). *egemenlik kavramı ve 1921 anayasası'nda milli egemenlik anlayışı içinde* (s. 355-399). Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Doğan, B. (2022). *Karşılaştırmalı hukukta anayasal bir hak olarak kişisel verilerin korunması hakkı*. Adalet Yayınevi.
- Doğan, B., & Turan, M. (2021). Anayasa hukuku bağlamında Medine vesikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 69-96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduhfd/issue/63393/911567>
- Doğan, İ., & Çamurcuoğlu, G. (2015). İnsan hakları hukuku. İ. Doğan (Eds.). *Fransa'da insan haklarının gelişimi içinde*. Astana Yayınları.
- Doğan, İ., & Demirdal, M. A. (2015). İnsan hakları hukuku. İ. Doğan (Eds.). *Tarihsel süreç ışığında İngiltere'de insan haklarının garanti altına alınmasına ilişkin belgeler içinde*. Astana Yayınları.
- Doğan, L. (2012). *Toplumun temelini sarsan belli başlı problemler*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğan, Ş. (2017). *Öğrenciler için veda hutbesi - Hz. Muhammed'in son konuşması*. Ahir Zaman Yayınları.
- Doi, A. R. (1981). *Non-Muslims Under Shari'ah*. Lahore.
- Donnelly, J. (1995). *Teoride ve uygulamada insan hakları*, (M. Erdoğan & L. Korkut). Yetkin Yayınları.
- Dost, S. (2018). Uluslararası bir insan hakları belgesi olarak Arap insan hakları sözleşmesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1(35), 81-110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/52647/693631>
- Dörr, O. (2017). *European convention on human rights, in the council of europe: its law and policies*, stefanie schmahl, M. Breuer (Eds.). Oxford University Press.
- Duguit, L. (1954). *Kamu hukuku dersleri*, (S. Derbil). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Duman, M. Z. (1998). *Tefsir ders notları*. Bedesten Yayınları.
- Duman, M. Z. (1999). *Beş surenin tefsiri (fatih, ahzab, nûr, hucurat, mümtahine)*, Fecr Yayınları.
- Durmuş, T., Erdem, M. R., & Sancaktar, O. (2004). *AİHS ışığında Türkiye'nin insan hakları sorunu*. Seçkin Kitapevi.
- Ekinci, E. B. (2008). *Osmanlı hukuku-adalet ve mülk*. Arı Sanat Yayınevi.

- El-Cabiri, M. A. (2019). *İslam düşüncesinde demokrasi, insan hakları ve hukuk*, (M. Şayir). Kapı Yayınları.
- El-Hınn, M. S. (1993). *İslam hukukunda yöntem tartışmaları (eserü'l ihtilafî fil kavaidi'l usûliyyeti fi ihtilafî'l fukahâi)* (H. Ünal). Rey Yayıncılık.
- El-Mübarek, M. (2013). *İslam nizamı devlet ve hükümet*. Nida Yayıncılık.
- En-Nebhan, M. F. (1980). *İslam anayasa ve idare hukukunun genel esasları*. Sönmez Yayınları.
- Erbakan, N. (2016). *Davam-ne yaptıysam Allah rızası için yaptım*. Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü Yayınlar.
- Eren, B. (2013). Anayasal çerçevede Türkiye’de çalışma hakkı. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(2), 66-84.
- Ermemiş, F. (2018). Kur'an-ı kerim'in düşünce ve inanç özgürlüğüne yönelik emirleri ve Hz. Muhammed'in uygulamaları. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 20-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duifad/issue/36614/417184>
- Erdoğan, M. (1998). İnsan haklarına kavramsal bir yaklaşım. *Liberal Düşünce Dergisi*, (12), 7-16. <http://www.liberal.org.tr/upresimler/mustafa-erdogan-insan-hakalari.pdf>
- Erdoğan, M. (1999). *Anayasal demokrasi*. Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Erdoğan, M. (2007). *İnsan hakları teorisi ve hukuku*. Orion Yayınları.
- Ermen, G. (2010). İlanından yüz elli yıl sonra avrupa birliği müzakereleri bağlamında ıslahât fermânı'na yeniden bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(1), 327-348. https://doi.org/10.1501/Ilfak_0000001026
- Eroğlu, İ. (2005). *Devletin insan haklarını koruma mekanizmaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Eroğlu, İ. (2010). 1924 anayasası döneminde insan haklarının normatif çerçevesi ve uygulaması. *Yasama Dergisi*, (14), 79-157. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54532/743224>
- Eroğlu, O. (2013). Vergi ceza hukuku açısından kanunilik ilkesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 157-180. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5713/76482>
- Eroğlu, C. (1994). Anayasa ve tüze dilinin Türkçeleştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3), 119-148. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001710
- Eroğlu, C. (2005). *Anatüzeeye giriş (anayasa hukukuna giriş)*. İmaj Yayınevi.
- Erturhan, S. (2013). İnsan onuru bağlamında İslâm ceza hukukuna genel bir bakış. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 185-214. <https://www.jurix.com.tr/article/14831>
- Esen, H. (2020). İslam hukukunda aile. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 11(1), 19-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilak/issue/56177/676734>

- Eskicioğlu, O. (1996). *İslam hukuku açısından hukuk ve insan hakları*, Anadolu Matbaacılık Yayınları.
- Fındıklı, R. (1990). İnsan hakları ve polis. *Türk İdare Dergisi*.
- Fırat, M. S. (2015). Hukuk devleti açısından internette insan hakkı ve kişilik haklarına saldırı sorunu. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 101 – 116. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepehdf/issue/44831/557617>
- Fırat, M. S. (2020). *Veda hutbesinde yer alan insan hakları*, Adalet Yayınevi.
- Gazzâli, E. H. M. M. (1994). *el-mustasfa min ilmi'l usul (islâm hukukunda deliller ve yorum metodolojisi 1- 2)*. (H. Y. Apaydın). Rey Yayınları.
- Gemalmaz, M. S. (2005). *Ulusalüstü insan hakları hukukunun genel teorisine giriş*. Legal Yayıncılık.
- Gemalmaz, M. S. (2012). *Ulusalüstü insan hakları hukukunun genel teorisine giriş, cilt 1-2*. Legal Yayıncılık.
- Gemalmaz, M. S. (2015). *Devlet, birey ve hürriyet*. Legal Yayınları.
- Goddard, H. (2018). *Ortaçağdan günümüze hristiyan müslüman ilişkileri tarihi*, (Ş. Alpagut). Say Yayınları.
- Gökburun, İ. (2007). *Türkiye’de insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi ve ilköğretim ders kitaplarına yansımaları* (Yayın No: 205960) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=B47E4-ZP1J2M5qCHP-VVFQ&no=QjNFA988ZVco_Elbzk936w
- Gökmenoğlu, T. H. (2005). *İslam’da şahsiyet hakları*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökpinar, M. (2015). Bir kavram olarak insan hakları ve çeşitli açılardan sınıflandırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1(120), 12-72. <http://tbddergisi.barobirlik.org.tr/m2015-120-1507>
- Gören, Z. (2000). *Temel hak genel teorisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Görgülü, Ü. (2017). Neslin emniyeti. *Diyanet Aile Dergisi, Nisan Sayısı*, 4-9.
- Gözler, K. (2007). *Türk anayasa hukuku dersleri*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K., (2008). *Hukukun temel kavramları*. Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa hukukunun genel teorisi*. Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2019, 17 Aralık). *İslâm hukukunun değeri İslâm hukuku, batı hukukuna alternatif olabilir mi?*. Türk Anayasa Hukuku Sitesi. 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.anayasa.gen.tr/islam-hukuku.htm> adresinden edinmiştir.
- Gözlügöl, S. V. (2014). *Avrupa insan hakları hukuku*. Turhan Kitabevi Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (2000). *Anayasa hukuku*. Turan Kitapevi.
- Gözübüyük, A. Ş., & Gölcüklü, F. (2013). *Avrupa insan hakları sözleşmesi ve uygulaması – Avrupa insan hakları mahkemesi inceleme ve yargılama yöntemi*. Turhan Yayınevi.

- Groppi, T. (2012). *İtalya'da sosyal haklar - anayasal sosyal haklar*, (O. Boyar & İ. Ö. Kaboğlu). Legal Yayınevi.
- Gruber, A. (2012). *Avrupa birliği temel haklar şartı ve sosyal haklar*, "anayasal sosyal haklar", (E. Özdemir). Legal Yayınevi.
- Güneş, M. (2004). *İnsan hakları el kitabı*. Hatay Valiliği İl İnsan Hakları Kurulu, Anadolu Ofset Matbaacılık.
- Gürkaynak, M., & İren, A. A. (2016). Modernizm öncesi ve sonrası batı toplumlarında insan haklarının kavramsallaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23), 329-355. <https://sbedergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/343/files/23-14-16102016.pdf>
- Güriz, A. (2005). *Hukuk başlangıcı*. Siyasal Kitabevi.
- Güriz, A. (2007). *Hukuk felsefesi*, Siyasal Kitabevi.
- Güvercin, C. H. (2007). *Türkiye'deki gelişimi açısından hasta hakları kavramı* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/35321/TEZ.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Güzel, A. (2012). Anayasal sosyal haklar. İ. Ö. Kaboğlu (Ed.). *Sosyal devlet ve sosyal haklar içinde*. Legal Yayınevi.
- Habergetiren, Ö. F. (2019). İslâm hukukunda gözetilmesi zorunlu maslahatlar çerçevesinde insan onuru. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 150-169. <https://doi.org/10.32711/tiad.539625>
- Hacak, H. (2000). *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Hadislerle İslam (2021, 6 Eylül). *Hadislerle İslam*. 2 Kasım 2021 tarihinden <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=191> adresinden edinmiştir.
- Halveti Ramazani (t.y.). *Kütüb-i Sitte*. 5 Aralık 2021 tarihinden <https://www.halveti.tc/hadisler.php?pid=576> adresinden edinmiştir.
- Hamdemir, B. (2009). *Türkiye'de insan haklarını koruma amaçlı resmî ve sivil girişimler* [Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. <https://katalog.gop.edu.tr/yordambt/yordam.php?sayfa=sayfaArama&aDemirbas=T00949>
- Hamidullah, M. (1977). *The muslim conduct of state: a treatise on siyar, public international law*. Lahore.
- Hamidullah, M. (1995). *Hz. Peygamber döneminin siyasi idari belgeleri (el-vesaiku 's-siyasiyye)* (V. Akyüz). Kitapevi Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (1995). *İslâm peygamberi* (S. Tuğ). İrfan Yayınevi.

- Hatemi, H. (1996). *İslam'da insan hakkı ve adalet kavramı doğu'da ve batı'da insan hakları (kutlu doğum haftası: 1993-1994)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hazar, N. (2015). *İnsan hakları ve diplomasi*. Büyükdag Yayınları.
- Hazar, Z., & Çamurcuoğlu, G. (2015). İnsan hakları hukuku. İ. Doğan (Eds.). *Kuzey Amerika'da hürriyetlerin doğuşu* içinde. Astana Yayınları.
- Hazır, H. (2004). *Anayasa hukuku*. Alter Yayınları.
- Hekimoğlu, M. M. (2002). 1982 anayasasına göre insan hakları kavramı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 53-70.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50349/652094>
- Hodza, M. (2017). *İslam hukukunun tanıdığı insan hakları bağlamında kosova anayasasında din ve düşünce özgürlüğü* [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Akademik Veri Yönetim Sistemi.
<https://avesis.uludag.edu.tr/yonetilen-tez/1c49e9f8-12f7-4cf6-81ee-1f4b7d802c3a/islam-hukukunun-tanidigi-insan-haklari-baglaminda-kosova-anayasasinda-din-ve-dusunce-ozgurlugu>
- Hökelekli, H. (2006). İslam'da inanç, ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi 2. Cilt. İçinde İ. K. Dönmez (Eds.). *İnsan* (ss. 932-935). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İçel, K. (2016). Çağdaş ceza hukukunun evrensel ilkelerinin kabahat türünden eylemler alanındaki boyutları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 1(7), 621-635.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ndergi/issue/24952/263400>
- İnan, A. (2010). İnsan hakları ve din. İçinde T. Ayengin (Eds.). *Kur'an verileri açısından insan hakları* (ss. 40-52). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi (t.y.). *Avrupa insan hakları sözleşmesi'ne ek 11 numaralı protokol*
<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/60-avrupa-insan-haklar-sozlesmesine-ek-11-numarali-protokol/>
- İslam ve İhsan (2017, 1 Aralık). *Suçun ve cezanın şahsiliği*. 25 Ekim 2021 tarihinden <https://www.islamveihsan.com/sucun-ve-cezanin-sahsiligi.html> adresinden edinmiştir.
- İzmirli, İ. H. (1995). *Anglikan kilisesine cevap*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1998). *Hürriyetler hukuku: insan haklarının hukuksal yapısı*. Afa Yayınları.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2009). *Anayasa hukuku dersleri*. Legal Yayınları.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2012). Anayasal sosyal haklar. İ. Ö. Kaboğlu (Ed.). *Anayasa'da sosyal haklar: alanı ve sınırları* içinde. Legal Yayınevi.

- Kafadar, M. F. (2019). *Olağanüstü hallerde derogasyon Avrupa insan hakları sözleşmesi ile uluslararası medenî ve siyasî haklar sözleşmesinin karşılaştırmalı incelemesi* (Yayın No. 594321) [Yüksek lisans tezi, Galatasaray Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kalabalık, H. (2018). *İnsan hakları ve kamu hürriyetleri* N. Özenbaş Boydağ (Eds.). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2003). *Örneklerle İslam ahlakı*. Nesil Yayınları.
- Kapani, M. (1996). *İnsan haklarının uluslararası boyutu*. Bilgi Yayıncılık.
- Kapani, M. (2011). *İnsan haklarının uluslararası boyutları*. Bilgi Yayıncılık.
- Kaplan, D. (2018, 22 Aralık). İnsan hakları açısından veda hutbesi (1). *Çorum haber*, <http://www.corumhaber.net/insan-haklari-acisindan-veda-hutbesi-1-makale,8550.html>
- Kara, B. (2008). *Sosyal haklar ve özel olarak korunması gereken kişiler* [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Açık Bilim. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/271409/yokAcikBilim_327089.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Karagöz, İ. (2017). *İnsan, Din ve Hürriyet*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karakas, J. (2011). Hegel'in hukuk felsefesinin temelleri ve temeli olduğu hukuk felsefesi, *e-Akademi; Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 1(118), 1-36. <http://www.e-akademi.org/makaleler/jkarakas-1.pdf>
- Karakehya, H. (2010). Ortaya çıkışı, kavramsal gelişimi ve içeriği itibarıyla insan hakları. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, 0(69-70), 104 – 118.
- Karaman, H. (2007). *İslam'ın ışığında günün meseleleri*. İz Yayıncılık.
- Karaman, H. (2010). *İslâm'da kadın ve aile*, Ensar Neşriyat Yayınları. Karatepe, Ş. (2020). İnsan haklarının ilahi temelleri. H. Hatemi, Ş. Karatepe, M. Şener, S. Sancaklı, A. İşcan ve M. E. Demirçin (Ed.). *H. Peygamber ve insan hakları içinde* (s. 33-44). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya, A. (1998). İslam hukukuna göre vatandaşlığın temel esasları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 339-351. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13501/163218>
- Kaya, A. (2004). Ruh ve beden bütünlüğüne dokunulmazlık kuramı bakımından ölme hakkı. *Marife Dergisi*, 1(2), 197-218. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marife/issue/37813/436643>
- Kaya, B. (2019). *İlk anayasa olarak Amerikan anayasasının tarihi, sosyolojik ve felsefi arkaplanı* (Yayın No. 633522) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Kaypak, Ş., & Kahraman, M. (2016). Türkiye’de kadının insan hakları ve anayasal yansımaları, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 298-315. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/183441>
- Kelebek, M. (2000). İslam hukuk felsefesi açısından Medine vesikası. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 325-374. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4308/257275>
- Kılıç, S. (2013, 21-22 Aralık), *Kur’ân ve sünnette hayat hakkı ve özel hayatın gizliliği*. Kur’ân ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Türkiye.
- Kılınç, B. (2006). *Avrupa insan hakları mahkemesi kararlarının infazı*. Seçkin Yayıncılık.
- Koca, F. (2004, 14 - 15 Mayıs). *İslam hukukunda kaynak kavramı ve kaynaklar hiyerarşisi üzerine bazı düşünceler*. I. İlahiyat Fakülteleri İslam Hukuku Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve İslam Hukuk Usulünün Problemleri Sempozyumu, Çorum, Türkiye.
- Konan, B. (2011). İnsan hakları ve temel hürriyetler açısından Osmanlı devletine bakış. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(4), 253-288. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789420>
- Korkusuz, M. R. (1998). *Uluslararası belgelerde ve Türk anayasası’nda temel hak ve hürriyetler*. Özrenk Matbaacılık.
- Köse, S. (1997). *İslâm hukukunda hakkın kötüye kullanılması*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Köse, S. (2021). *İslam hukukuna giriş*. Kitap Dünyası (Hikmetevi) Yayınları.
- Kuyaksil, A. (2012). *İnsan hakları kavram, tarihçe, korunması ve geliştirilmesi*. Ada Yayınları.
- Kuzu, B. (1994). Türkiye cumhuriyeti anayasalarının insan hakları açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 54(1-4), 71-101. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9079/113296>
- Küçük, A. (2016). 1924 anayasasında temel hak ve hürriyetler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 0(82), 5-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48152/609180>
- Küçük, L. B. (2019). *Mesnevi’nin 1. defteri’ndeki insan haklarının veda hutbesi açısından değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].YÖK Açık Bilim. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/437826/yokAcikBilim_10320463.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Mevdudi, E. A. (2017). *İslam’da insan hakları*, (S. Baş). Düşün Yayıncılık.
- Minik, O. (2021). *İslâm hukukunda aileyi korumak için alınan tedbirler* [Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi].

- Mumcu, A., & Küzeci, E. (2011). *İnsan hakları ve kamu hürriyetleri*. Turhan Yayınevi.
- Nebhan, M. F. (1978). İslam hukukunda temel hak ve hürriyetler (S. Armağan). *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 12(1-2), 275-288.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuislamtd/issue/1197/14049>
- Noviçev, A. D. (1997). 1839 gülhane hatt-ı hümayunu ve dış politikadaki boyutları (d. hıdıralı). *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 279-289.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmiadeti/issue/6482/85754>
- Numani, M. Ş. (2002). *Son peygamber Hz. Muhammed siretü'n nebi*, (Y. Karaca). İz Yayıncılık.
- Odabaş Sağır, E. (2016). *Avrupa insan hakları sözleşmesi çerçevesinde gerçek kişilerin mülkiyet hakkı* (Yayın No. 426232) [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Organ, İ., & Gölçek, A. G. (2017). Anayasa'da bulunan kişi hak ve ödevlerinin sınırlandırılması: vergi hukuku açısından bir değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 117-129.
<https://doi.org/10.25287/ohuiibf.305329>
- Ordu, Ö. (2008). *Avrupa insan hakları sözleşmesi'nde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırma nedeni olarak Avrupa kamu düzeni* (Yayın No. 226818) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Kurumsal Akademik Açık Arşivi.
<https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/11230/226818.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Orum, F. (2008). *Klasik fıkıh kaynaklarındaki kısas anlayışının kur'an açısından değerlendirilmesi (zahiru'r rivaye örneği)* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/43438.pdf>
- Ovacı, V. (2015). İslam hukukunun karakteristik özellikleri. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 69-80.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozifder/issue/22464/240265>
- Ölker, P., & Aktaş, T., (2013). Tanzimat fermanının metindilbilimsel çözümlemesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 209-230.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/eggetdid/issue/34461/380765>
- Ömeroğlu, C. (2018). *İslam hukukunda malın korunmasına yönelik hükümler* [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/1120/1/532947.pdf>
- Öndül, H. (1989). 1789 Fransız devrimi ve etkileri. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 688-692. <http://www.ankarabarusu.org.tr/site/2012yayin/dergi/ankara-barosu-dergisi/ankara-barosu-dergisi1989-4.html>
- Özbudun, E. (1998). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin Yayınları.

- Özgişi, T. (20129). *Türk parlamento tarihinde cumhuriyet senatosu*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi.
- Özdağ, Ü. (1996). Batı'da insan haklarının doğuşu. doğu'da ve batı'da insan hakları (kutlu doğum haftası:1993-94), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, A. (2018). Veda hutbesi ve insan hakları, *Fikriyat Dergisi*.
<https://www.fikriyat.com/islam/2018/06/08/veda-hutbesi-ve-insan-haklari/amp>
- Öztürk, L. (2002). Kur'an'a göre (hac 22/40) hristiyan mabetlerine gösterilmesi gereken saygı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(5), 71-83.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaifd/issue/20616/219706>
- Özdemir, R. (2019). İslâm hukukuna göre mülkiyet ve mülkiyetin temellendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(1), 259-291.
<https://doi.org/10.14520/adyusbd.444277>
- Özdemir, S. (2016). Hak üzerine bir değerlendirme. *Adalet Dergisi*, (56), 01-134.
https://www.academia.edu/37365406/Hak_%C3%9Czerine_Bir_De%C4%9Ferlendirme
- Rahman, A. (1996). *Siret ansiklopedisi*, (K. Dönmez, H. Bayrak ve Y. Balcı). İnkılâp Yayınları.
- Rishmawi, M. (2005). The revised arab charter on human rights: a step forward?. *Human Rights Law Review*.
- Rousseau, J. J. (2018). *Toplum sözleşmesi*, (V. Günyol). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saatçioğlu, D. (2014). *Avrupa insan hakları sözleşmesi bağlamında adil yargılanma hakkı* (Yayın No. 358432) [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sağlam, F. (2019). İnsan hakları evrensel bildirgesi'nde tüm hak ve hürriyetlere yönelik kurallar üzerine bir deneme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 1236-1252.
<https://doi.org/10.33433/maruhad.665522>
- Saifuddin, F. (2017). *Fıkıh Usulüne Göre Sünnette Emir ve Nehyin Delaleti* (Yayın No. 475571) [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=TkfhTz3zTA6IuinLCNlRow&no=63p1WFc6UzQJrFccfu57Q>
- Sancaklı, S. (2003). Hz. peygamber ve insan hakları. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1(3), 23-51. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4523/62226>
- Sanıvar, R. (2012). *İnsan hakları Avrupa sözleşmesi'nin 6. maddesi çerçevesinde adil yargılanma hakkı ve sanığa tanınan temel haklar* [Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi]. Eastern Mediterranean University Institutional Repository. <http://i-rep.emu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11129/331/1/Sanivar.pdf>
- Sanioğlu, H. 2008. Avrupa birliği hukukunda insan hakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1(74), 77-111. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-74-385>

- Saraç, N. (2006). *İnsan hakları ve kültürel görelilik* (Yayın No. 254613) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi]. YÖK Açık Bilim. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/627621/yokAcikBilim_9015300.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Sargın, İ. (2010). İnsan hakları ve din. İçinde T. Ayengin (Eds.). *İslam Hukuk Düşüncesi Bağlamında İnsan Hakları ve Devletin Bütünlüğü* (ss. 86-100). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Sarıçam, İ. (2003). *Hız. Muhammed ve evrensel mesajı*. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Saruhan, M. N. (2014). *Evrensel insan hakları açısından İslam'da devlet tebaa ilişkisi: Medine toplumu örneği* (Yayın No. 367964) [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=sRcc7C-BQYj-QVGnWN2JPA&no=RXe-w-ulN2tTPChPMGW_zA
- Sencer, M. (1990). İnsan hakları açısından İngiliz devrimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 23(2), 3-21. <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=cYtU4XYBu-adCBSEqjAx>
- Sencer, M. (1991). Birleşmiş milletler bağlamında insan hakları. *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, (13), 19-36.
- Sezer, Y. (2003). Kamu hizmetine girme hakkı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 153-171. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/suhfd/issue/26632/281070>
- Sibai, M. (1981). *İslam hukukunda sünnet, (es-sünnetu ve mekanetuha fi't islami)*. (E. Gönenç). Evs Yayıncılık.
- Sönmez, Z. (2017). Necrân'da Hristiyanlık ve Hz. Muhammed'in necrân Hristiyan din adamlarıyla münasebetleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 117-148. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/38156/446379>
- Şaban, Z. (2018). *İslam hukuk ilminin esasları (usülül fikh)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şafii, İ. (2011). *El-Umm*. Buruc Yayınları.
- Şahin, A. (2007, 19 Şubat). Osmanlı imparatorluğu'nun anayasal belgelerinde dillendirilen haklar ve hürriyetlerin belirginleştirilmesi (1808 – 1875). *E-Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*. 1 Mart 2022 tarihinde [http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=OSMANLI%20DDMPARATORLU%D0U%92NUN%20ANAYASAL%20BELGELER%DDNDE%20D%DDLLEND%DDR%DDLLEN%20HAKLAR%20VE%20D6ZG%DCRL%DCKLER%DDN%20BEL%DDRG%DDNLE%DET%DDR%DDLME%DD%20\(1808%20%96%201875\)&kimlik=1171883418&url=makaleler/asahin-1.htm](http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=OSMANLI%20DDMPARATORLU%D0U%92NUN%20ANAYASAL%20BELGELER%DDNDE%20D%DDLLEND%DDR%DDLLEN%20HAKLAR%20VE%20D6ZG%DCRL%DCKLER%DDN%20BEL%DDRG%DDNLE%DET%DDR%DDLME%DD%20(1808%20%96%201875)&kimlik=1171883418&url=makaleler/asahin-1.htm) adresinden edinmiştir.

- Şahin, O. (2008). İstihsan yönteminin aklî gerekçeleri ve bazı uygulama şekilleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(1), 41-74. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52382>
- Şen, C. (2010). *İslâm hukukunda bilincin hak ve sorumluluklara etkisi*. Emin Yayınları.
- Şenel, A. (1993). *Sahihayn hadislerinde fikir hürriyeti* (Yayın No. 25796) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=GnLOXA_dEk2a6rBwiCTm4A&no=GnLOXA_dEk2a6rBwiCTm4A
- Şener, M. (2020). Veda hutbesinin insan hakları yönünden kısaca tahlili. H. Hatemi, Ş. Karatepe, M. Şener, S. Sancaklı, A. Işcan ve M. E. Demirçin (Ed.). *H. Peygamber ve insan hakları içinde* (s. 45-56). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şengül, M. (2010). Disiplinlerarası yaklaşımla insan hakları. İçinde S. Çağlar (Eds.). *Neoliberal Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*. Beta Yayınları.
- Şentürk, R. (2000). İnsan hakları. *Türkiye diyanet vakfı ansiklopedisi*. içinde (s. 327-330). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şentürk, R. (2007). *İnsan hakları ve İslam*. Etkileşim Yayınları.
- Şentürk, R. (2014). Doğu ve batı medeniyetlerinde insan hakları. İçinde M. Demirci (Eds.). *Kur'an ve sünnete göre temel insan hakları*. Ensar Neşriyat Yayınları.
- Şirin, T. (2016). İfade özgürlüğü, dinin veya dini duyguların korunması amacıyla sınırlanabilir mi? *Anayasa Hukuku Dergisi*, 5(1), 527-550. <http://anayasader.org/wp-content/uploads/2020/04/%C5%9Eirin-2-AYHD-10.pdf>
- Şirvani, H. H. (1965). *İslâm'da siyasi düşünce ve idare*, (K. Kuşçu). Nur Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1988). *İslâm iktisat ilkeleri ışığında birlik ve kalkınma İslâm üzerinde düşünceler*. İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Tanilli, S. (1982). *Devlet ve demokrasi: anayasa hukukuna giriş*. Say Kitap Pazarlama.
- Tanilli, S. (2006). *Uygarlık tarihi*. Alkım Yayınları.
- Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2002). *1982 anayasasına göre Türk anayasa hukuku*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2018). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tepe, H. (2010). *İnsan hakları: kavram, kapsam ve ölçüt, disiplinlerarası yaklaşımla insan hakları*. Beta Yayınları.
- Terzioğlu, S. S. (2013). *Bir uluslararası hukuk kişisi olarak İslam işbirliği teşkilatı*. Adalet Yayınevi.
- Tezcan, D. vd. (2016). *İnsan hakları el kitabı*. Seçkin Yayıncılık.
- Tezcan, T. (2017). İnsan onuru – şûrâ ilişkisi: kur'an ve sünnet bağlamında bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 3266-3290. <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/396203>

- Toker, M. (2003). *Türk avrupa günlüğü 1699'dan günümüze Türk-Avrupa siyasi ekonomik ilişkileri*. PMR Dijital Tasarım Yayınevi.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2019). 1982 anayasasında temel hak ve hürriyetler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel Sayı), 1767-1793. <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2019/09/SAFAK-EVRAN-TOPUZKANAMIS.pdf>
- Topaloğlu, N. (1990) İnsan hakları ve İslam. *Diyanet Dergisi*, 26(1), 3-12. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=28212>
- Torun Çelik, E. (2002). İkinci dünya savaşı sonrası Türkiye’de kültürel değişimlere yol açan iç ve dış etkenler [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Tosun, E. (t.y.). *İnsan hakları*. Academia. <https://www.academia.edu/41472966>
- Tuna, S. (2016). *Hadis, tarih ve edebiyat kaynaklarına göre veda hutbesinin yeniden inşası* (Yayın No. 421545) [Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Tunaya, Z. (1980). *Siyasal kurumlar ve anayasa hukuku*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye’de siyasal gelişmeler (1876-1938). 1. kitap: kanunu-ı esasi ve meşrutiyet dönemi (1876-1918)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunç, B. (2020). Türk anayasa tarihinde 1961 anayasası’nın yeri ve önemi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 17(67), 657-692. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/68577/1075093>
- Tunç, H. (2000). Milletlerarası sözleşmelerin Türk iç hukukuna etkisi ve Avrupa insan hakları mahkemesinin Türkiye ile ilgili örnek karar incelemesi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, (17), 174-193. https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/tunc.pdf
- Turhan, A. (2013). İnsan hakkı kuşakları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 357-378. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inuhfd/issue/22408/239841>
- Turnagil, A. R. (1972). *İslamiyet ve milletler hukuku*. Sebil Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*, 26 Aralık 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinmiştir.
- Udeh, A. (1990). *Mukayeseli İslam hukuku ve beşeri hukuk*. Rehber Yayınları.
- Uygun, O. (2000). İnsan hakları kuramı. K. Tankuter (Ed.). *İnsan hakları* . Yapı Kredi Yayınları.
- Uzun, E. (2004). John austin: analitik pozitivizm. A. Halûk Atalay (Ed.). *Çağdaş Hukuk Felsefesine Giriş*. Teknik Yayıncılık.
- Uzun, H. (2005). Türk demokrasi tarihinde 1. meşrutiyet dönemi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 145-162. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59538/856370>

- Uzun, L. (2010). Eleştirel bir bakışla insan hakları evrensel beyannamesi. *e-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 5(3), 463-471. https://www.springer.com/journal/42452?gclid=CjwKCAjwnZaVBhA6EiwAVVyv9DDacoSHGoZhaujVU5hZQLl_F7zO5DRvX15Clvu3C-4oFVlrmDgjhoCGWgQAvD_BwE
- Ülker, İ. (2013). Hukukun genel ilkeleri bağlamında Kanun-i Esasi'deki yargılamaya ilişkin hükümlerin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 101-124. <https://doi.org/10.15337/SUH.2017.44>
- Ülker, İ. (2020). Türkiye'de tahkimde İslam hukuku kuralları uygulanabilir mi?. *Selçuklu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3), 1083-1110. <https://doi.org/10.15337/suhfd.728716>
- Ünal, Ş. (2001). *Avrupa insan hakları sözleşmesi: insan haklarının uluslararası ilkeleri*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Ünal, V. (2006). *Peygamberimizin veda hutbesi*. Rağbet Yayınları.
- Ünal, S., & Öztürk, H. (2007). Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla yapmış olduğu diplomatik münasebetlerin evrensel boyutu. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 11-31. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2226863>
- Yakar, F. (2010). *İslâm hukukunda hakkın düşmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yaman, Ö. F. (2015). *İnsan hakları perspektifinden medine vesikası ile magna carta'nın karşılaştırılması* (Yayın No. 381170) [Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi].
- Yanık, M. (2008). 1982 Anayasası'nın insan hakları anlayışının uluslararası belgeler ve anayasa mahkemesi kararları ışığında değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1133-1162. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuhfd/issue/48129/608712>
- Yayla, M. (1994). *İslâm hukukunda insan hakları ve eşitlik* (Yayın No. 30911) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=p8abqbnNCrE3nIWWZXFyHA&no=p8abqbnNCrE3nIWWZXFyHA>
- Yeniçeri, C. (1980). *İslam iktisadının esasları*. Şamil Yayıncılık.
- Yılmaz, M. A. (t.y.). *Türkiye'nin avrupa birliği'ne uyum sürecinde insan hakları politikalarının evrimi*. Academia. https://www.academia.edu/34333786/T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_AVRUPA_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0NE_UYUM_S%C3%9CREC%C4%B0NDE_%C4%B0NSAN_HAKLARI_POL%C4%B0T%C4%B0_KALARININ_EVR%C4%B0M%C4%B0_TURKEYS_EVOLUTION_OF_HUMAN_RIGHTS_POLICIES_DURING_COMPLIANCE_WITH_THE_EUROPEAN_UNION

- Yılmaz, M. K. (t.y.). İslam devletinin ilk anayasası: Medine vesikası. 1 Şubat 2022 tarihinde
<https://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=977> adresinden edinmiştir.
- Yörük, A. K. (1961). *Hukuk felsefesi dersleri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yüce Akkaya, S. (2019). *İslam hukukuna göre uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları*. [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Sakarya Üniversitesi Açık Akademik Arşiv Sistemi
<https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/90358/T08896.pdf?sequence=1>
- Yücel, Y. F. (2010). Hak ve menfaatler üzerine bir inceleme, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1(91), 335-357. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-91-663>
- Zevkliler, A. (1995). *Medenî hukuk; giriş ve başlangıç hükümleri – kişiler hukuku – aile hukuku*. Savaş Yayınları.
- Zeydan, A. (1988). *Ahkamü’z – zımmiyyin ve e’l müste’minin fi dari’l islam*. Beyrut.
- Zorlu, S. E. (2013). Günümüz ve İslam hukukunda çocuk hakları karşılaştırmalı bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 125-160. <https://doi.org/10.15337/SUH.2017.45>
- Zorlu, S. E. (2016). Uluslararası ceza mahkemesinin kuruluşunda tarihsel süreç ve Bm güvenlik konseyinin uluslararası ceza mahkemesinin işleyişi üzerindeki yetkiler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(2), 111-150. <https://doi.org/10.15337/SUH.2017.3>
- Zorlu, S. E., & Zorlu, S. (2019). Çocuklar için sevgi hakkı mukayeseli bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel Sayı), 1851-1873. <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2019/09/SULEYMAN-SUHEYLA-ZORLU.pdf>

EKLER

Ek.1.1.

VEDA HUTBESİ³

"Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum belki bu seneden sonra sizinle burada ebedi olarak bir daha birleşemeyeceğim. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım! Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü her hal ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimizi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsın! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da iştenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş olur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lakin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyetten kalan bu çirkin adetin her türlü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir.

Ashabım! Cahiliyet devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu (amcazadem) Rebia'nın kan davasıdır.

İnsanlar! Bugün şeytan sizin şu topraklarınızda yeniden tesir ve hakimiyetini kurmak gücünü ebedî surette kaybetmiştir. Fakat siz; bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınınız!

İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Tanrı emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların, aile yuvasını, sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer razı olmadığınız herhangi bir kimseyi aile yuvasına alırlarsa, onları hafifçe dövüp sakındırabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, memleket göreneğine göre, her türlü yiyecek ve giyimlerini temin etmenizdir.

Mü'minler! Size bir emanet bırakıyorum ona sıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşırırmazsınız. O emanet Allah Kitabı Kur'an'dır. Mü'minler! Sözümü iyi dinleyiniz ve

³ Gökalp, 2021, 117. Diyanet İşleri Başkanlığının kabul ettiği Veda Hutbesi metnidir.

iyi belleyiniz! Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, böylece bütün Müslümanlar kardeşler. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz başkasına helâl değildir. Meğerki gönül hoşluğu ile kendisi vermiş olsun.

Ashabım! Kendinize de zulmetmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır. İnsanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını (Kur'an'da) vermiştir. Varise vasiyet etmeğe lüzum yoktur. Çocuk kimin döşğinde doğmuşsa ona aittir. Zina eden için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden soysuz yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan nankör, Allah'ın gazabına, meleklerin lanetine ve bütün Müslümanların ilencine uğrasın! Cenab-ı Hak, bu gibi insanların ne tövbelerini ne de adalet ve şehadetlerini kabul eder.

İnsanlar! Rabbiniz birdir. Babanız birdir; hepiniz Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise topraktandır. Allah yanında en kıymetli olanınız O'na en çok saygı göstereninizdir. Arap'ın Arap olmayana (Allah saygısı ölçüsünden başka) bir üstünlüğü yoktur.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz? "Allah'ın elçiliğini ifa ettin, vazifeni yerine getirdin, bize vasiyet ve öğütte bulundun, diye şehadet ederiz" (Bunun üzerine Resul-ü Ekrem mübarek şehadet parmağını göğe doğru kaldırarak, sonra da cemaat üzerine çevirip indirerek şöyle buyurdu:) Şahit ol ya Rab! Şahit ol ya Rab! Şahit ol ya Rab! "

Ek.1.2.

VEDA HUTBESİ⁴

Hamd Allah'a özgüdür, O'na hamd ederiz, ondan yardım isteriz. O'ndan bağışlanma dileriz, O'na yöneliriz. Nefislerimizin kötülüklerinden ve kötü davranışlarımızdan Allah'a sığınırız. Allah kimi doğruya eriştirirse, kimse onu saptıramaz. Kimi de saptırırsa, kimse onu doğruya eriştiremez. Allah'tan başka Tanrı olmadığını, tek ve ortaksız olduğunu kabul ederim. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu kabul ederim.

Ey Allah'ın kulları, size Allah'tan sakınmanızı öğütlerim. Size O'na itaati tavsiye ederim. Sözlerime en iyisiyle başlamak isterim.

Ey insanlar! Beni dinleyin, size açıklayayım. Çünkü bilemem, belki de bu yıldan sonra, bu yerde sizinle buluşmayabilirim.

Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Kimin yanında bir emanet varsa, bu emaneti sahibine geri versin.

Cahiliye ribası kaldırılmıştır. Ancak anaparalarınız sizindir. Ne siz haksızlık edeceksiniz ne de size haksızlık edilecektir. Allah, bundan böyle riba olmayacağını buyurdu. Kaldıracağım ilk riba, amcam el-Abbas bin Abdülmuttalib'in ribasıdır.

Cahiliye kanları (kan davaları) kaldırılmıştır, kaldıracağım ilk kan davası, Amir bin Rebia bin el-Haris bin Abdülmuttalib'in kan davasıdır.

Cahiliye devrinin hükümet görevleri, Kâbe muhafızlığı (sidane) ve hacıları sulama (sıkaye) dışında, kaldırılmıştır.

Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarından. Acaba size iletmış bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Şu halde ey insanlar! Şeytan, bu ülkenizde tapınılmaktan ümit kesmiş bulunuyor. Ancak, bunun dışındaki önemsiz gördüğünüz davranışlarınızda, sözünün dinlenmesinden hoşnut olacaktır.

Ey insanlar! "Sapıtmak için haram ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir. İnkâr edenler, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için, onu bir yıl helal, bir yıl haram sayarlar. (Tevbe, 9/37) Böylece Allah'ın helal kıldığını haram sayıyorlar. Oysa zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü gibi akıp durur. "Allah'a göre ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aydır. "

⁴ Hamidullah, M. (1995). *H. Peygamber döneminin siyasi idari belgeleri (el-vesaiku 's-siyasiyye)* (V. Akyüz). Kitapevi Yayıncılık.

(Tevbe, 9/36) Üç tanesi peş peşedir, bir tanesi tektir: Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Mudar'ın Cumadi(l'ahir) ile Şaban arasındaki Recep ayıdır. Acaba size iletmış bulunuyor muyum? Allah'ım sen tanık ol.

Şunu belirteyim ey insanlar! Kadınlarınızın sizde hakkı, sizin kadınlarınızda hakkınız vardır. Sizin onlardaki hakkınız, döşeginizi sizden başkasına çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kişileri izniniz olmadan eve sokmamaları ve çirkin (fahişe) davranışta bulunmamalarıdır. Şayet yaparlarsa, Allah onları engellemene, yatakları ayırmanıza hafifçe vurmanıza izin vermiştir. Bunlardan vazgeçer ve size itaat ederlerse, herkesçe makul (normal) bilinen (maruf) ölçülerde rızkını ve giyimini sağlamak borcunuzdur. Kadınlara iyi davranmalısınız. Çünkü onlar size sığınmışlardır, kendileri için hiçbir şeye sahip değillerdir. Siz onları Allah emaneti olarak aldınız. Allah adını anarak onların namuslarını helal edindiniz. Kadınlar konusunda Allah'tan sakının, onlara iyi davranın. Size iletmış bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Ey insanlar! Mü'minler kardeşlerdir. Kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça, helal olmaz. Size iletmış bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Benden sonra, birbirini boğazlayan kafirler olmayın. Size öylesini bırakıyorum ki, sınıksı sarılırsanız asla sapıtmazsınız: Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti. Size iletmış bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Ey insanlar! Rabbiniz tektir, babanız tektir. Hepiniz Âdem'den türediniz, Âdem de topraktır. Allah katında en üstünüz, en çok sakımanızdır. Bir Arap'ın, Arap olmayana takvadan (Allah'a karşı yüksek sorumluluk bilincinden) başka üstünlüğü yoktur. Size iletmış bulunuyor muyum? Dediler ki: Evet. Dedi ki: Burada bulunanlar, bulunmayanlara iletinler.

Ey insanlar! Allah, her mirasçının, mirastaki payını belirlemiştir. Mirasçıya vasiyet yapılamaz. Vasiyet üçte birden fazlasında olmaz. Çocuk döşeğe (babaya) aittir. Zina edenin cezası, taşlamadır. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Böylesinin ne nafiye ne de farz ibadeti kabul edilir.

Size esenlik diliyorum.